NXOPOXOPO WA SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA NI KUMBE SWI RI HAVA MAENDLI YA SWA MIEHLEKETO EKA XITSONGA (A LINGUISTIC ANALYSIS OF SIMILES THAT OCCUR WITH OR WITHOUT PSYCHOLOGICAL VERBS IN XITSONGA)

HI

TINYIKO GLADYS SHIBAMBU

NOMBORO YA XICHUDENI: 11593550

DESITHEXINI YO FIKELELA SWILAVEKO SWA XIKAMBELO

XA

DIGIRI YA MASITASI YA VUTSHILA

EKA DYONDZO YA XITSONGA EHANSI KA

SENTHARA YA M.E.R MATHIVHA YA TINDZIMI TA AFRIKA

VUTSHILA NA NDHAVUKO

EYUNIVHESITI YA VENDA

MULETERI: DOK: M.C HLUNGWANI

MULETERIKULONI: DOK: M. T CHAUKE

LEMBE: 2016

© University of Venda

Xihlambanyo

Mina **Tinyiko Gladys Shibambu** ndza hlambanya leswaku ntirho lowu wa **nxopaxopo wa swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo eka Xitsonnga** wu tsariwile hi mina naswona i ntirho lowu ndzi nga lo tisungulela no titsalela hi ndzexe. Ntirho lowu a wu si tshama wu yisiwa eka yunivhesiti yin'wana kumbe kun'wana hi xikongomelo xo fikelela swilaveko swa dyondzo yo karhi. Matsalwa hinkwawo lama tirhisiweke ma kombisiwile hi ndlela leyi faneleke eka nongoloko wa tibuku leti tirhisiweke.

.....

Nsayino Siku

© University of Venda

Xikhenso

Ndzi rhandza ku ba mandla ndzi vuyelela swinene mina dokodela M. C. Hlungwani, loyi a tikarhateke a tirha hi matimba ku ndzi pfuna loko ndzi ri karhi ndzi dlambadlamba eka ntirho lowu. A a ndzi hlohletela loko ndzi hela matimba hi ku nonohweriwa lo ku a ndzi hlangana na kona loko ndzi ri karhi ndzi tshwimbirisana ni ntirho lowu. Ndzi khensa na dokodela M. T. Chauke na dokodela M. T. Babane lava na vona va hoxeke xandla ku ndzi pfuna. Ndzi rhandza ku khensa na yunivhesiti ya Venda leyi nga ndzi pfuna swinene hi ku ndzi hungutela tihakelo ta dyondzo leyi. Ndzi khensa n'wina hinkwenu vandyangu wa ka Shibambu, wena n'wana wa mina Shivambu T.M, Mathonsi M.D na Mathonsi H.V n'wina vana va makweru eka nseketelo lowu mi ndzi nyikeke wona loko ndzi ri karhi ndzi endla tidyondzo ta mina hinkwato. Ndzi khensa nhloko ya xikolo xa hina xa Hisekelani yena tatana Y.T. Makhubele loyi a ndzi pfumelela loko ndzi kombela hi nkarhi wa ntirho ku ya endla tindyondzo ta mina. Van'wana lava ndzi va khensaka i vatirhikulobye lava a va tala ku siva xivandla xa mina loko ndzi fambile ku ya yisa tidyondzo ta mina emahlweni. Ndzi rhandza ku khensa n'wina vamakwerhu a hi famba swin'we ku ya tokota vutivi eyunivhesiti ya Venda, wena manana Manganyi P.P na wena manana Mathebula T.M. A ndzi rivali ku khensa Xikwembu lexi ndzi hlayiseke ni ku ndzi nyika rihanyu lerinene hikuva ehandle ka xona ku navela ka mina ka ku yisa tidyondzo emahlweni i ngi ku lo va milorho ntsena. A ndzi rivali ku khensa na tatana K.N. Maswanganyi, loyi a nga khoma swi tiya a ku kho, ku khutulela swihoxo leswi a swi ri kona eka ntirho lowu. Ndzi ri ka yena, Hosi Xikewmbu a xi ku katekise!

© University of Venda

Xiviko

Eka n'wina swihluke hinkwenu swa ndyangu wa ka Mabyeni, Mbhambha, Mafuyatha, n'wamatsundzuka n'wana hi kuxurha, ndzi mi vikela ndzavisiso lowu ndzi wu endleke. Eka n'wina vana, vatukulu na tihlantswana ta mina ndzi mi vikela ndzavisiso lowu leswaku mi ta kota ku swi vona leswaku laha ku nga na ku navela ku na humelela. Hi leswaku, hambiloko mi hlangana na swigatlu endleleni tivani leswaku leswi mi swi navelaka ku nge vi na ntsandzamahingandlela. Xavumbirhi lexi endlaka leswaku ndzi mi vikela, ndzi lava ku susa ritsandzi leri pfaleke mahlo ya van'wana va n'wina leswaku va nga voni nkoka wa dyondzo na ku mi kombisa leswaku dyondzo i xitlhangu, loko u ri na yona a wu nga tekeriwi hi munhu naswona a yi siyeriwi tanihi ndzhaka. A ndzi rivali ku vikela n'wina lava ndzi tiseke laha emisaveni, wena Tsakani, Mujaji N'wa-Hlupheka na wena Hlengani, Xinkanyana xa le ndzilikanini, lexi nga byariwiki endzeni ka nsimu hikuva xa bava. Hi rero kuwa dyanani hikuva Vatsonga vate: kuwa ra le thyakeni u dyisiwa hi n'wana. Swi languteni hambiloko mi nyengile norho wa mina wu nga si hetiseka, ndzi sale ndzi handzahandza ndzi kala ndzi fikelela leswi namuntlha ndzi mi vikelaka swona.

© University of Venda

NKOMISO

Dyondzo leyi yi lavisisa tinhlamuselo leti fambelenaka ni swihlambanyisi leswi tirhaka ni/kumbe swi ri hava maendli yo vulavula hi swa miehleketo eka Xitsonga. Ku xopaxopiwa ntsena maendli yo pfumala xiendliwa ni maendli ya xiendliwa xin'we eka dyondzo leyi. Maendli ya miehleketo ya swiendliwa swinharhu a ya katsiwangi eka ntirho lowu. Dyondzo leyi yi langutana ngopfu ni tinxaka tinharhu ta maendli ya swa miehleketo, ku nga maendli lama khumbaka swa miehleketo, maendli yo vulavula hi ntsako, na maendli yo vulavula hi nchavo. Tinhlamuselo leti talaka ku kumeka ni leti nga taliki ku kumeka eka swihlambanyisi leswi nga tirha eswivulweni ni maendli lama kumbe leswi nga tirhangiki na wona ma kaneriwa eka dyondzo leyi. Thiyori leyi landzeleriwaka eka dyondzo leyi i ya Lakoff (1992) ya *Conceptual Theory of Metaphor.* Ku ya hi thiyori leyi matirhelo ya swivulwa swa xivumbeko xa vutlhokovetseri swavugego ma le ka ririmi eka miehleketo. Thiyori leyi yi tirhisa mpimanyiso wa swilo leswi kumekaka eka michumu mimbirhi, laha nchumu wo karhi wu twisisekaka ku antswa hi ku xiya nchumu lowu pimanyisiwaka na wona. Eka dyondzo leyi, miehleketo yo pimanyisa milongoti leyi kumekaka eka michumu mimbirhi yo hambana yi tirhisiwaka eka ku xopaxopa swihlambanyisi swa Xitsonga leswi tirhaka na maendli ya swa miehleketo. Mahungu lama kamberiwaka eka ndzavisiso lowu ma tirhisiwa eka swivulwa hi xikongomelo xo kuma mikhuva ya tinhlamuselo leti humelelaka.

Marito ya nkoka: swihlambanyisi, swigego, Maendli ya swa miehleketo, Maendli yo pfumala xiendliwa, Maendli ya xiendliwa xin'we.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ABSTRACT

The study investigates the meanings associated with similes that occur with or without Xitsonga psychological verbs. Only Intransitive and transitive psychological verbs are examined in this study. Ditransitive psychological verbs are not included in this study. The study focuses on Xitsonga similes that occur with three categories of psychological verbs, namely: verbs that denote mental state, verbs that denote happiness and verbs that denote fear. The meanings which are most prevalent to be attested and those that are not commonly attested are identified. The theoretical framework adopted in this study is Lakoff's (1992) Conceptual Theory of Metaphor. In terms of this theory, generalizations governing poetic metaphorical expression are not in language, but thought. The theory makes use of cross- domain mappings in which one mental domain is conceptualized in terms of another. In this study the idea of conceptual mappings as advocated by this theory is used in the analysis of Xitsonga similes that occur with psychological verbs. The data which is used examined in this study is used in the sentences in order to determine the kinds of meanings that arise therein.

Key words: Similes, Metaphor, Psychological verbs, Intransitive verbs, Transitive verbs

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NONGONOKO

NDZIMA YA 1

1.1.1. Xikongomelo..... 1
1.1.2. Maendlelo na thiyori ya ndzavisiso.....1
1.1.3. Nsusumeto na nkoka wa ndzavisiso.....2
1.1.4. Xikopu xa ndzavisiso.....3
1.1.5. Tinhlamuselo ta matheme.....3
1.1.6. Xihlambanyisi.....3
1.1.7. Xigego.....3
1.1.8. Maendli yo pfumala xiendliwa.....3
1.1.9. Maendli ya xiendliwa xin'we.....3
1.1.10.Maendli ya miehleketo.....4
1.1.11.Mpimanyiso kumbe mpananiso.....4
1.1.12.Malongolokelo ya ndzavisiso.....4

NDZIMA YA 2

Nkambisiso wa matsalwa lama endliweke eka nkarhi lowu nga hundza lama vulavulaka hi swihlambanyisi na swigego

2.1. Manghenelo.....5
2.1.1.Mitirho ya swidyondzeki hi ku landzelelana ka swona.....5
2.1.2. Hanks, P (2005).....6
2.1,2. Fishelov (2007).....7
2.1.3. Oim, K (2004).....8
2.1.4. Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004).....11
2.1.5. Rasmund Moon (2008).....14
2.1.6. Kim, K (2003).....18

© University of Venda

2.1.7. Nkatsakanyo.....20

NDZIMA YA 3

2. SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA NI/KUMBE SWI RI HAVA MAENDLI YA MIEHLEKETO ESWIVULWENI

3.1. Manghenelo.....24
3.1.1.Tinxaka ta maendli ya miehleketo.....24
3.1.2. Riendli –tlhariha.....24
3.1.3. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli – tlhariha.....25
3.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....25
3.1.5. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tlhariha.....26
3.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....27
3.1.7.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli – tlhariha.....27
3.1.8.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala.....28
3.1.9.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tlhariha.....28
3.1.10.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala.....28
3.1.11.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli –tlhariha.....29
3.1.12.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe.....29
3.1.13.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tlhariha.....30
3.1.14.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe.....30
3.2. Riendli -tshemba 31
3.2.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli –tshemba.....31
3.2.1.1.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri.....31
3.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tshemba.....32
3.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri.....32
3.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tshemba.....33
3.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi.....33
3.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tshemba.....34
3.2.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhis.....34
3.2.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tshemba.....35

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....35
3.2.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tshemba.....36
3.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....36
3.Riendli -nyenyela 37
3.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyenyela.....37
3.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....38
3.3.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyenyela.....38
3.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana..... 39
3.3.1.4. Swihlabanyisi leswi tirhaka na riendli –nyenyela.....39
3.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo.....39
3.3.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyenyela.....40
3.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo..... 40
3.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –nyenyela.....41
3.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....41
3.3.1.10. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....42
3.4.Riendli –hlundzuka.....43
3.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli hlundzuka..... 43
3.4.1.1. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala..... 43
3.4.1.2. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli –hlundzuka.....44
3..4.1.3.Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala.....44
3.4.1.4.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hlundzuka.....45
3.4.1.5. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe.....45
3.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlundzuka.....46
3.4.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe.....46
3.5. Riendli –twisisa.....47
3.5.1.Swihlambanyisileswi tirhaka ni riendli –twisisa.....47
3.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu.....47
3.5.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli: twisisa.....48
3.5.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu.....48
3.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tihaka ni riendli –twisisa.....49
3.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi.....49
3.5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –twisisa.....50

© University of Venda

3.5.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi.....50
3.5.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –twisisa.....51
3.5.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....51
3.5.1.10.Swihmbanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli twisisa.....51
3.5.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....51
3.6.Riendli –kavanyeta.....52
3.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kavanyeta.....52
3.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka rito nhongani.....53
3.6.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli kavanyeta.....53
3.6.1.3. Swihlambinyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nhongani.....53
3.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kavanyeta.....54
3.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....54
3.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli kavanyeta.....55
3.6.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....55
3.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –kavanyeta.....56
3.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpengo.....56
3.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –kavanyeta.....57
3.6.1.11.Swihlambanyisi leswi vumbiwakaku suka eka mpengo.....57
3.7. Riendli –rhukana.....58
3.7.1. Swihlambainyisi leswi tirhaka na riendli –rhukana.....58
3.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Muvhenda.....58
3.7.2. Swihlambanyisi lewi nga hava riendli –rhukana.....59
3.7.1.3. Swihlabanyisi leswi vmbiwaka ku suka eka Muvhenda.....59
3.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli – rhukana.....60
3.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xidakwa.....60
3.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhukana.....61
3.7.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidakwa.....61
3.7.1.8.Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli – rhukana.....62
3.7.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....62
3.7.1.10.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhuketela.....62
3.7.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....62
3.8.Riendli –karhata.....63

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –karhata.....63
3.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xedulu.....63
3.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –karhata.....64
3.8.1.3. Swihlambanyisi leswi tumbuluka ku suka xedulu.....64
3.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –karhata.....65
3.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka phorisa.....65
3.8.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –karhata.....66
3.8.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka phorisa.....66
3.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –karhata.....67
3.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....67
3.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –karhata.....68
3.8.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....68
3.9. Riendli –rivala.....69
3.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –rivala.....69
3.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka huku.....69
3.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rivala.....70
3.9.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiweke ku suka eka huku.....70
3.9.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –rivala.....72
3.9.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka mukhegula.....72
3.9.1.6. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli –rivala.....73
3.9.1.7.Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula.....73
3.9.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni riendli –rivala.....74
3.9.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....74
3.9.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rivala.....75
3.9.1.11.Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....75
3.10.Riendli –tiva.....76
3.10.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tiva.....76
3.10.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhegula.....76
3.10.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tiva.....76
3.10.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula.....77
3.10.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tiva.....77
3.10.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweka ku suka eka xidyondzeki.....77

© University of Venda

3.10.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tiva.....78
3.10.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidyondzeki.....78
3.10.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tiva.....79
3.10.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mungoma.....79
3.10.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tiva.....80
3.10.1.11. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka mungoma.....80
3.11.Riendli –ehleketa.....81
3.11.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –ntswatsi.....81
3.11.1.1. Xihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....82
3.11.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –ehleketa.....82
3.11.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....82
3.11.1.4 Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –ehleketa.....83
3.11.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....83
3.11.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –ehleketa.....84
3.11.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....84
3.12.Riendli –hlamala.....85
3.12.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hlamala.....85
3.12.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyeni.....85
3.12.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlamala.....85
3.12.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka muyeni.....85
3.2.12.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli –hlamala.....86
3.12.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....86
3.12.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlamala.....87
3.12.1.7. Swihlambanyis leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....87
3.12.1.8. Xihlambanyisi lexi tirhaka xi tirhaka ni riendli –hlamala.....88
3.12.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba.....88
3.12.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlamala.....89
3.12.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba.....89
3.12.1.12. Nkatsakanyo.....90

© University of Venda

NDZIMA YA 4

4.1. Manghenelo.....94

4.1.1. Riendli –tsaka.....94

4.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsaka.....95

4.1.3.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rhole.....95

4.1.4. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli –tsaka.....'..96

4.1.5. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka rhole.....96

4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –tsaka.....97

4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....97

4.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsaka.....98

4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....98

4.1.10. Xihlambanyisilexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo.....99

4.1.11. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsaka.....99

4.1.12. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo.....100

4.2.Riendli –rhandza.....100

4.2.1.Swihlambanyisi swo tirha na riendli –rhandza.....100

4.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela.....101

4.2.1.2.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendla –rhandza.....101

4.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela.....101

4.2.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli –rhandza.....102

4.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Xikwembu.....102

4.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –rhandza.....103

© University of Venda

4.2.1.7.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari.....103

4.2.1.8.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhandza.....104

4.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari.....104

4.2.1.10. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli –rhandza.....105

4.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati.....105

4.2.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhandza.....106

4.2.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati.....106

4.3. Riendli –khensa.....107

4.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –khensa.....107

4.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....107

4.3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli –khensa.....108

4.3.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....108

4.3.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka ni riendli –khensa.....110

4.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....110

4.3.1.6.Xihlambanyisi lexi tirhaka xi hava riendli –khensa.....111

4.3.1.7.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....111

4.3.1.8.Swihlambayisi leswi tirhaka ni riendli –khensa.....112

4.3.1.9.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....112

4.3.1.10.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –khensa.....113

4.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....113

4.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –khensa.....114

4.3.1.13.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi.....114

© University of Venda

4.3.1.14.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –khensa.....116

4.3.1.15.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi.....116

4.4. Riendli –nyanyuka.....117

4.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyanyuka.....117

4.4.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....117

4.4.1.2.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....118

4.4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....118

4.4.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyanyuka.....119

4.4.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi.....119

4.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....120

4.4.1.7.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi..... 120

4.4.1.8.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyanyuka.....122

4.4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi.....122

4.4.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....123

4.4.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi.....123

4.5.Riendli -n'wayitela.....124

4.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela.....124

4.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi.....124

4.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -n'wayitela.....125

4.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi.....125

4.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela.....126

4.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....126

© University of Venda

4.5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....127

4.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....127

4.6. Riendli –dzunisa.....140

4.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –dzunisa.....128

4.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi.....128

4.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –dzunisa.....129

4.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi.....129

4.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –dzunisa.....130

4.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri.....130

4.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –dzunisa.....131

4.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri.....131

4.7. Riendli –ndhundhuzela.....132

4.7.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –ndhundhuzela.....132

4.7.1.1.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu.....132

4.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –ndhundhuzela.....134

4.7.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu.....134

4.8. Riendli –tsakela.....135

4.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....135

4.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....135

4.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....136

4.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....136

4.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....137

© University of Venda

4.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nghala.....137

4.8.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....138

4.8.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka nghala..... 138

4.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....140

4.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe.....140

4.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....140

4.8.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe.....140

4.8.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....141

4.8.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi.....141

4.8.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....142

4.8.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi.....142

4.9. Riendli –tsakisa.....143

4.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakisa.....144

4.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe.....144

4.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakisa.....145

4.9.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe.....145

4.10. Nkatsakanyo.....146

NDZIMA YA 5

MAENDLI YA NCHAVO

5.1. Manghenelo.....149

5.1.1. Riendli –chava.....149

5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –chava.....150

5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....150

5.1.4 Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli –chava.....151

5.1.5. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –chava..... .151

5.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....152

5.1. 7. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –chava.....152

5.1.8. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....153

5.2. Riendli –chuhwa.....154

5.2.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –chuhwa.....154

5.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....154

5.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –chuwha.....155

5.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti.....155

5.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –chuhwa.....156

5.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti.....156

5.3. Riendli –nyuma.....157

5.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyuma.....157

5.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihloni.....157

5.3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyuma.....158

5.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihloni.....158

5.3.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhakana riendli –nyuma.....159

5.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi.....159

5.3.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyuma.....159

5.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi..... 160

© University of Venda

5.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyuma.....160

5.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....161

5.3.1.10. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyuma.....161

5.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....162

5.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi hava riendli –nyuma.....163

5.3.1.13.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka eka mbyana yo yiva.....163

5.3.1.14.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi hava riendli –nyuma.....164

5.3.1.15.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka eka mbyana yo yiva.....164

5.4. Riendli –thukwa.....165

5.4.1.1. Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli –thukwa.....165

5.4.1.2. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....166

5.4.1.3. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –thukwa.....166

5.4.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....167

5.4.1.5. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka ni riendli –thukwa.....167

5.4.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....168

5.5. Riendli –hahama.....169

5.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hahama.....169

5.5.1.1.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi.....169

5.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hahama.....170

5.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi.....'170

5.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hahama.....170

5.5.1.5. Xihlambanyi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....171

© University of Venda

5.5.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –hahama.....171

5.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....171

5.6. Riendli –kanakana.....173

5.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kanakana.....174

5.6.1.1.Xihlambanyisa lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni.....174

5.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –kanakana.....174

5.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni.....174

5.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kanakana.....176

5.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba.....176

5.6.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –kanakana.....176

5.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba.....177

5.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kanakana.....177

5.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka mbabva.....'178

5.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –kanakana.....178

5.6.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbabva.....178

5.7. Riendli –tsana.....179

5.7.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsana.....179

5.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa wa miehleketo.....180

5.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsana.....181

5.7.1.3. Swihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa.....181

5.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsana.....182

5.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana.....182

© University of Venda

5.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsana.....183

5.7.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana.....183

5.8. Riendli –rhomba.....184

5.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –rhomba.....185

5.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba.....185

5.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhomba.....185

5.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba.....185

5.9. Riendli –nyandlamela.....186

5.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyandlamela.....186

5.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi.....186

5.9.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyandlamela.....187

5.9.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi.....187

5.10. Nkatsakanyo.....188

NDZIMA YA 6

6. KU DLAYISETA

6.1. Nkatsakanyo na mikumisiso.....191

6.1.1. Swibumabumelo..... 200

TIBUKU LETI TIRHISIWEKE.....202

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

NDZIMA YA 1

MANGHENELO

1.1. Xikongomelo

Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku xopaxopa swihlambanyisi swa Xitsonga leswi kumekaka swi ri na kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo. Maendli ya swa miehleketo ya nga aviwa hi tinxaka to hlaya swinene, kambe eka ndzavisiso lowu ku ta langutiwa eka maendli ya swa miehleketo ya tinxaka tinharhu, ya swa miehleketo, ya ntsako na ya nchavo. Eka tinxaka letinharhu ku ta kaneriwa hi swihlambanyisi leswi swi tirhaka eswivulweni swi ri hava maendli na swihlambanyisi leswi tirhaka eswivulweni swi ri ni maendli. Mhaka yikulu leyi ku nga ta langutiwa yona eka ntirho lowu i tinhlamuselo leti kumekaka eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli eswivulweni ni leti kumekaka eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli eswivulweni.

1.1.2. Maendlelo na thiyori ya ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu endliwile hi ku landzelela endlelonkulu ra nkoka. Cynthia (1999:42) u boxa leswaku endlelo leri ri endliwa hi ku kongomisa eka nhlamuselo ya leswi swi xopaxopiwaka ku nga ri ku languta tinhlayo ta swilo leswi ku kaneriwaka hi swona. Endlelo ro kongomisa leri tirhisiwaka eka ndzavisiso lowu hileri vuriwa "**linquistic intuition**". Goergi (2005:08) u hlamusela "linquistic intuition" tanihi vuhlahluvi lebyi endliwaka leswaku ku kumiwa tinhlamuselo to karhi ta ririmi hi ku tirhisa vutivi bya muhlahluvi bya ririmi rero. Eka ndzavisiso lowu mulavisisi u tirhisa vutivi bya yena tanihi muvulavuri wa Xitsonga ku vumba swihlambanyisi swa Xitsonga leswi nga ni kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo ya tinxaka letinharhu: maendli lama kombisaka swa miehleketo, maendli lama kombisaka ntsako na maendli lama kombisaka nchavo. Endzhaku ko vumba swihlambanyisi swo hambanahambana, mulavisisi u vile ni mbhurisano wo ka wu nga ri wa mafundzha na vadyondzisi vo ringana nhungu lava nga vavulavuri va Xitsonga naswona lava dyondzisaka Xitsonga eswikolweni eka tindhawu ta ka Malamulele. Eka mbhurisano

© University of Venda

wa kona mulavisisi u hlayerile vadyondzisi swivulwa leswi a nga swi vumba leswaku va kombisa loko swi amukeleka eka Xitsonga kumbe swi
nga amukeleki. Ndzavisiso lowu wu xopaxopiwa hi ku tirhisa thiyori/maendlelo ya "**the Conceptual Theory of Metaphor**". Thiyori leyi yi tirhisa mpananiso lowu humelerisiwaka hi ku tirhisa swilo swimbirhi, xihlovo (source) na xikongomisiwa (target). Swilo leswi kumekaka eka xihlovo swi va swi kongomisiwa eka xikongomisiwa. Eka xihlovo ku kumeka swivulwa leswi nga ni nhlamuselo ya vugego, kasi eka xikongomisiwa ku paluxiwa leswi nhlamuselo ya vugego yi kongomisaka eka swona. Eka ndzavisiso lowu, maendlelo ma tirhisiwa ku xopaxopa swihlambanyisi swa Xitsonga ku suka eka tinxaka tinharhu maendli ya swa miehleketo, ku nga ya miehleketo, ya ntsako na ya nchavo.

1.1.3. Nsusumeto na nkoka wa ndzavisiso

Milavisiso mayelana na matirhelo ya swihlambanyisi yi endliwile eka tindzimi tin'wana, ngopfungopfu eka tindzimi ta Yuropa, kambe eka Xitsonga ndzavisiso lowu wu ta va wo sungula lowu wu paluxa hi vuenti hilaha swihlambanyisi swi tirhaka hakona eka Xitsonga. Ndzavisso wa muxaka lowu i wa nkoka hikuva wu humesa maendlelo lamantshwa eka dyondzo ya swihlambanyisi. Hakanyingi leswi kumekaka eka matsalwa ya Xitsonga i tinhlamuselo ta swihlambanyisi na swikombiso leswi endleriweke ku pfuna vadyondzi leswaku va kota ku hlawula xihlambanyisi eka xiphemu xa matsalwa. Hambi eka ririmi hi ku angarhela, swidyondzeki swo tala swi kongomisa miehleketo ya swona ngopfu eka swigego ku tlula eka swihlambanyisi. Ndzavisiso lowu wu ringeta ku pfala vangwa leri nga kona naswona wu kombisa leswaku loko ku ri na swidyondzeki swin'wana leswi swi nga va na mavonele man'wana hi swihlambanyisi leswi swi nga fikeleriwangiki eka ndzavisiso lowu, swi nga ya emahlweni swi xopaxopa.

© University of Venda

1.1.4. Xikopu xa ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu langutisa eka ririmi ra vugego eka swihlambanyisi wu tlhela wu langutisa swihlambanyisi leswi kumekaka eswivulweni swi ri na/kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo. Ndzavisiso lowu a wu katsi swihlambanyisi leswi kumekaka swi tirhile eswivulweni ni mitlawa yin'wana ya maendli.

1.1.5. Tinhlamuselo ta matheme

Mathemenkulu ma hlamuseriwa leswaku ma twisiseka loko ma tirhisiwa eka ndzavisiso lowu. Ku ta hlamuseriwa matheme lama landzelaka:

1.1.6. Xihlambanyisi

Xihlambanyisi xi nga hlamuseriwa tanihi nhlamuselo leyi hlamuselaka nchumu wo karhi hi ndlela yo fananisa xilo xo karhi na xin'wana hi ku tirhisa marito lama landzelalaka: '**tanihi'** kumbe ku '**fana na**' (Longman Dictionary of contemporary English, 2009). Ku yisa emahlweni hi nga vula leswaku xihlambanyisi i ku fananisiwa ka swilo swimbirhi swo hambanana hi ku landza mahanyelo kumbe swiendlo swa kona.

1.1.7. Xigego

Xigego i xigaririmi lexi pimanyisaka michumu mimbirhi yo hambana kambe leyi yelanaka eka xiphemu xo karhi. Nchumu lowu ku lavaka ku hlamuseriwa wona wu hundzuriwa nchumu lowu wu fananisiwaka na wona. Xigego xi tikomba hi xiaki xa i xik: **Magezi i xivoyamisa mbyana**, ku ri leswaku a hi mbyana kambe swi nga vula leswaku Magezi u ni mahanyelo yo biha.

1.1.8. Maendli yo pfumala xiendliwa

Maendli yo pfumala xiendliwa i maendli lama tirhaka ma ri hava xiendliwa, **n'wana wa rila** (Richards 1992:388).

© University of Venda

1.1.9. Maendli ya xiendliwa xin'we

Lama i maendli lama kombaka xiendliwa xin'we loko ma ri karhi ma tirhisiwa exivulweni, **N'wana u dya vuswa** (Hurford, 1995: 242).

1.1.10. Maendli ya miehleketo

Maendli ya miehleketo ma kombisa ku cinca loku vaka kona emiehleketweni kumbe eka mianakanyo (Levin, 1995:191). Maendli ya swa miehleketo ya kongomisa eka swianakanyiwa, xik. **penga**, **tsaka**.

1.1.11. Mpimanyiso kumbe mpananiso

Laha ku pananisiwa swilo swimbirhi, laha lexo sungula xi vaka na nhlamuselo ya vugego kasi xavumbirhi xi nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya nchumu wo sungula. Nchumu wo sungula wu tekiwa wu ri xihlovo kasi wa vumbirhi wu tekiwa wu ri xikongomisiwa.

1.1.12. Malongolokelo ya ndzavisiso

Ndzima ya 1 yi ta kombisa manghenelo ya ndzavisiso laha ku nga ta langutiwa xikongomelo, maendlelo na thiyori ya ndzavisiso, nsusumeto na nkoka wa ndzavisiso, xikopu xa ndzavisiso na tinhlamuselo ta matheme laha ti nga ta hlamuseriwa

Ndzima ya 2 yi ta kombisa nkambisiso wa matsalwa lama kambisisiweke nkarhi lowu nga hundza eka swihlambanyisi hi swidyondzeki swo hambanahambana.

Ndzima ya 3 yi kombisa swihlambanyisi leswi kumekaka eka maendli ya miehleketo.

Ndzima ya 4 yi ta kombisa swihlambanyisi leswi kumekaka eka maendli ya miehleketo lama kombisaka ntsako.

Ndzima ya 5 yi ta kombisa swihlambanyisi leswi kumekaka eka maendli ya miehleketo lama kombisaka nchavo.

Ndzima ya 6 yi ta songasonga ntirho hi ku nyika nkatsakanyo wa ntirho hinkwawo ni mikumisiso ya kona xikan'we ni ku kombisa swibumabumelo.

© University of Venda

NDZIMA YA 2

NKAMBISISO WA MATSALWA LAMA ENDLIWEKE EKA NKARHI LOWU NGA HUNDZA LAMA VULAVULAKA HI SWIHLAMBANYISI NA SWIGEGO

2.1. MANGHENELO

Eka ndzima leyi ku xopaxopiwa matsalwa lama endliweke hi swidyondzeki swin'wana eka nkarhi lowu nga hundza mayelana ni swihlambanyisi na swigego. Hi ku angarhela, matsalwa lama xopaxopiwaka eka ndzima leyi ma nga aviwa hi mitlawa mimbirhi leyikulu, ku nga lama ya seketelaka ku fanana exikarhi ka xigego na xihlambanyisi, hileswaku lama boxaka leswaku xigego na xihlambanyisi i nchumu wun'we, na lama kombisaka leswaku ku ni ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi, hileswaku xigego na xihlambanyisi swi fanele ku tekiwa tanihi michumu mimbirhi yo hambana. Ntirho wo sungula lowu xopaxopiwaka i wa Hanks (2005) lowu tshikilelaka mhaka ya ku hambana exikarhi ka swigego ni swihlambanyisi. Eka ntirho lowu Hanks u ringeta ku tlhantlha swihlambanyisis hi ku swi hambanyisa ni swigego. Ntirho wa vumbirhi lowu kambisisiwaka i wa Fishlelov (2007) laha a kanelaka hi ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi hi ku tirhisa swilo swinharhu, ku nga mongo, xifambisi, na riendli. Ntirho lowu landzelaka i wa Oim (2004) laha a xopaxopaka swihlambanyisi swa XiEsitoniya leswi fambelanaka na maengeteri manharhu ya *rapidly*, *quickly*, na *fast*. Ntirho wun'wana i wa Israel na vatsarikuloni (2004) lowu kanelaka ku hambana exikarhi ka xigego na xihlambanyisi hi ku kongomisa ngopfu eka xivumbeko. Kasi ntirho wa vuntlhanu lowu nga ta xopaxopiwa i wa Moon (2008) lowu wu kanelaka hi swihlambanyisi swa Xinghezi leswi tirhisaka xivumbeko xa *tanihi* RIHLAWURI. Ntirho wo hetelela lowu kambisisiwaka eka ndzima leyi i wa Kim (2003) lowu lavisisaka hi ku fanana na ku toloveleka eka ntsakelo mayelana na xigego na xihlambanyisi.

© University of Venda

2.1.1. MITIRHO YA SWIDYONDZEKI HI KU LANDZELELANA KA SWONA

2.1.2. **Hanks, P (2005)**

Hanks (2005) u kombisa leswaku hi ku angarhela ku ni matsalwa mo tala lama vulavulaka hi swigego ku tlula lama vulavulaka hi swihlambanyisi. Hi ku ya Hanks, swihlambanyisi swi tikomba swi nga tekeriwi ngopfu enhlokweni kumbe swi tekiwa swi ri rixaka rin'wana ra swigego. Hanks u kanetana na movenolo yo teka swihlambanyisi tanihi muxaka wun'wana wa swigego. Hi ku ya hi Hanks, eka tinhlamuselo ta swona ta siku na siku, swigego swi na vunwa kasi swihlambanyisi swi boxa ntiyiso. U kombisa leswaku xikongomelo xa xigego i ku koka rinoko ra muyingiseri hi ku vula mhaka yo ka yi nga ri ntiyiso. Hanks u kombisa leswaku ntirho wa swihlambanyisi a wu si va erivaleni. Hanks u yima na Lakoff na Johnson (2003) lava va alanaka na mavonelo ya leswaku xigego i muxaka wun'wana wa xihlambanyisi kumbe swigego swi wela eka swifananisi. Ku ya hi Hanks, swigego hinkwaswo i mavunwa kasi swihlambanyisi hinkwaswo i ntiyiso. Hambileswi Hanks a pfumelelana na Davidson leswaku swilo hinkwaswo swa fanana, Hanks (2005) u kombisa leswaku swilo swin'wana swi fana ngopfu ku tlula swin'wana. Hanks u boxa leswaku vanhu va vona ku fana eka swilo hi ku landza leswi va kholwaka swona mayelana na nchumu wo karhi eka rixaka ra ka vona.

Hanks u kombisa leswaku hambileswi ku talaka ku va na ku fanana eka swilo swimbirhi leswi pimanyisiwaka, ni ku hambanayana ku va ku ri kona. Hi ku ya hi Hanks, ntlawa wo toloveleka wa marito lama tirhisiwaka eka swihlambanyisi ku kongomisa eka vanhu i vanhu hi tinxaka ta vona, ku landzela swiharhi. Eka vanhu lava nga tirhisiwaka eka swihlambanyisi u va ava hi tinxaka leti landzelaka: swiyimo swa vanhu, xik. n'wana, mufana, nhwanyana, tatana, sweswosweswo; swiyimo swa vanhu erixakeni, xik. mukhotsiwa, socha, nkosikazi; swihlawulekisi, xik. xiphukuphuku, xipengo, njhinga. Eka ntlawa wa swiharhi, Hanks, u kombisa leswaku ku kumeka swiharhi swo hambanahambana swo tanihi ximanga, xinyenyana, nhlampfi, hanci ni swin'wana ni swin'wana. Mitlawa yin'wana ya swilo leswi Hanks a nge swa tirhisiwa ku vumba swihlambanyisi i swimakiwa na swiendleko. Eka

© University of Venda

swimakiwa u katsa swilo swo tanihi mukwana, rihlelo, rivoni, ni swin'wana ni swi'wana, kasi eka swiendleko u katsa swilo swo tanihi ntlangu, xivono, bubutsa, ni swin'wana ni swin'wana.

Hanks u kombisa leswaku swihlambanyisi swi tala ku fambelanisiwa ni maendli yo karhi. Hanks u hlamusela leswaku nhlamuselo ya xihlambanyisi yi tala ku fambelanisiwa ni mavonelo ya vanhu va rixaka ro karhi hi ku landza ndhavuko wa vona. Hileswaku, nhlamuselo ya xihlambanyisi yi ta lawula hi ku nchumu lowu xihlambanyisi xi vumbiweke ku suka eka wona wu tekisiwa ku yini eka rixaka rero. Hanks u kombisa leswaku hi mikarhi yo tala ku tala ku hlanganisiwa riendli ni riviti ro karhi ku vumba xihlambanyisi lexi nga ta fambelanisiwa ni mikhuva kumbe mahanyelo ya swivumbiwa swo karhi. Ntirho lowu wu ta yelana na wa Hanks loko swi ta eka mhaka yo vumba swihlambanyisi hi ku tirhisa maendli. Kasi swin'wana leswi ntirho lowu wu nga ta yelana na wa Hanks hi swona hi swilo leswi swihlambanyisi swi vumbiwaka ku suka eka swona. Swilo swo kota vanhu, swiharhi, swimakiwa ni swin'wana ni swin'wana na swona swi ta tirhisiwa eku vumbeni ka swihlambanyisi swa ntirho lowu.

2.1.3. **Fishelov (2007)**

Fishelov (2007) u andlala mikumisiso yo karhi mayelana ni tindlela leti nga tirhisiwaka ku twisisa swihlambanyisi. Nkanelo wa yena wu khumba swilo swinharhu ku nga mongo (tenor), xifambisi (vehicle) na riendli (predicate). Fishelov loko a karhi a tirhisa maendlelo lama u kotile ku tumbuluxa tinxaka ta nhungu ta swihlambanyisi. Fishelov u kombisa leswaku u tirhisile papila ra swivutiso eka ntirho lowu laha a katseke swihlambanyisi swa khumetsevu leswi swi yimelaka tinxaka ta nhungu ta swihlambanyisi. Fishelov u kombisa leswaku eka papila ra swivutiso u komberile vanyiki va mahungu ku nyika nhlamuselo yo koma ya xihlambanyisi xin'wana ni xin'wana, ku kombisa leswaku hi ku vona ka vona xihlambanyisi xi vulavula hi timhaka letinene, to biha kumbe ta le xikarhi, na ku komba mpimo wa ku nonoha ka ku twisisa xihlambanyisi xa kona. Fishelov u hlamusela leswaku u hlawurile ku kanela hi xihlambanyisi ematshan'wini ya xigego hikuva eka xihlambanyisi swiphemu swo

© University of Venda

hambanahambana swa xivulwahava xa vugego swi le rivaleni naswona swa olova ku kambela na ku xopaxopa ntirho lowu endliwaka hi xiphemu xin'wana ni xin'wana.

Hi ku ya hi Fishelov ka ha laveka nhlamuselo mayelana na swihlawulekisinkulu swa swihlambanyisi leswi swi nga endlaka leswaku hi kota ku swi hambanyisa ni swigego. Fishelov u kombisa leswaku ku hambana lokukulu exikarhi ka swigego ni swihlambanyisi hileswi eka swigego ku nga hava riendli leri nga rivaleni. U kombisa leswaku ko va swigego swo karhi swa muxaka wo hlawuleka leswi nga vaka ni riendli ra le rivaleni. Hi ku ya hi Fishelov muxaka lowu wa swigego wu yelana swinene ni swihlambanyisi. Fishelov u kombisa leswaku u tsarile swinene hi swihlambanyisi eka vutlhokovetseri, hikokwalaho u vonile swi antswa ku endla ndzavisiso lowu nga endlalaka timhaka leti kumekaka eka vatirhisi va ririmi hi xikongomelo xo engetela eka milavisiso ya yena ya swa xivumbeko na mihlavutelo. Hi ku ya hi yena, xikongomelonkulu xa ntirho lowu i ku andlala vumbhoni lebyi andlariweke hi nandzelelano wa kahle lebyi kombisaka hilaha vahlayi va tirhisaka miehleketo ya vona hakona eka swihlambanyisi na hi laha va swi hlamuselaka ha kona. Fishelov u kombisa leswaku eka ntirho lowu u kumile leswaku ku ni swihlambanyisi leswi swi nga toloveleka, leswi swi olovaka ku swi hlamusela, na swihlambanyisi leswi swi nga tolovelekangiki.

Ntirho lowu wu ta yelana na wa Fishelov eka swiphemu swin'wana swa wona. Tanihi Fishelov, eka ntirho lowu ku ta tumbuluxiwa swihlambanyisi swo hlaya hi ku landza tinxaka tinharhu ta maendli, ku nga maendli ya miehleketo, ya ntsako ni ya nchavo. Xin'wana lexi nga ta yelana ni ntirho wa Fishelov ku ta va ku xopaxopa hilaha vatirhisi va ririmi va tirhisaka miehleketo ya vona ha kona ku vumba tinhlamuselo ta swihlambanyisi.

© University of Venda

2.1.4. Oim, K (2004)

Oim (2004) u kanela hi swihlambanyisi swa XiEsitoniya leswi fambelanaka na maengeteri manharhu ya xihatla: *rapidly, quickly, fast*. Hi ku ya hi Oim, xikongomelo xa ntirho lowu i ku kambisisa hilaha marito lama ma tirhaka hakona ku paluxa nhlamuselo ya mbulavulo. Oim u kombisa leswaku eka ntirho lowu u tirhisile thiyori ya vuehleketi ya xigego (the cognitive theory of metaphor). Oim u hlamusela leswaku thiyori leyi yi tirhisa milongoti yo tanihi mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa. Oim u kombisa leswaku thiyori leyi yi tumbuluxiwile hi George Lakoff na Mark Johnson hi lembe ra 1980. Oim u hlamusela leswaku thiyori leyi yi hundzurile maehleketelelo ya ntolovelo loko swi ta eka ku twisisa matirhelo ya swigego. Oim u kombisa leswaku hi ku ya hi Lakoff na Johnson thiyori leyi yi nga twisiseka swinene loko hi xiya swilo leswi: mhakankulu eka xigego a hi marito kambe mianakanyo, xikongomelo xa xigego i ku endlela leswaku hi va ni ku twisisa ko antswa ka milongoti yin'wana, swigego a swi tali ku va swi simekiwile eka ku fanana, swihlambanyisi swi tirhisiwa eka mimbulavulo ya masiku hinkwawo hi mani na mani ku nga ri hi vanhu lava nyikiweke ntsena, xigego i ndlela ya maehleketelelo na mavulavulelo. Oim u kombisa leswaku marito ya xihatla lama a kanelaka hi wona ya kumeka eka swihlambanyisi swo hlaya. U kombisa leswaku marito ya xihatla ya tirha ku komba ntikelo wa le henhla (wa rivilo) loko swi pimanisiwa ni maendlelo ya ntolovelo. U hlamusela leswaku eka swihlambanyisi swo tano ku tala ku tekeriwa enhlokweni munhu loyi a fambaka hi ku hatlisa, a nyamalala a nga ha vonaki, loyi a endlaka nghingiriko wo karhi hi ku hatlisa na hi vusopfa. U kombisa leswaku matitwelo ya muvulavuri eka munhu wo tano ya tala ku va lama nga riki kahle.

Oim u hlamusela leswaku u avile swihlambanyisi ku ya hi ku yelana ka swona ka nhlamuselo kutani a swi xopaxopa ehansi ka nongoloko wa mavizweni ku xiya hilaha swi tirhaka ha kona. Hi ku ya hi Oim, swihlambanyisi leswi a swi xopaxopeke eka ntirho lowu swi wela eka vamavizweni vo ka va nga hetisekangi kambe ku nga ri mavizweni vo hetiseka. Oim u kombisa leswaku u avile swihlambanyisi hi mitlawantsongo leyi landzelaka: swo sungula ku famba, xik. u tile tanihi ndzilo ku

© University of Venda

suka emecheni; swa ku ta na ku fika, xik. u tile tanihi ku baleka ka xibamu, u tile hi ku hatlisa tanihi ku vangama ka rihati; swa ku ya emahlweni, xik. tsutsuma tanihi mpfundla, u famba tanihi ritshwa ra nhova; swa ku famba eka ndhawu yo karhi, xik. tanihi xihuhuri; swa ku hunguteka ka xanchumu, xik. nóka tanihi gamboko; swa ku humelala, xik. famba ku fana na ku endla khekhe. Oim u kombisa leswaku eka ntirho wa yena u katsile swihlambanyisi swa 158. Hi ku ya hi Oim, swihlambanyisi leswi kaneriweke eka ntirho lowu swi nga aviwa hi swihlambanyisi leswi vulavulaka hi ku famba ka xihatla, xiendleko, nghingiriko, ku vulavula, kumbe ku swirheka.

Oim u hlamusela leswaku swihlambanyisi leswi xopaxopiweke eka ntirho wa yena swi nga twisiseka hi ku tirhisa mpananiso, laha rito leri nga eka xitiko xa vumbirhi ri twisisekaka hi ku xiya swihlawulekisi swa rito leri nga eka xitiko xo sungula. Oim u tirhisa marito ya xihlovo ku kongomisa eka xitiko xo sungula na xikongomisiwa ku kongomisa eka xitiko xa vumbirhi. Oim u kombisa leswaku xikongomisiwa xo karhi xi nga twisisiwa hi ku tirhisa swihlovo swo hambana swo tala. Oim u ya emahlweni a kombisa leswaku hi mikarhi yo tala nchumu lowu nga eka xihlovo lowu talaka ku va wu kongomisa nhlamuselo ya wona eka munhu wu tala ku va wu ri xiharhi, hambi ku ri xiendleko xa ntumbuluko lexi talaka ku endleka hi xihatla. Oim u kombisa leswaku ku ya hi Kovecses (2000:79 ff) swilo swo tala leswi kumekaka eka xihlovo swi va ni swikongomisiwa swo tlula xin'we. Oim u tshikilela mhaka ya leswaku xikongomisiwa xi tekelela swihlawulekisi swa xihlovo.

Mfambelano exikarhi ka ntirho wa Oim na lowu wu ta va kona loko swi ta eka ku tirhisa marito yo karhi ku vumba swihlambanyisi. Oim u tirhisile maengeteri manharhu, kasi eka ntirho lowu ku ta tirhisiwa maendli ya swa miehleketeo ya tinxaka tinharhu, ya miehleketo, ntsako na nchavo. Kasi ku ta tlhela ku va ni ku yelana loko swi ta eka thiyori leyi nga ta tirhisiwa eka ntirho lowu, thiyori ya vuehleketi ya xigego (the cognitive theory of metaphor) hikuva na yena Oim u tirhisile yona. Swilo swinharhu leswi ku nga swona tshaku ra thiyori leyi, ku nga mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa, hi swona ku nga ta rhendzelekiwa eka swona eka ntirho lowu. Tanihi Oim, na le ka ntirho lowu xihlovo ta tumbuluxa

© University of Venda

swikongomisiwa swo hlaya, kambe leswi swi ta va tano eka xiyenge xa lexi swihlambanyisi swi kumekaka swi tirhile swi ri hava maendli. Ku yelana kun'wana ku ta va eka michumu leyi nga ta tirhisiwa eka xihlovo, leyi nga ta katsa swiharhi na swiendleko swa ntumbuluko leswi na yena Oim a swi khumbeke.

2.1.5.Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004)

Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004) va kanela hi swihlambanyisi hi ku va va swi pimanyisa ni swigego. Va sungula nkanelo wa vona hi ku kombisa leswaku ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi ku wela eka timhaka ta khale leti a ku kaneriwa hi tona. Va hlamusela leswaku eka vanhu vo tala ku hambana loku nga kona exikarhi ka swiphemu leswimbirhi hi loku ku nga riki erivaleni swinene. Va seketela miehleketo ya vona hi ku boxa leswi vuriweke hi Aristotle (Rhetoric III, 4) loko a ku xihlambanyisi ka ha ri xigego hikuva ku hambana i kutsongo swinene. Vatsari lava va kombisa leswaku ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi ku vonaka ngopfu eka xivumbeko, hikuva xihlambanyisi xi andlala erivaleni leswi xigego xi swi vulaka. Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku maendlelo ya muxaka lowu ya endlile leswaku vanhu van'wana va va na miehleketo ya leswaku xigego i nkomiso wa xihlambanyisi. Swidyondzeki leswi swi teka swihlambanyisi na swigego swi ri mahahla ya nchumu wun'we. Hambiswiritano, swidyondzeki leswi swi kanetana ni mavonelo ya leswaku swihlambanyisi na swigego i nchumu wun'we. Hi ku ya h vona, swiphemu leswimbirhi swi yimela michumu mimbirhi yo hambana. Va kombisa leswaku swiphemu leswi swi na ku yelana loko swi ta eka ndlela leyi tinhlamuselo ta swona ti vumbekaka ha yona emiehleketweni ya vanhu hikuva hinkwaswo swi khumba mhaka ya ku tirhisa swilo swimbirhi, xihlovo na xikongomisiwa, laha nchumu wa vumbirhi wu twisisiwaka hi ku xiya nchumu wo sungula. Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku xikongomelo xa vona eka ntirho lowu i ku lava ku kombisa swivumbeko na mitirho ya swihlambanyisi ni ku kombisa hilaha swi hambanaka hakona na swigego. Hi ku ya hi swidyondzeki, xihlambanyisi i xigaririmi lexi eka xona ku pimanyisiwaka michumu mimbirhi yo hambana hi ndlela leyi nga erivaleni hi ku tirhisa swiritwana swo tanihi onge kumbe

© University of Venda

tanihi. Swidyondzeki swi hlamusela leswaku nhlamuselo leyi va yi andlaleke yi aneka swilo swinharhu, xosungula ku nga leswaku swi katsa mhaka ya mpimanyiso, xa vumbirhi hileswaku mpimanyiso lowu wu le rivaleni, kasi xavunharhu hileswaku mpimanyiso wa kona wu khumba swilo leswi hi ntolovelo swi nga pimanyisakeki. Swidyondzeki leswi swi sola mhaka yo va swihlambanyisi swi vuriwa ku va swi tikomba hi swiritwana swa onge na tanihi. Hi ku ya hi swona swihlambanyisi swi nga tikomba na hi swivumbeko swin'wana. Swi kombisa leswaku mhaka ya nkoka eka swihlambanyisi i mpimanyiso wa vugego wa swilo leswi eka nhlamuselo ya masiku hinkwawo swi nga pimanyisekeki. Swidyondzeki swi kombisa leswaku xin'wana xa nkoka eka ku tlhantlha nhlamuselo ya swihlambanyisi i ku pimanyisa swiphemu swa le ka nchumu wo sungula hi xin'we xin'we na swiphemu swa nchumu wa vumbirhi. Swi kombisa leswaku ku va michumu mimbirhi yi vonaka yi fana kumbe yi nga fani swi lawula hi leswi munhu a kongomisaka eka swona.

Swidyondzeki leswi hlamusela leswaku mhaka ya nkoka leyi endlaka leswaku xihlambanyisi xi va na vugego hileswi xi tlhontlhaka munhu ku lava ku fanana ko karhi eka swilo leswi hi ntolovelo swi nga languteriwangiki ku va na ku fanana na ku fambelanisa milongoti leyi yi tikombaka yi nga ri na ku fambelana. Hi ku ya hi swidyondzeki, xihlambanyisi xi tirha ntirho wo hlamusela na ku kambela. Swi kombisa leswaku leswi swi tano eka xihlambanyisi ku na xikongomisiwa lexi nga erivaleni. Swidyondzeki swi hlamusela leswaku xihlambanyisi xi tisa tinhlamuselo leti eka vulavulelo ra masiku hinkwawo ti nga riki kona, leswi swi endlaka leswaku ku kumiwa ni tinhlamuselo tin'wana ku tlula leti xi ti andlalaka erivaleni. Swidyondzeki leswi swi boxa leswaku swihlambanyisi swo ringanisa na swo pimanyisa michumu, swo fana na X u tanihi Y, swi tala ku endla leswaku mianakanyo leyi paluxiwaka hi nongoti wa le ka xihlovo wu hundziseriwa eka xikongomisiwa.

Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku a hi maviti na maendli ntsena leswi nga tirhaka hi ndlela ya vugego, kambe na swihluvi swin'wana swa mbulavulo swo tanihi mahlawuri, maengeteri, na marhangelandhawu na swin'wana na swin'wana swi nga swi kota ku tirha hi ndlela ya vugego. Swidyondzeki swi kombisa leswaku eka xigego

© University of Venda

xitikoxihlovo hi xona xi humelaka ngopfu erivaleni ematshan'wini ya ku va ku pimanisiwa swilo swimbirhi leswi vonakaka tanihileswi swi nga xiswona eka swihlambanyisi. Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku hambiloko swihlambanyisi na swigego swi ri michumu mimbirhi yo hambana loko swi ta eka ndlela leyi tinhlamuselo ta swona ti endlekaka hayona emiehleketweni ya vanhu ku va ni ku yelana. Swi hlamusela leswaku hambiloko eka swihlambanyisi swi boha ku va ku ri na michumu mimbirhi leyi nga rivaleni leyi pimanyisiwaka, naswona ku va na ku pananisiwa ka swihlawulekisi swa michumu leyimbirhi, swihlawulekisi leswi swi hlamuseriwa hi ndlela ya vugego. Leswi swi endla leswaku swidyondzeki leswi swi vona xihlambanyisi ku ri mpimanyiso lowu simekiweke ehenhla ka xigego. Swidyondzeki swi kombisa leswaku swihlambanyisi swo tala kahlekahle i mahlawuri lama paluxaka swihlawulekisi. Hi ku ya hi swidyondzeki leswi, xihlambanyisi xi tirha ku hlamusela ku fanana ka michumu leyi pimanyisiwaka hi ku tirhisa swihlawulekisi. Swidyondzeki swi kombisa leswaku xigego xa swi kota ku humesela ehandle tinhlamuselo to hlaya kasi xihlambanyis xi tala ku humesela nhlamuselo yin'we ntsena. Swidyondzeki swi kombisa leswaku eka xihlambanyisi ku tala ku bumabumeriwa nhlokomhaka, kasi eka xigego ku tumbuluxiwa nchumu wuntshwa lowu ku kongomisiwaka eka wona.

Ntirho lowu wu ta yelana na wa swidyondzeki leswi hikuva na le ka wona swihlambanyisi swi tekiwa swi ri swilo swo hambana na swigego kambe ku ri na ku yelana eka ndlela leyi swi humelerisaka tinhlamuselo ta swona, ntsena eka xiyimo lexi swihalmabnyisi swi tirhaka swi ri hava maendli. Mhaka yin'wana leyi ku nga ta va na ku yelana eka yona hi le ka michumu leyi nga ta pananisiwa eka xihlovo na xikongomisiwa. Michumu ya kona tanihi le ka vatsari lava, yi ta va leyi hi ntolovelo yi nga pimanyisekiki. Kasi xin'wana lexi ku nga ta va na ku yelana hi le ka mapimanyiselo ya swihlawulekisi swa le ka xihlovo na xikongomisiwa. Ku ta pimanyisiwa swihlawulekisi swa le ka xihlovo hi xin'wexin'we na leswi swi kongomisaka eka swona eka xikongomisiwa. Mhaka yin'wana laha ku nga ta va na ku yelana hi le ka ku hlamusela swihlawulekisi swa nchumu lowu nga ta va wu ri eka xihlovo laha swihlawulekisi swa kona swi nga ta hlamuseriwa hi ndlela yo gega eka

© University of Venda

xikongomisiwa. Ku yelana ku ta tlhela ku va eka mavumbelo ya swihlambanyisi hikuva swidyondzeki leswi a swi languta swihlambanyis leswi nga vumbiwa ku suka eka swihluvi swa mbulavulo swo tanihi maviti, maendli, mahlawuri, maengeteri, na man'wana, kasi laha ka ntirho lowu ku ta kongomisiwa eka swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka maendli ya swa miehleketo ntsena. Ku yelana kun'wana ku ta va kona loko swi ta eka xivumbeko xa swihlambanyisi. Vatsari lava va kombisa leswaku swihlambanyisi swi paluxa nhlamuselo yin'we ntsena, eka ntirho lowu swihlambanyisi swi tirha hi ndlela yo tano ntsena eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli, kambe eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli swa swi kota ku tumbuluxa tinhlamuselo to hlaya.

2.1.6. Rasmund Moon (2008)

Moon (2008) u lavisisa hi swihlambanyisi swa Xinghezi leswi landzelelaka xivumbeko xa *tanihi RIHLAWURI*. Moon na yena wa ha tiyisisa leswaku a ku si lavisisiwa swinene hi swihlambanyisi loko ku pimanyisiwa ni swiphemu swin'wana swo tanihi swivulavulelo, ni swin'wana. Moon u kombisa leswaku swihlambanyisi leswi a lavisisaka hi swona swi na xivumbeko lexi nga cinciki. Hi ku ya hi Moon, eka matsalwa ku tirhisiwa mavito yo hambana ku thya leswi yena a swi vulaka swihlambanyisi. Moon u kombisa leswaku muxaka wa swihlambanyisi leswi a swi kambelaka wu na nandzelelano (kholokhexini) lowu nga cinciki eka matshamelo ya rihlawuri na riviti. U nyika swikombiso leswi ku seketela miehleketo ya yena:

(as) ADJECTIVE *as anything*

(as) ADJECTIVE *as hell*

(as) ADJECTIVE *as you please*

Hi ku ya hi Moon, xiphemu xa vumbirhi, xa rihlawuri, xi tirha ku tshikilela mhaka leyi vuriwaka. Moon u kombisa leswaku u lemukile leswaku mahlawuri mo tala eka swihlambanyis swo tanihi hi lama vumbiwaka hi peletwana rin'we kumbe hi mapeletwana mambirhi ma tala ku helela hi y. Moon u hlamusela leswaku tanihileswi

© University of Venda

nandzelelano wa swihlambanyisi leswi tirhisaka *tanihi* wu longolokaka hi ndlela yo karhi, a swi talangi ku kuma swihlambanyisi leswi swi longolokeke hi ndlela yin'wana. Moon u kombisa leswaku swihlambanyisi swi tala ku landza ripfunariendli, kambe eka swiyimo swin'wana swihlambanyisi swa kumeka swi rhangela kumbe swi landza riviti. Ku ya hi Moon, swihlambanyisi swin'wana leswi tirhisaka *tanihi* swi nga tirha swin'we exivulweni ni mahlawuri ya mpimanyiso yo tanihi *ku tlula (than)* tanihi hi le ka xikombiso lexi: **tsakile ngopfu ku tlula nguluve**. Moon u boxa mhaka ya leswaku swi nga koteka ku va swihlambanyisi swi vumbiwa hi riengeteri na riviti. Moon u kombisa leswaku swi tikomba ku ri hava ku hambana loku tisiwaka hi swivumbeko swa muxaka lowu mayelana ni nhlamuselo kumbe ntshikilelo eka swihlambanyisi swo tano. Hambiswiritano, Moon u kombisa leswaku ku tirhisiwa ka rihlawuri ro pimanyisa ra *ku tlula* a swi talangi eka swihlambanyisi. Moon u kombisa leswaku eka swiyimo swo ka swi nga talangi swihlambanyisi swa kumeka swi tirhile na swiphemu leswi nga ni xivumbeko xa RIVITI NTLAWA, kambe ku ri hava rihlawuri, xik. **hi xihatla tanihi rihati hi ku vambelana na onge i rihati (quick as lightining parallels like lightining).** Moon u hlamusela leswaku xivumbeko lexi xi tala ku kumeka eka swihlambanyisi swo tala hilexi xa (tanihi) RIENGETERI tanihi RIVITI NTLAWA, xik. **A ndzi miyerile ku tlurisa tanihi kondlo (I was as quiet as a mouse).**

Moon u kombisa leswaku eka swihlambanyisi ku kumeka ndzinganiso wa maviti leswi a swi tekaka swi ri muxaka wo karhi wa kholokhexini, xik. **Ku lehisa mbilu tanihi ntirho, ku lehisa mbilu ka ntirho, ku lehisa mbilu onge i ntirho (patient as job, the patience of a job, joblike patience).** Moon u boxa leswaku swihlambanyisi swo tala swi nga kumeka swi ri ni riviti leri nga na nhlamuselo yo gega leri tivekaka leswaku ku ta landzela rona endzhaku ka rihlawuri/riendli, xik. **Ku gingirika tanihi nyoxi, nyoxi yo gingirika (busy as a bee, a busy bee), ku nona tanihi nguluve, nguluve yo nona (fat as a pig, fat pig).** Hi ku ya hi Moon, maviti lama tirheke ni swihlambanyisi leswi ma tiyisisa fundzu ra xikholokhexini leri nga kona eka swihlambanyisi. Moon u hlamusela leswaku eka swihlambanyisi ku tala ku kumeka swivumbeko swa mahlawuri yo katsana leswi nga

© University of Venda

ni nandzelelano wa RIHLAWURI na RIVITI kambe swi hundzuluxiwile malongolokelo naswona swi va swa ha ri ni nhlamuselo yo fana, xik.

Ku tontswa tanihi xipikiri (sharp as a tack). vutontswaxipikiri (tack-sharp)

Moon u kombisa leswaku ku ni swihlambanyisi leswi nga ni marito lama nga vaka ni tinhlamuselo to hlaya to hambana, xik. **Ku oma tanihi ribye (solid as a rock).** Moon u hlamusela leswaku marito ya muxaka lowu a ma tali ku paluxa tinhlamuselo to bohana, kambe ma tshikilela mhaka leyi boxiwaka hi rihlawuri. Moon u tlhela a boxa leswaku eka mikarhi yin'wana swa koteka ku kuma swihlambanyisi leswi nga ni nhlamuselo yo tlula yin'we. U kombisa leswaku mhaka yo tani yi humelela loko xihlambanyisi xi tirhile ni rihlawuri leri nga paluxaka tinhlamuselonyingi. Xin'wana lexi Moon a xi kombisaka hileswaku swa koteka eka mikarhi yin'wana ku kuma swihlambanyisi leswi nga tirhisiwa eka mimbangu yo khovolela, xik. **Ku vonaka kahle tanihi ndzhope (clear as mud)**, leswi a nge swi vula leswaku swilo leswi ku kongomisiwaka eka swona a swi vonaki niswitsongo. Moon u kombisa leswaku ku ya hi Norrick (1986: 40 ff), ku na mitlawantsongo leyi aviweke hi ku landza nhlamuselo leyi eka yona ku kumekaka mahlawuri na maviti lama tirhaka eka swihlambanyisi, ku nga leyi landzelaka: mihlovo, swihlawulekisi swo karhi, swiharhi, swimilana na swilo swin'wana swa ntumbuluko, swimakiwa, swiambalo, miako ni swin'wana ni swin'wana. Moon u kombisa leswaku eka matsalwa lama a ma tirhiseke u kumile leswaku ku ni swihlambanyisi switsongo leswi swi tirheke ni swivumbiwa kambe u kumile leswaku ku tele swihlambanyisi leswi tirheke ni swimakiwa na swilo swa ntumbuluko, mihlovo kumbe swilo leswi nga ni swihlawulekiso swo karhi, rivilo,na malembe.

Moon u kombisa leswaku eka ndzavisiso wa yena u avile swihlambanyisi hi tisete kumbe swijumba hi ku ya hi ku yelana ka tinhlamuselo ta marito ya swona. U nyika xikombiso hi swihlambanyisi leswi welaka eka rito ra **ku lala (thin),** laha a nyikeke swihlambanyisi leswi: **ku lala tanihi rihlanga, ku lala tanihi pala, ku lala tanihi xiporo**. Hi ku ya hi Moon, maviti ya xikholokhexini lama nga laha henhla, ku nga

© University of Venda

rihlanga, pala, na xiporo ya tirhile tanihi hi xihlovo. Moon u boxa leswaku mikarhi yin'wana maviti ya xikholokhexini lama tirhaka na ku lala ma nga nga fambelanisiwa ni swilo swo karhi loko swi ta eka nhlamuselo, xik. Harika yi fambelanisiwa ni vuvabyi loko rihlanga ri tshikilela ku lala. Hi ku ya hi Moon, lala (thin) yi nga tirha tanihi hi ku hela (skinny) eka mikarhi yin'wana naswona yi nga tirha ni riviti leri nga ximakiwa, muxaka wa mhandzi, kumbe xivumbiwa.

Moon u boxa tindlela tinharhu to xopaxopa swihlambanyisi. U kombisa leswaku ndlela yo sungula hi leyi vuriwaka ya ku vumbiwa ka xifaniso emiehleketweni (conceptual). U kombisa leswaku ndlela leyi yi landzelela maendlelo lama teke na Lakoff na John (1980/2003) lama eka wona ku twisisiwaka nchumu wo karhi hi ku tirhisa nchumu wun'wana lowu wu yelanaka na wona hi swihlawulekisi swo karhi. Ndlela ya vumbirhi leyi boxiwaka hi Moon i ya muxaka wa xilekizikhogirafi (lexicographical) leyi a nge yi fambelanisiwa ngopfu ni tidikixinari laha marito man'we lama nga na swivumbeko swo hambana ma aviwaka swin'we. Ndlela ya vunharhu leyi boxiwaka hi Moon hileyi kongomisaka eka rito (lexical), laha xivumbeko xin'wana ni xin'wana xa rito rin'we xi tekiwaka xi ri rito leri tiyimelaka hi roxe, laha a nyikaka xikombiso lexi: **lala tanihi harika /hela tanihi harika/ kwempfeka tanihi harika.** Moon u kombisa leswaku maendlelo ma muxaka lowu ma lawula hi ku panana ka mahlawuri yo karhi na maviti yo karhi. Moon u tlhela a lemuka leswaku eka mikarhi yin'wana ku ni nandzelelano wo pfumala ku hundzuka exikarhi ka rihlawuri na riviti, kambe ku va ni ku cinca kumbe ku hundzuka kutsongo eka ntlawa wa maviti, xik. Ku basa tanihi phini, ku basa tanihi phini leyintshwa. Hi ku ya hi Moon endlelo ra muxaka lowu u vona ri ri kahle eka muxaka wa ndzavisiso wo tirhisa mahungu lama sukaka eka switsariwa tanihiloko ma languta ngopfu eka swijumba swo karhi swa xikholokhexini. Moon u kombisa leswaku leri hi rona endlelo leri a ri tirhisaka eka ndzavisiso wa yena.

Ku na ku yelana kukulu exikarhi ka ntirho wa Moon na ntirho lowu. Ku yelana ko sungula ku khumba xivumbeko xa swihlambanyisi leswi tirhisiwaka hi Moon xa *tanihi* RIHLAWURI lexi na le ka ntirho lowu ku tirhisiwaka xo yelana na xona kambe eka

© University of Venda

ntirho lowu ku ta va ku ri xa *tanihi* RIENDLI. Mitirho leyi yi ta tlhela yi va ni ku yelana loko swi ta eka muxaka wa nandzelelano (kholokhexini) lowu kumekaka eka swihlambanyisi swa mitirho leyimbirhi hikuva eka hinkwayo ku kumeka nandzelelano wa lowu nga cinciki. Eka Moon ndzelelano lowu wu le ka matshamelo ya rihlawuri na rivit, kasi eka ntirho lowu wu kumeka eka matshamelo ya riendli na riviti. Ku yelana kun'wana ku khumba mhaka yo vumbiwa ka swihlambanyisi leswi nga hava rihlawuri kumbe riendli. Eka Moon loko swi ta eka mhaka leyi ku va ku ri hava rihlawuri kasi eka ntirho lowu ku va ku ri hava riendli. Ku tlhela ku va na ku yelana loko swi ta eka ku tirhisa marito lama nga na tinhlamuselonyingi eka xitikoxihlovo. Kambe leswi swi vonaka eka xiyenge lexi ku nga na swihlambanyisi swo pfumala mahlawuri/riendli. Eka swiyimo swo tano ku tumbuluka tinhlamuselonyingi eka xitikoxikongomisiwa. Kasi xin'wana lexi ku nga na ku yelana hi le ka michumu leyi kumekaka eka xitikoxihlovo. Eka mitirho leyi hayimbirhi ku kumeka swilo swo tani hi mihlovo, swiharhi, swimilana, swilo swa ntumbuluko, swimakiwa, swiambalo, na miako. Mitirho leyi yi tlhela yi va na ku yelana loko swi ta eka mhaka yo ava swihlambanyisi leswi kaneriwaka. Eka mitirho leyi hinkwayo swihlambanyisi swi aviwa hi mitlawa yo karhi hi ku landza ku yelana ka tinhlamuselo ta marito ya kona.

2.1.7. Kim, K (2003)

Ntirho wo hetelela lowu xopaxopiweke i wa Kim (2003) lowu a wu kongomiseke eka ku fanana na ku toloveleka eka ntsakelo mayelana na xigego na xihlambanyisi. Hi ku ya hi Kim, xikongomelo xa yena i ku kambela ntirho lowu ku fanana na ku toloveleka swi ku endlaka eka ku kumisisa xivumbeko xa xigego na xihlambanyisi. Kim u boxa leswaku eka ntirho wa yena u sungula a kanela ku hambana exikarhi ka xigego na xihlambanyisi hi ku tirhisa swikambelwana hi ku endla (experiments) swinharhu. Kim u kombisa leswaku ku ni mavonelo mambirhi mayelana na ku hambana ka xigego na xihlamabanyisi, ku nga vonelo ra yelano/fambelano (equivalence) na ra nkayelano/nkafambelano (nonequivalence). Kim u boxa leswaku ku ringana malembe yo hlaya ku suka emikarhini ya Aristotle tithiyori to hlaya a ti teka xigego na xihlambanyisi tanihi michumu yo ringana. Hi ku ya hi Kim mavonelo lama ya

© University of Venda

hundzuriwile hi van'watindzimintivoswamiehleketo (psycholinguists) lava va xopaxopaka swigego na swihlambanyisi tanihi hi michumu yo ka ndzingano.

Kim u kombisa leswaku hi ku ya hi Miller (1979), xivumbeko xa xihlambanyisi hi xona tshaku ku tlula xa xigego hikokwalaho u tshemba leswaku swigego i mikomiso ya swihlambanyisi. Kim u hlamusela leswaku hi ku ya hi Miller swigego i michumu leyi nga ni vunwa hikokwalaho u swi teka tanihi swivulwa swa mpimanyiso naswona u vona swigego swi twisiseka kahle loko swi yelanisiwa ni swihlambanyisi swo yelana na swona, xik. Woman is a fox (wansati i mhungubye) i xigego, kasi Woman is like a fox (wansati u fana ni mhungubye) i xihlambanyisi. Hi ku ya hi Kim, swidyondzeki swo tanihi Lakoff na Johnson (1980, 1999) swi twala swi voyamela eka mavonelo ya leswaku xigego na xihlambanyisi swa ringana hi ku va va tirhisa thiyori ya vugego (conceptual metaphor theory). Kim u boxa leswaku thiyori ya vugego yi teka swigego na swihlambanyisi ku ri nchumu wo fana loko swi ta eka matwisiselo, mahlamuselelo, na matirhiselo.

Kim u kombisa leswaku thiyori yo sungula leyi andlalaka mavonelo yo hambana na lama boxiweke laha henhla hi leyi vuriwaka thiyori ya miavo (categorisation theory) leyi sunguleke hi swidyondzeki swo tanihi Glucksberg & Keysar1990; Gentner & Bowdle 2001; Chiappe & Kennedy 1999, 2000, 2001) lava hi ku ya hi Kim va tekaka xivumbeko xa xigego ku ri xona xa masungulo (tshaku) ku tlula xa xihlambanyisi. Kim u boxa leswaku hi ku ya hi swidyondzeki leswi swigego i swivulwa leswi endzeni ka swona swi nga na miavo loko swihlambanyisi swi ri ni miavo leyi nga erivaleni. Hi ku ya hi Kim leswi swi tikomba loko hi hundzula swihlambanyisi swi va swigego laha a nyikaka swikombiso leswi: *Time is a river* (Nkarhi i nambu) (xigego) na *Time is like a river* (Nkarhi wu fana na nambu) (xihlambanyisi). Kim u kombisa leswaku thiyori yin'wana leyi seketelaka mavonelo yo hambana exikarhi ka swigego na swihlambanyisi hileyi vuriwaka ntirho wa thiyori ya vugego (career metaphor theory) leyi kombisaka leswaku swigego swi fana ni swivulwa swa miavo loko swihlambanyisi swi fana ni swivulwa swa mpimanyiso. Kim u kombisa leswaku hi ku ya hi vaseketeri va thiyori leyi, swigego na swihlambanyisi swi tirhisa magenge yo

© University of Venda

hambana loko swi ta eka matwisiselo, ku nga leswaku swigego swi tlhontlha miavo loko swihlambanyisi swi tlhontlha mpimanyiso. Kim u kombisa leswaku thiyori ya vunharhu, tlhelo yo hetelela eka vonelo ro hambanisa swiphemu leswimbirhi, i thiyori ya nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito (literal theory) leyi yi boxaka mhaka ya leswaku swivulwa swa vugego swi simekiwa ehenhla ka swivumbeko swa nkavugego. Kim u kombisa leswaku hi ku ya hi thiyori leyi swigego na swihlambanyisi i swiphemu leswi kongomisaka eka ku yelana exikarhi ka xikongomisiwa na xihlovo. Kim u hlamusela leswaku hi ku ya hi thiyori leyi, xivumbeko xa xigego hi xona ku tsakeriwaka xona loko ku yelana exikarhi ka xikongomisiwa na xihlovo ku tele, kasi loko ku yelana exikarhi ka xikongomisiwa na xihlovo ku nga talangi ku tsakeriwa xihlambanyisi.

Ku yelana exikarhi ka ntirho wa Kim na ntirho lowu ku fambelana na loku ku kombisiweke eka mitirho leyin'wana. Ku yelana ko sungula ku khumba mhaka ya thiyori leyi tirhisiwaka eka mitirho leyimbirhi, ku nga thiyori ya vuehleketi ya vugego (the cognitive theory of metaphor). Ku yelana ku va kona loko swi ta eka ndlela leyi thiyori leyi yi tirhaka hakona ku paluxa matwisiselo, mahlamuselelo, na matirhiselo ya swihlambanyisi hi ku va swi tlhantlhiwa hi ndlela yo fana na le ka swigego. Kasi ku yelana kun'wana i ka mayelana na matirhiselo ya xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa ku paluxa tinhlamuselo ya swihlambanyisi.

2.1.8. Nkatsakanyo

Eka ndzima leyi ku kaneriwile hi swidyondzeki swa tsevu leswi xopaxopeke matsalwa yo hambanahambana swi ri karhi swi langutisa eka swigego na swihlambanyisi. Mhaka yikulu leyi hinkwaswo swi yi langutaka i ku kambela loko swigaririmi leswimbirhi swi fana kumbe swi ri swilo swimbirhi swo hambana. Ntirho wo sungula i wa Hanks (2005) lowu wu andlalaka miehleketo ehenhla ka maxopaxopelo ya swihlambanyisi. Hanks (2005) u kombisa leswaku ku ni matsalwa mo tala lama vulavulaka hi swigego ku tlula swihlambanyisi. Hileswaku, swihlambanyisi swi tikomba swi nga tekeriwi ngopfu enhlokweni, kumbe swi tekiwa swi ri rixaka rin'wana ra swigego. Eka ntirho lowu, Hanks u kanetana na movenelo yo teka

© University of Venda

swihlambanyisi tanihi muxaka wun'wana wa swigego. Hanks u hambanisa swiphemu leswimbirhi hi ku boxa leswaku swigego swi na vunwa kasi swihlambanyisi swi boxa ntiyiso.

Ntirho wa vumbirhi lowu xopaxopiweke eka ndzima leyi i wa Fishelov (2007). Mhaka yikulu leyi andlariwaka hi xidyondzeki lexi i tindlela leti nga tirhisiwaka ku twisisa swihlambanyisi. Eka nkanelo wa yena wa tindlela leti, Fishelov u khumba swilo swinharhu ku nga mongo (tenor), xifambisi (vehicle) na riendli (predicate). Fishelov u hlamusela leswaku eka ntirho wa yena u tirhisile papila ra swivutiso laha a katseke swihlambanyisi swa khumetsevu leswi swi yimelaka tinxaka ta nhungu ta swihlambanyisi. U kombisa leswaku u komberile vanyiki va mahungu ku endla swilo leswi landzelaka: ku nyika nhlamuselo yo koma ya xihlambanyisi xin'wana ni xin'wana, ku kombisa leswaku hi ku vona ka vona xihlambanyisi xi vulavula hi timhaka letinene, to biha kumbe ta le xikarhi, na ku komba mpimo wa ku nonoha ka ku twisisa xihlambanyisi xa kona.

Ntirho wun'wana lowu xopaxopiweke i wa Oim (2004) lowu eka wona a xopaxopaka swihlambanyisi swa XiEsitoniya leswi fambelanaka na maengeteri manharhu ya xihatla: *rapidly, quickly, fast*. Oim u kombisa leswaku eka ntirho lowu u kambisisa hilaha marito lama ma tirhaka hakona ku paluxa nhlamuselo ya mbulavulo. U hlamusela leswaku u tirhisile thiyori ya vuehleketi ya xigego (the cognitive theory of metaphor). Hi ku ya hi yena, thiyori leyi yi tirhisa swilo leswi landzelaka: milongoti yo tanihi mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa. U boxa leswaku thiyori leyi yi tumbuluxiwile hi George Lakoff na Mark Johnson hi lembe ra 1980 naswona yi hundzurile maehleketelelo ya ntolovelo loko swi ta eka ku twisisa matirhelo ya swigego. Oim u kombisa leswaku hi ku ya hi thiyori leyi mhakankulu eka xigego i mianakanyo kambe ku nga ri marito. Hi ku ya hi Oim xikongomelo xa xigego i ku endlela leswaku hi va ni ku twisisa ko antswa ka milongoti yin'wana. Oim u kombisa leswaku swigego a swi tali ku va swi simekiwa eka ku fanana. Mhaka leyi ya yelana ni leyi boxiweke hi Hanks, kambe yena a yi kongomisa eka swihlambanyisi. Hi ku ya hi Oim, xigego i ndlela ya maehleketelelo na mavulavulelo. Oim u kombisa leswaku u

© University of Venda

avile swihlambanyisi ku ya hi ku yelana ka swona ka nhlamuselo kutani a swi xopaxopa ehansi ka nongoloko wa mavizweni. Hi ku ya hi Oim, swihlambanyisi leswi a swi xopaxopeke swi wela eka vamavizweni vo ka va nga hetisekangi. Oim u avile swihlambanyisi hi mitlawantsongo leyi landzelaka: swo sungula ku famba; swa ku ta na ku fika; swa ku ya emahlweni; swa ku famba eka ndhawu yo karhi; swa ku hunguteka ka xanchumu; na swa ku humelala. Oim u boxa leswaku swihlambanyisi leswi kaneriweke swi nga aviwa hi leswi vulavulaka hi ku famba ka xihatla, xiendleko, nghingiriko, ku vulavula, kumbe ku swirheka. Leswi swi yelana swinene na leswi boxiweke hi Hanks.

Ntirho wa vumune wu xopaxopiweke eka ndzima leyi i wa Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004) laha ku pimanyisiwaka swihlambanyisi na swigego. Swidyondzeki leswi swi boxa leswaku ku hambana eka swiphemu leswimbirhi ku vonaka ngopfu eka xivumbeko, hikuva xihlambanyisi xi andlala erivaleni leswi xigego xi swi vulaka. Swidyondzeki leswi swi kombisa na leswaku van'wana va na miehleketo ya leswaku xigego i nkomiso wa xihlambanyisi. Swidyondzeki leswi, tanihilaha hi swi voneke hakona na le ka Hanks, swi kaneta mavonelo ya leswaku swihlambanyisi na swigego i nchumu wun'we. Va kombisa leswaku swiphemu leswimbirhi swi yimela michumu mimbirhi yo hambana. Vatsari lava va boxa miehleketo yo fana na ya Oim loko swi ta eka ndlela leyi tinhlamuselo ta swona ti vumbekaka hakona emiehleketweni ya vanhu hikuva hinkwaswo swi khumba mhaka ya ku tirhisa swilo swimbirhi, xihlovo na xikongomisiwa, laha nchumu wa vumbirhi wu twisisiwaka hi ku xiya nchumu wo sungula.

Ntirho wa vuntlhanu lowu kambisisiweke eka ndzima leyi i wa Moon (2008) laha a lavisisa hi swihlambanyisi swa Xinghezi leswi tirhisaka xivumbeko xa *tanihi RIHLAWURI*. Moon u boxa miehleketo leyi hlamuseriweke hi Hanks ya leswaku a ku si lavisisiwa swinene hi swihlambanyisi. Loko swi ta eka xivumbeko xa swihlambanyisi, miehleketo ya Moon yi yelana na ya Fishelov hikuva u kombisa leswaku swihlambanyisi leswi a lavisisaka hi swona swi na xivumbeko lexi nga cinciki, yi nga mhaka leyi na Moon a yi kombiseke. Loko a ringeta ku hlamusela

© University of Venda

leswaku u vula yini hi xivumbeko lexi nga cinciki u kombisa leswaku swihlambanyisi leswi a swi kambelaka swi na nandzelelano (kholokhexini) lowu nga cinciki eka matshamelo ya rihlawuri na riviti. Hi ku ya hi Moon, xiphemu xa vumbirhi, xa rihlawuri, xi tirha ku tshikilela mhaka leyi vuriwaka.

Ntirho wo hetelela lowu xopaxopiweke eka ndzima leyi i wa Kim (2003) lowu kambelaka ku fanana na ku toloveleka eka ntsakelo mayelana na xigego na xihlambanyisi. Hi ku ya hi Kim eka ntirho lowu u lava ku kambela ntirho lowu ku fanana na ku toloveleka swi ku endlaka eka ku kumisisa xivumbeko xa xigego na xihlambanyisi. Kim u hlamusela leswaku u tirhisa swikambelwanahikuendla (experiments) swinharhu eka ntirho wa yena. Kim u boxa mavonelo mambirhi mayelana na ku hambana ka xigego na xihlamabanyisi, ku nga vonelo ra ndzingano (equivalence) na ra nkandzingano (nonequivalence). Hi ku ya hi Kim, eka malembe yo hlaya lama hundzeke tithiyori to hlaya a ti teka xigego na xihlambanyisi tanihi michumu yo ringana. Kim u kombisa leswaku mavonelo lama ya hundzuriwile hi van'watindzimintivoswamiehleketo (psycholinguists) lava va xopaxopaka swigego na swihlambanyisi tanihi hi michumu yo kala ndzingano. Hi ku ya hi Kim, xivumbeko xa xihlambanyisi hi xona tshaku ku tlula xa xigego. Hi ku ya hi Kim, thiyori ya vugego yi teka swigego na swihlambanyisi ku ri nchumu wo fana loko swi ta eka matwisiselo, mahlamuselelo, na matirhiselo.

© University of Venda

NDZIMA YA 3
SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA NI/KUMBE SWI RI HAVA MAENDLI YA MIEHLEKETO ESWIVULWENI

3.1. Manghenelo

Xikongomelo xa ndzima leyi i ku kanela hi swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo. Eka xiyenge xa swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na maendli ya miehleketo, ku ta xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirhaka na maendli lama landzelaka: **tlhariha**, **tshemba**, **nyenyela**, **rivala**, **twisisa**, **kavanyeta**, **rhukana**, **karhata** na **hlundzuka**. Swihlambanyisi leswi nga ta kaneriwa eka xiyenge lexi, hi leswi vumbiwaka ku suka eka maviti ya xikholokhexini lama landzelaka: **mpfundla, mupfumeri, n'wana, huku**, **xidyondzeki, nhongani, Muvhenda, xedulu** na **nghala**. Kasi eka xiyenge xa swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya swa miehleketo, ku ta xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli lama boxiweke laha henhla. Nakambe eka xiyenge lexi, ka ha ta kaneriwa hi swihlambanyisi leswi vumbiweke ku suka eka maviti ya xikholokhexini lama boxiweke laha henhla. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli na leswi swi tirhaka swi ri hava maendli ku lava ku kumiwa tinhlamuselo ta swona.

3.1.1. Tinxaka ta maendli ya miehleketo

Maendli ya miehleketo ma kombisa ku cinca loku vaka kona emiehleketweni kumbe eka mianakanyo (Levin, 1995: 191). Maendli lawa ya kongomisa eka swanakanyiwa.

© University of Venda

3.1.2. Riendli -tlhariha

Oxford Advanced Learners' Dictionary (2005: 1689) yi hlamusela leswaku rito tlhariha i ku kota ku teka swiboho leswi vuyerisaka no nyika switsundzuxo leswinene hikokwalaho ka ntokoto na vutivi lebyi munhu a nga na byona.

3.1.3. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli - tlhariha

3.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Sasavona u tlharihile tanihi **mpfundla.**

Nhlamuselo: Sasavona u tlharihile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Sasavona
wu halahala ngopfu	→ u halahala ngopfu
wu tshamela ku tsutsuma	→ a nga tshamiseki
wu tsutsumela enkeleni	→ wa lava swintshunxo loko a hlagana na swiphiqo evuton'wini
a wu languti endzhaku loko wu tsutsuma	→ wa tiyimisela loko a endla swilo leswi Vuyerisaka
wa xiyaxiya loko ku nga va na khombo	→ Wa xiyaxiya leswaku a nga weli Ekhomyeni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa xifaniso lexi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Sasavona u tlharihile tanihi mpfundla** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa swihlambanyisi lowu nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo na Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku Sasavona u halahala ngopfu naswona u hava tingana, na wona mpfundla wu halahala ngopfu. Xihlovo na Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tshamelaka ku tsutsumatsutsuma, Sasavona u pfumala

© University of Venda

ntshamiseko. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku tanihileswi mpfundla wu tsutsumelaka enkeleni na le swihlahleni loko wu lava ku dlawa, na yena Sasavona wa tilavela swintshuxo loko a hlangana na swiphiqo evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi hlamusela leswaku tanihileswi mpfundla wu nga languteki endzhaku loko wu tsutsuma, Sasavona na yena wa tiyimisela loko a endla swilo leswi vuyerisaka. Xihlovo ni xikongomisiwa 5 swi hlamusela leswaku tanihi leswi mpfundla wu xiyaxiyaka mikarhi hinkwayo loko ku nga va ni khombo ro karhi, Sasavona na yena wa xiyaxiya leswaku a nga weli ekhombyeni.

3.1.5. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tlhariha

3.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Sasavona **u tanihi mpfundla**.
Nhlamuselo 1: Sasavona u tlharihile swinene.
Nhlamuselo 2: Sasavona u tsutsuma ngopfu.
Nhlamuselo 3: Sasavona u na mahlo lamakula.
Nhlamuselo 4: Sasavona u tsongaharile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Sasavona
wu halahala ngopfu	→ u halahala ngopfu
wu tshamela ku tsutsumatsutsuma	→ a nga tshamiseki
wa titumbeta loko wu hlongorisiwa	→ wa tilavela tindlela to tisirhelela loko a hlangana na khombo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa leswaku loko swihlambanyisi swi tirha swi ri hava maendli ku va ni tinhlamuselo to tala leti vumbiwaka eka miehleketo ya vayingiseri loko xihlambanyisi **Sasavona u tanihi mpfundla** xi yingisiwa. Hambiswirtano, yin'we kumbe timbirhi ta tinhlamuselo loko ti kamberiwa

© University of Venda

eka xihlambanyisi xo karhi, yi/ti tisa ku yelana ka tinhlamuselo eka miehleketo ya vayingiseri. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo na nkongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu halahalaka ngopfu, Sasavona na yena u halahala ngopfu. Eka Xihlovo na Xikongomisiwa 2 kona ku hlamuseriwa leswaku leswi mpfundla wu tshamelaka ku tsutsumatsuma, Sasavona yena a nga tshamiseki. Eka xihlovo na xikongomisiwa 3 ku kombisiwa leswaku leswi mpfundla loko wu hlongorisiwa wu titumbetaka, Sasavona yena loko a hlangana na khombo wa tilavela tindlela to tisirhelela.

3.1.7. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli - tlhariha

3.1.8. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala

Xik: Sasavona u tlharihile tanihi **rihlamalala.**
Nhlamuselo: Sasavona u tlharihile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rihlamalala	**Xikongomisiwa:** Sasavona
Ri tlharihile ngopfu	→ u tlharihile ngopfu
Ra hatlisa loko ri famba	→ u hatlisa ngopfu loko a famba
loko ri lava ku dlawa ra tsutsuma ri nghena enkeleni	→ loko a hlagana na khombo u tilavela tindlela to ti sirhelela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu kombisiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi rihlamalala ri nga tlharihisa xiswona, na Sasavona u tlharile ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku tanihileswi rihlamalala ri hatlisaka ngopfu loko ri famba, na yena Sasavona wa hatlisa loko a endla swilo. Eka xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 ku kombisiwa leswaku loko rihlamalala ri lava ku dlawa ra tsutsuma ri nghena enkeleni

© University of Venda

ku tisirhelela, Sasavona na yena loko a hlangana na khombo wa tilavela tindlela to tisirhelela.

3.1.9. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tlhariha

3.1.10. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala

Xik: Sasavona u tanihi **rihlamalala.**
Nhlamuselo 1: Sasavona u tlharihile ngopfu.
Nhlamuselo 2: Sasavona u endla swilo hi ku hatlisa.
Nhlamuselo 3: Sasavona u tsongaharile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rihlamalala	**Xikongomisiwa:** Sasavona
loko ri lava ku dlawa ri hatla ri yimisa nhloko ri luma	→ loko a hlangana na swiyimo leswi n'wi tikiselaka vutomi u tilavela xintshuxo
loko ri hlangana na swihadyana swa mona ra tsutsuma ri nyamalala hi ku hatlisa	→ loko ku ri na leswi n'wi kanganyisaka evuton'wini u hatla a lava tindlela to tihambanyisa na swona
a swi olovi ku ri dlaya hikuva ra ti tumbeta hi matluka kumbe emabakwini.	→ a swi olovi ku n'wi onhela swilo swa yena hikuva wa swi hlayisa no swi sirhelela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi rihlamalala loko ri lava ku dlawa ri hatlaka ri yimisa nhloko ri luma, Sasavona na yena loko a hlangana na swiyimo leswi n'wi tikiselaka vutomi wa tilavela xitshunxo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi rihlamalala loko ri hlangana na

© University of Venda

swihadyana swa mona ri tsutsumaka ri nyamalala hi ku hatlisa, Sasavona na yena loko ku ri na leswi n'wi kanganyisaka evuton'wini u hatla a lava tindlela to kota ku ti hambanyisa na swona. Eka xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 ku kombisiwa leswaku leswi swi nga oloviki ku dlaya rihlamalala hikuva ri ti tumbeta hi matluka kumbe emabakwini, Sasavona na yena a swi olovi leswaku a onheriwa swilo swa yena hikuva wa swi hlayisa kumbe ku swi sirhelela.

3.1.11. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli -tlhariha

3.1.12. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe

Xik: Yandheya u tlharihile tanihi **xivatlankombe.**
Nhlamuselo: Yandheya u tlharihile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xivatlankombe	**Xikongomisiwa:** Yandheya
xi halahala ngopfu	→ u hava tingana
xi famba hi u hatlisa	→ loko a endla swilo leswi vuyerisaka evuton'wini u swi endla hi ku hatlisa
xi hatla xi nghena kun'wana na kun'wana xi tumbela loko xi chavisiwile	→ u hatla a lava tindlela to tisirhelela loko a hlangana na khombo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xivatlankombe xi halahalaka ngopfu, Yandheya yena u hava tingana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi xivatlankombe xi fambaka hi ku hatlisa, Yandheya yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka u swi endla hi ku hatlisa.

© University of Venda

Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi xivatlankombe xi nghenaka kun'wana na kun'wana laha ku tumbelekaka, Yandheya u hatlisa a tilavela tindlela to tisirhelela loko a hlangana na khombo.

3.1.13. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tlhariha

3.1.14. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe

Xik: Yandheya u tanihi **xivatlankombe**.

Nhlamuselo 1: Yandheya u tlharihile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Yandheya u ni tindlela to kota ku papalata makhombo.

Nhlamuselo 3: Yandheya wa kariha.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xivatlankombe xa halahala leswaku xi nga bvanyengetiwi hi swona	**Xikongomisiwa:** Yandheya → wa xiyaxiya loko ku ri na swilo leswi nga n'wi tsandzekisaka leswi nga n'wi pfunaka
loko xi balatiwa xi nghena kun'wana na kun'wana laha ku tumbelekaka	→ loko a hlangana na ku tikeriwa u endla hinkwaswo leswi nga ta hlayisa vutomi bya yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka

Mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi xivatlankombe xi halahaka leswaku xi nga bvanyengetiwi, Yandheya na yena wa xiyaxiya ku vona loko ku ri ni swilo leswi nga n'wi tsandzekisaka ku endla swilo leswi nga n'wi pfunaka evuton'wini. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa

© University of Venda

leswaku leswi xivatlankombe xi nghenaka kun'wana na kun'wana laha ku tumbelekaka, Yandheya u tilavela swilo leswi nga ta kota ku hlayisa vutomi bya yena na vandyangu wa yena. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi hlamusela leswaku leswi xivatlankombe xi hatlisaka loko xi famba, Yandheya na yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka u swi endla hi ku hatlisa.

3.2. Riendli -tshemba

Hornby (1948: 529) u hlamusela leswaku rito tshemba i ku kholwa eka swilo swo karhi.

3.2.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli -tshemba

3,2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri

Xik: Khanyisa u tshemba tanihi **mupfumeri**.

Nhlamuselo: Khanyisa u tshemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mupfumeri	**Xikongomisiwa:** Khanyisa
a nga kanakani loko a endla swilo	→ a nga kanakani loko a endla swilo hambi swi tika
u tshemba Xikwembu xa matilo	→ u tshemba swikwembu swa ka vona.
hambi a hlangana na miringo wa tshemba leswaku Xikwembu xi ta n'wi hlulela	→ loko a hlangana na ku tikeriwa u tshemba leswaku minkwembu ya ka vona yi ta n'wi pfuna

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u tshemba tanihi mupfumeri** xi yingisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa xa 1 swi kombisa leswaku tanihi leswi mupfumeri a nga kanakaniki, Khanyisa na yena loko a endla swilo hambi swi tika wa tshemba leswaku u ta swi kota. Eka Xihlovo na

© University of Venda

Xikongomisiwa xa 2 ku kombisiwa leswaku tanihileswi mupfumeri a tshembaka Xikwembu xa matilo, Khanyisa na yena u tshemba swikwembu swa ka vona. Xihlovo na Xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku loko mupfumeri a hlangana na miringo u tshemba leswaku Xikwembu xi ta n'wi hlulela, Khanyisa yena loko a hlangana na ku tikeriwa u tshemba minkwembu ya ka vona yi ta n'wi pfuna.

3.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tshemba

3.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri

Xik: Khanyisa u tanihi **mupfumeri**.
Nhlamuselo 1: Khanyisa u tshemba ngopfu.
Nhlamuselo 2: Khanyisa u tshemba swikwembu swa ka vona.
Nhlamuselo 3: Khanyisa wa tiyisela.
Nhlamuselo 4: Khanyisa a nga kanakani.
Nhlamuselo 5: Khanyisa u nyika ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mupfumeri **Xikongomisiwa:** Khanyisa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa swivumbeko kumbe miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u tshemba tanihi mupfumeri** xi yingisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku tanihi leswi mupfumeri hambi a tikeriwa u ya emahlweni a tshemba Xikwembu, Khanyisa na yena hambi a tikeriwa u ya emahlweni a tshemba mikwembu ya ka vona loko a endla swilo hambi swi tika, wa tshemba leswaku u ta swi kota. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku tanihileswi mupfumeri a tshembaka Xikwembu xa matilo, Khanyisa na yena u tshemba swikwembu swa ka vona. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku loko

© University of Venda

mupfumeri a hlangana na miringo u tshemba Xikwembu xi ta n'wi hlulela, Khanyisa na yena loko a hlangana na ku tikeriwa u tshemba leswaku mikwembu ya ka vona yi ta n'wi pfuna.

3.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tshemba

3.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Mafemani u tshemba tanihi **mufundhisi**.

Nhlamuselo: Mafemani u tshemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
u tshemba leswaku yena u hlayisiwa hi Xikwembu	→ u tshemba mikwembu ya ka vona hi mbilu ya yena hinkwayo
Loko a khongelela swilo a nga kanakani leswaku Xikwembu xi xi n'wi nyika	→ loko a endla swilo wa tshemba leswaku minkwembu ya vona yi ta n'wi humelerisa
u tshemba Xikwembu hi mbilu ya yena hinkwayo	→ u tshemba mikwembu ya ka vona hi mbilu ya yena hinkwayo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a tshembaka ku u hlayisiwa hi Xikwembu masiku hinkwawo, na yena Mafemani u tshemba leswaku mikwembu ya vona hi yona yi n'wi hlayisaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mufundhisi a khongelelaka swilo swo

© University of Venda

karhi a nga kanakani leswaku Xikwembu xi ta n'wi nyika swona. Mafemani na yena loko a endla swilo wa tshemba leswaku swi ta va na mbuyelo lowunene. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a tshembaka Xikwembu hi mbilu ya yena hinkwayo, Mafemani na yena u tshemba mikwembu ya ka vona hi mbilu ya yena hinkwayo.

3.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tshemba

3.2.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Mafemani u tanihi **mufundhisi**.
Nhlamuselo 1: Mafemani u tshemba ngopfu.
Nhlamuselo 2: Mafemani a nga kanakani loko a endla xo karhi.
Nhlamuselo 3: Mafemani u khongela ngopfu.
Nhlamuselo 4: Mafemani wa hanana.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
hambi van'wana va sola Xikwembu yena u ya emahlweni a xi tshemba	→ hambi van'wana va sola minkwembu ya ka vona, yena u ya emahlweni a yi tshemba
u tshemba Xikwembu hi ku hetiseka	→ loko a endla swilo leswi vuyerisaka u swi endla hi ku hetiseka
u tirhisa ripfumelo loko a endla swilo	→ u lehisa mbilu loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a alaka a tshemba Xikwembu hambi van'wana va xi sola, Mafemani yena hambi van'wana va sola mikwembu hi ku vula leswaku i madimona, yena u ya emahlweni a tshemba minkwembu ya ka vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku

© University of Venda

leswi mufundhisi a tshembaka Xikwembu hi ku hetseka, Mafemani yena loko a endla swilo u swi endla hi ku hiseka no tshemba leswaku u ta swi kota. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi mufundhisi a tirhisaka ripfumelo loko a endla swilo swo karhi, Mafemani yena u lehisa mbilu loko a endla swilo.

3.2.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tshemba

3.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Somisa u tshemba tanihi **xihlangi.**
Nhlamuselo: Somisa u tshemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Somisa
xi tshemba vatswari va xona	→ u tshemba maxaka ya yena
a xi pfumeli leswaku vatswari va xona va tluriwa hi van'wana	→ u tshemba ngopfu nuna wa yena naswona a nga pfumeli leswaku nuna wa enlda swihoxo
loko xi biwa xi tsutsuma xi ya pota eka mana wa xona	→ loko a holova na nuna kwale evukatini u ya eka rikwavo a ya byela vatswari

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi tshembaka ngopfu vatswari va xona, Somisa na yena u tshemba ngopfu maxaka ya yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga pfumeriki leswaku vatswari va xona hi van'wana, Somisa na yena u tshemba ngopfu nuna wa yena, hikokwalaho a nga pfumeri leswaku nuna wa yena wa endla swihoxo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xi biwa xi

© University of Venda

tsutsumaka xi ya pota eka mana wa xona, Somisa na yena loko a holova na nuna u ya eka rikwavo a ya byela vatswari va yena.

3.2.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tshemba

3.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Somisa u tanihi **xihlangi**.
Nhlamuselo 1: Leswi Somisa a swi endlaka a swi nyawuli.
Nhlamuselo 2: Somisa u tshemba swilo swin'wana na swin'wana leswi a byeriwaka.
Nhlamuselo 3: Somisa u na ripotapota.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
hambi xi byeriwa vunwa xa shemba	→ u tshemba munhu hambi a byeriwa leswaku a nga na mahanyelo lamanene.
loko xi biwa xi tsutsuma xi ya pota eka mana wa xona xa tshemba leswaku u ta xi lamulela	→ loko a holova na nuna kwale evukatini u ya eka rikwavo a ya byela vatswari leswaku va ta n'wi yimelela
xitshemba hinkwaswo leswi xi byeriwaka	→ u tshemba hinkwaswo leswi a byeriwaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi hambiloko xi byeriwa mavunwa xi tshembaka, Somisa loko a tshemba munhu hambi a byeriwa leswaku munhu wa kona a nga na mahanyelo lamanene a nga tshembi loko a nga si swi vona hi yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi loko xi biwa xi tsutsumelaka eka mana wa xona hikuva xi tshemba

© University of Venda

leswaku u ta xi lamulela, Somisa loko a holova na nuna u tsutsumela eka rikwavo a ya va byela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 xi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi tshembhaka hinkwaswo leswi xi byeriwaka, Somisa na yena u tshemba hinkwaswo leswi a byeriwaka swona hambi wi nga ri ntiyiso.

3.3. Riendli -nyenyela

Rito nyenyela ri vula ku tshamela ku tisa kumbe ku humesa swivilelo (Hornby, 1948: 978).

3.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyenyela

3.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Somisa u nyenyela tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Somisa u nyenyela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Somisa
u tshamela ku rila	→ a nga hlweli ku rila loko a holova na un'wana
u lava ku miyetiwa loko a rila.	→ loko a endla swilo u lava ngopfu ku xaveleriwa
u na xilan'walan'wa.	→ kwale vukatini u tshamela ku lan'wa a ya rikwavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlamuselo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Somisa u nyenyela tanihi n'wana** xi yingisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla xi ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tshamelaka ku rila, Somisa na yena a nga hlweli ku rila loko

© University of Venda

a holova na munhu. Eka Xihlovo na Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a lavaka ku miyetiwa loko a rila, Somisa loko a endla swilo u lava ngopfu ku xaveleriwa. Xihlovo ni xikogomisiwa 3 swona swi hlamusela leswi n'wana a nga na xilan'walan'wa, Somisa yena kwale vukatini bya yena loko a holova na nuna u tshamela ku lan'wa a ya eka vona hambi swi nga nyawuli.

3.3.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyenyela

3.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Somisa u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Somisa wa nyenyela.

Nhlamuselo 2: Somisa a nga hlweli ku rila.

Nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Somisa
wa rilela loko a vona xilo ku kondza a xi kuma	→ loko a lava swilo eka nuna hambi a ri hava ala a sindzisa
u na rinama eka mana wa yena laha a yaka kona	→ u landzelela nuna kun'wana na kun'wana
loko a biwa u tsutsuma a ya pota eka mana wa yena	→ loko a holova na nuna kwale vukatini u ya eka rikwavo a ya byela vatswari

Nxopaxopa wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a rilelaka loko a vona xilo xo karhi ku kondza a xi kuma, Somisa na yena loko a lava ku xaveriwa swilo hi nuna hambi a vula leswaku a nga na mali wa sindzisa a kala a endla swikweleti a n'wi xavela. Eka Xihlovo na Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa

© University of Venda

leswaku leswi n'wana a nga na rinama eka mana wa yena, Somisa yena u landzelela nuna kun'wana na kun'wana laha a ya ka kona. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana loko a biwa hi van'wana a tsutsumelaka eka mana wa yena a ya pota na Somisa u tshamela ku ya byela vatswari va yena loko a holova na nuna wa yena.

3.3.1.4. Swihlabanyisi leswi tirhaka na riendli -nyenyela

3.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo

Xik: Ndzalama u nyenyela tanihi **ndzumulo**.
Nhlamuselo: Ndzalama wa nyenyela

MPIMANYISO

Xihlovo: Ndzumulo	**Xikongomisiwa:** Ndzalama
yi tshama yi ri karhi yi lava ku dya	→ u tshama a ri karhi a lava swakudya
a yi lavi u hambana na mana wa yona	→ a nga lavi ku hambana na nuna
ya rilarila	→ u tshamela ku yisa swivilelo eka nuna

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ndzumulo yi tshamaka yi ri karhi yi lava ku dya, Ndzalama na na yena u tshama a ri karhi a lava swakudya. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi ndzumulo yi nga laviki ku hambana na mana wa yona, Ndzalama a nga lavi ku hambana na nuna. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi hlamusela leswaku leswi ndzumulo yi tshamaka yi karhi yi rilarila, Ndzalama na yena u tshama a ri karhi a yisa swivilelo eka nuna.

© University of Venda

3.3.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyenyela

3.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo

Xik: Hakamela u tanihi **ndzumulo**.

Nhlamuselo 1: Ndzalama wa nyenyela.

Nhlamuselo 2: Ndzalama u lava ku tshama e joni na nuna wa yena.

Nhlamuselo 3: Ndzalama u lava ku khongoteriwa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ndzumulo	**Xikongomisiwa:** Hakamela
a yi lavi ku hambana na mana wa yona	→ a nga lavi ku hambana na nuna
loko yi rila, yi miyela ntsena loko yi khongoteriwa	→ loko a endla swilo u lava ku xaveleriwa
yi rilela swakudya ka ha ri mpundzu	→ u lava swakudya ka ha ri mpundzu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ndzumulo yi nga laviki ku hambana na mana wa yona, Ndzalama na yena a nga swi lavi ku hambana na nuna. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi ndzumulo loko yi karhi yi rila yi miyela ntsena loko yi khongoteriwa hi mana wa yona. Loko Ndzalama a fanela a endla swilo u lava ku sungula hi ku xaveleriwa. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku ndzumulo leswi yi rilelaka swakudya ka ha ri mpundzu, Ndzalama na yena u pfuka a kombela swakudya ka ha ri mpundzu.

© University of Venda

3.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -nyenyela

3.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Sagwadi u nyenyela tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo: Sagwadi u nyenyela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sagwadi
ri hlawula swakudya ri nyenyelela nuna	→ a nga dyi swakudya hinkwaswo u na vunyenyanyenya
loko ri vona nuna a ri kona ra nyenyela ri lava ku tekeriwa enhlokweni	→ loko vatswari va yena va ri ekusuhi wa nyenyela leswaku a ta xaveleriwa
ra luriwa loko ri fanele ku dya	→ wa khongoteriwa loko a rhumiwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhlomisa ri hlawulaka swakudya hi ndlela yo nyenyelela nuna, Sagwadi na yena a nga dyi hinkwaswo u na vunyenya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi loko nhlomisa ri vona nuna ri nyenyelaka leswaku ri ta tekeriwa enhlokweni, Sagwadi na yena loko a vona vatswari va yena va ri ekusuhi wa nyenyela a lava leswaku a ta xaveleriwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi hlomisa ri luriwaka loko ri fanele ri dya swakudya, Sagwadi u lava ku khongoteriwa loko a rhumiwa.

© University of Venda

3.3.1.10. Swihlambanyisi leswi tirha swi ri hava riendli -nyenyela

3.3.1.11. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Hakamela u tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo 1: Sagwadi wa nyenyela.

Nhlamuselo 2: Sagwadi u lava ku xaveleriwa.

Nhlamuselo 3: Sagwadi u famba hi nonoka.

Mpimanyiso

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sagwadi
loko ri endla swilo ri lava ku sungula hi ku luriwa	→ loko a rhumiwa u lava ku sungula hi ku xaveleriwa
a nga tirhi ntirho a nga nyikiwangiki mali	→ loko a rhumiwa u lava ku hakeriwa
a ri fungunuli nturhu ri voniwa ri nga si luriwa	→ a nga pfumeli ku rhumuwa a nga byeriwanga leswaku u ta nyikiwa xo karhi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhlomisa ri sungulaka hi ku lava ku luliwa loko ri nga si tirha, Sagwadi loko a rhumiwa u lava ku nyikiwa xa n'wanchumu yi ri ndlela yo xavelela leswaku a ta pfumela ku rhumiwa. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 2 swi kombisa leswaku hlomisa a ri tirhi ntirho loko ku nga humanga mali yo ri lula leswaku ri tirha. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri nga fungunuriki nturhu leswaku ri voniwa ri nga si luriwa, Sagwadi a nga pfumeli ku rhumiwa loko a nga tshembisiwanga ku nyikiwa xa n'wa nchumu.

3.4. Riendli -hlundzuka

© University of Venda

Hornby (1948:28) u boxa leswaku rito hlundzuka ri hlamusela ku khunguvanyeka ni ku hanya hi ndlela yo chaviseta na ku bvanyengeta.

3.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli hlundzuka

3.4.1.1. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala

Xik: Hatlani u hlundzukile tanihi **nghala**.
Nhlamuselo: Hatlani u na vurhena.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Hatlani
ya bongabonga	→ wa rhuketela / femfenha
yi yimisa ntshiva	→ u visingarisa xikandza
yi handzahandza misava	→ u famba hi ku ba swigingi
yi sungula nyimpi eka swiharhi swin'wana	→ u sungula nyimpi eka vanhu van'wana swi nga languteriwanga
yi chavisa swiharhi swin'wana	→ u chavisa vanhu van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa mianakanyo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Hatlani u hlundzuka tanihi nghala** xi twarisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi nghala yi yi bongabongaka, Hatlani wa rhuketela na ku fefenha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi nghala yi handzahandzaka misava loko yi hlundzukile, Hatlani yena u famba hi ku ba swigingi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nghala yi yimisaka ntshiva loko yi hlundzukile, Hatlani yena u visingarisa xikandza. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku leswi nghala yi sungulaka nyimpi eka swiharhi swin'wana swi

© University of Venda

nga languteriwangi, Hatlani na yena u sungula nyimpi eka vanhu van'wana swi nga languteriwangi.

3.4.1.2. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli -hlundzuka

3..4.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala

Xik: Hatlani u tanihi **nghala.**
Nhlamuselo 1: Hatlani u hlundzukile.
Nhlamuselo 2: Hatlani u ni nkani.
Nhlamuselo 3: Hatlani u na matimba.
Nhlamuselo 4: Hatlani u kariha ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Hatlani
loko yi lwa na xin'wana xiharhi a yi tshiki yi nga si xi dlaya	→ loko a endla swilo a nga tshiki ku swi endla a nga si vona mbuyelo wa kona
loko yi hlundzukile yi chaviwa hi swiharhi hinkwaswo	→ loko a hlundzukile u chaviwa hi vanhu hinkwavo
loko yi khomile xiharhi a yi xi tshiki yi nga si xi dlaya	→ loko a lwa na munhu a nga n'wi tshiki loko a nga se n'wi vavisa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku loko nghala yi lwa na swiharhi swin'wana a yi tshiki loko yi nga si dlaya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi nghala yi chaviwaka hi swiharhi swin'wana loko yi hlundukile, Hatlani na yena u chaviwa hi vanhu hinkwako. Xihlovo ni Xikomngomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi loko nghala yi khomile xiharhi hi meno

© University of Venda

yi nga xi tshikiki ku kondza xi fa, Hatlani loko a lwa na munhu a nga n'wi tshiki a nga si n'wi vavisa.

3.4.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hlundzuka

3.4.1.5. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe

Xik: Gwambeni u hlundzukile tanihi **yingwe**.
Nhlamuselo: Gwambeni u hlundzukile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Yingwe	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
yi na vurhena	→ u na nkani
ya mpfhupfhela	→ u vanga madzolonga
loko yi lwa na swiharhi swin'wana a yi tlhetlhi yi tshika ku lwa	→ loko a lwa na van'wana a nga pfumeli ku lamuriwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha ehansi wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi yingwe yinga na vurhena, yi hlundzukaka, Gwambeni na yena u na nkani. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi yingwe yi mpfhupfhelaka, Gwambeni yena u vanga madzolonga. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi yingwe loko yi lwa na swiharhi swin'wana yi nga tlhetlhiki ku tshika ku lwa, Gwambeni yena loko a lwa na munhu a nga pfumeri ku lamuriwa.

© University of Venda

3.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlundzuka

3.4.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe

Xik: Gwambeni u tanihi **yingwe**.

Nhlamuselo 1: Gwambeni u hlundzuka ngopfu.

Nhlamuselo 2: Gwambeni u ni vurhena.

Nhlamuselo 3: Gwambeni wa tifihla mahanyelo ya yena.

Nhlamuselo 4: Gwambeni u tumbeta mahanyelo ya yena.

Nhlamuselo 5: Gwambeni u rhandza ngopfu nyimpi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Yingwe	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
loko yi lwa na xiharhi xin'wana hambi xi chupula xi tsutsuma ya landza	→ loko a endla nchumu lowu vuyerisaka hambi ku nga va na swirhalanganya u lava tindlela ta ku wu kuma
loko yikhoma xiharhi ya dlaya xi fa	→ loko a tirha ntirho wo karhi a nga tshiki a nga si vona mbuyelo wa kona
loko yi lwa na swiharhi swin'wana a yi tlhentlhi	→ loko a lwa na van'wana a nga pfumeli ku lamuriwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku Yingwe loko yi lwa na xiharhi xin'wana hambi xi chupula ya landza yi kondza yi xi kuma, Gwambeni na yena loko a endla nchumu lowu vuyerisaka hambi ku nga va na xirhalanganyi u lava tindlela to wu kuma. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku loko yingwe yi khoma xiharhi a yi xi tshiki yi nga dlayanga, Gwambeni loko a tirha ntirho wo karhi a nga a tshiki ku wu tirha a nga si vona mbuyelo wa kona.

© University of Venda

Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi yingwe loko yi lwa na swiharhi swin'wana yi nga tlhetlhiki ku tshika ku lwa, Gwambeni yena loko a lwa na munhu a nga pfumeri ku lamuriwa.

3.5. Riendli -twisisa

Hornby (1948: 202) u hlamusela leswaku rito twisisa i ku va munhu a nga nyanyuki, a nga chavi leswaku swi nga n'wi onhi moya.

3.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -twisisa

3.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu

Xik: Yandheya u twisisa tanihi **nyimpfu**.
Nhlamuselo: Yandheya u twisisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Yimpfu	**Xikongomisiwa:** Yandheya
a yi lwisani na swifuwo swin'wana	→ u tshama hi ku rhula na vanhu van'wana
a yi cemi loko yi dlawa	→ hambi a onheriwa a nga hlamuli nchumu
ya lurhela loko yi tsemiwa voya	→ a nga ali ku rhumiwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Yandheya u twisisa tanihi nyimpfu** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nyimpfu yi nga lwisaniki ni swifuwo swin'wana, Yandheya u tshama hi ku rhula na vanhu van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nyimpfu yi nga cemiki loko yi dlawa, Yandheya na yena hambi

© University of Venda

a onheriwa a nga hlamuri wa miyela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku tanihi leswi nyimpfu yi lurhelaka loko yi tsemiwa voya, Yandheya a nga ali loko a rhumiwa, Yandheya a twisisaka ku tlula mpimo leswi swi endlaka leswaku a pimanyisiwa ni nyimpfu tanihi xifuwo lexi twisisaka ku tlula swifuwo hinkwaswo emisaveni.

3.5.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli: twisisa

3.5.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu

Xik: Yandheya u tanihi **nyimpfu**.
Nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu.
Nhlamuselo 2: Yandheya i munhu wo rhula.
Nhlamuselo 3: Yandheya a nga tlharihangi.
Nhlamuselo 4: Yandheya u na marhimila

MPIMANYISO

Xihlovo: Nyimpfu	**Xikongomisiwa:** Yandheya
ya kota ku tshama na swifuwo	→ wa kota ku hanya kahle
swin'wana entshangeni	na vanhu van'wana etikweni
ya lurhela lok yi tsemiwa voya	→ wa yingesela loko a tsundzuxiwa
hambi yi katsiwa na swifuwo swo	→ u tsaka na vanhu hinkwavo
hambana a yi karhati	

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha ehanhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihileswi nyimpfu yi kotaka ku tshama na swifuwo swin'wana etshangeni, Yandheya na yena wa swi kota ku hanya na vanhu van'wana etikweni. Xihlovo na Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi nyimpfu yi lurhelaka loko yi tsemiwa voya, Yandheya wa yingisela loko a tsundzuxiwa hi vanhu van'wana. Xihlovo ni

© University of Venda

Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nyimpfu hambi yi katsiwa na swifuwo swa muxaka wun'wana yi nga karhatiki, Yandheya na yena u tsaka na vanhu va tinxaka hinkwato.

3.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tihaka ni riendli -twisisa

3.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Nghatsani u twisisa tanihi **mufundhisi**.
Nhlamuselo: Nghatsani u twisisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
a nga holovi na munhu	→ a nga holovi na munhu
u kota ku hanya na Vakiresiti na vanhu van'wana	→ u hava xihlawuhlawu u hanya kahle na vanhu hinkwavo
hambi munhu a dyohile wa n'wi amukela ekerekeni	→ hambi munhu a n'wi hoxerile wa n'wi rivalela a vula leswaku i munhu ku fana na yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a nga holoviki na munhu, Nghatsani na yena nga holovi na munhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a kotaka ku hanya kahle na vanhu hinkwavo (vahedeni na vakiresiti), Nghatsani yena u hava xihlawuhlawu u kota ku hanya kahle na vanhu hinkwavo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku hambi munhu a dyohile ngopfu mufundhisi wa n'wi amukela

© University of Venda

ekerekeni, Nghatsani na yena loko a dyoheriwile munhu wa n'wi amukela a vula leswaku na yena i munhu ku fana na yena.

3.5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -twisisa

3.5.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Yandheya u tanihi **mufundhisi**.

Nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu

Nhlamuselo 2: Yandheya u pfumelela hinkwaswo

Nhlamuselo 3: Yandheya wa titsongahata

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Yandheya
u hanya na vahedei na Vakiresiti	a nga swi koti ku khirha vanhu van'wana
→	
wa rivalela van'wana	wa swi kota ku rivalela van'wana
→	
wa amukela switsundzuxo	wa hamukela loko a tsundzuxiwa
→	

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a kotaka ku hanya na vahedeni na Vakiresiti, Yandheya na yena a nga swi koti ku khirha vanhu van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a kotaka ku rivalela vanhuhinkwavo lava n'wi hoxelaka, Yandheya na yena wa swi kota ku rivalela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mufundhisi a amukelaka switsundzuxo swa van'wana, Yandheya na yena wa amukela loko a tsundzuxiwa.

© University of Venda

3.5.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -twisisa

3.5.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Soyaphi u twisisa tanihi **nandza.**

Nhlamuselo: Soyaphi u twisisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
wa teka swileriso swa	→ wa teka swileriso swa
nandza wa yena	vatswari va yena.
wa hlonipha	→ wa hlonipha
wa titsongahata	→ wa titsongahata

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimayiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nandza a tekaka swileriso swa n'winyi wa yena, Soyaphi wa teka swilerso swa vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi nandza a titsongahataka, Soyaphi na yena i munhu wa ku titsongahata. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi nandza a hloniphaka ngopfu, na yena Soyaphi wa hlonipha.

3.5.1.10. Swihmbanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -twisisa

3.5.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Soyaphi u tanihi **nandza**.

Nhlamuselo 1: Soyaphi u twisisa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Soyaphi wa yingisela.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Soyaphi u hava vutihlamuleri.

Nhlamuselo 4: Soyaphi u tirhisiwa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
loko n'winyi wa yena a vulavula wa yingisela	→ loko vatswari va yena va vulavula wa yingisela
a nga tsan'wi n'winyi wa yena	→ a nga tsan'wi vatswari va yena
wa landzelela swileriso swa n'winyi wa yena	→ wa landzelela swileriso swa vatswari va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nandza a yingiselaka loko n'winyi wa yena a vulavula, Soyaphi na yena wa yingisela loko vatswari va yena va vulavula. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nandza a nga tsan'wiki n'winyi wa yena, Soyaphi na yena a nga tsan'wi vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nandza a tekaka swileriso swa n'winyi wa yena, Soyaphi na yena wa teka swileriso swa vatswari va yena.

3.6. Riendli -kavanyeta

Hornby (1948:787) u hlamusela leswaku rito kavanyeta i ku vula kumbe ku endla swilo leswi nga ta yimisa leswi vuriwaka kumbe leswi endliwaka.

3.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kavanyeta

3.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka rito nhongani

© University of Venda

Xikombiso: Yingwani u kavanyeta tanihi **nhongani.**

Nhlamuselo: Yingwani u kavanyeta ngopfu.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwa laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Yingwani u kavanyeta tanihi nhongani** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhongani yi hahaka kun'wana na kun'wana, na yena Yingwani u ya hinkwako hambi a nga laveki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi hahelaka enon'wini, na yena Yingwani u hlamula timhaka hambi ti nga n'wi kongomangi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi hahelaka kun'wana na kun'wana, Yingwani na yena u lava ku tiva timhaka hinkwato hambi leti nga na lava ti nga va kongoma.

3.6.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli kavanyeta

3.6.1.3. Swihlambinyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nhongani

Xik: Yingwani u tanihi **nhongani.**

Nhlamuslo 1: Yingwani u kavanyeta ngopfu.

Nhlamuselo 2: Yingwani u nghenelela timhaka a nga vikeriwangi.

Nhlamuselo 3: Yingwani a nga nyenyi nchumu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nhongani	**Xikongomisiwa:** Yingwani
yi hava ndzilikano	→ hambi a vikeriwa nawu a nga landzeleli.
yi hahela na le masini	→ u nghenelela timhaka

© University of Venda

	leti laviki yena
yi hahela hinkwako	→ a nga sunguli a byeriwa
	leswaku u na ntirho
	kambe yena o nghena
Yi rhwala yi yisa eka swilo	→ u teka mahanyelo ya yena
Swo basa	yo biha a dyondzisa vana van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhongani yi nga hava ndzilikano, Yingwani yena hambi a vekeriwa nawu a nga wu landzeleri. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi hahelaka na le masini, Yingwani yena u nghenelela timhaka leti nga laviki yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi tekaka thyaka yi yisa eka swilo leswi nga basa, Yingwani na yena u teka mahanyelo ya yena yo biha a dyondzisa van'wana.

3.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kavanyeta

3.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Xirilele u kavanyeta tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo: Xirilele u kavanyeta ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Xirilele
xi vulavula na hambi ka ha	→ u hlamula van'wana va
vulavula vantswatsi	nga se heta ku hlamusela
	mavonelo ya vona
a xi miyeli ku byeriwa leswaku xi	→ u nghenelela timhaka a
miyela	vulavula a nga vikeriwanga

© University of Venda

xi endla leswi nga lavekiki exikarhi ka vanhu	→ u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi exikarhi ka vanhu

Nxopaxopa wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi vulavulaka hambi ka ha vulavula vantswatsi, Xirilele yena wa kavanyeta loko van'wana va vulavula, u lava ku vulavula yena ntsena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga yimeliki ku byeriwa leswaku xi vulavula, Xirilele yena u nghenelela timhaka leti nga laveki yena kumbe a nga vikeriwangi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi endlaka swilo swo ka swi nga tolovelekangi exikarhi ka vanhu, Xirilele na yena u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi exikarhi ka vanhu.

3.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli kavanyeta

3.6.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Xirilele u tanihi **xihlangi**.
Nhlamuselo 1: Xirilele u kavanyeta ngopfu.
Nhlamuselo 2: Xirilele a nga yimeri ku vikeriwa timhaka.
Nhlamuselo 3: Xirilele a nga xiximi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Xirilele
a xi yingiseli leswaku xi ta kota ku vulavula hi nkarhi wa xona	→ a nga koti ku yingisela loko van'wana va vulavula, kambe u va nghena enon'wini vanga si heta
xi na magugu	→ u hatlisa ku hlamula

© University of Venda

a xi ti khomi hambi ku ri exikarhi ka vanhu	→ a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa swihlambanyisi leswi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku loko xihlangi xi nga yingiseleki leswaku xi ta kota ku vulavula, Xirilele yena yena a nga koti ku yingisela loko van'wana va vulavula kambe u va nghena enon'weni va nga si heta hungu ra vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga na magugu, Xirilele na yena u hatlisela ku hlamula. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tikhomiki hambi xi ri exikarhi ka vanhu, Xirilele na yena a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu.

3.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -kavanyeta

3.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpengo

Xik: Sevengwani u kavanyeta tanihi **mpengo.**

Nhlamuselo: Sevengwani u kavanyeta ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpengo	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
wu hlamula wu nga vukeriwangi	→ u nghenelela timhaka leti nga n'wi laveki naswona swi hambana na hungu
a wu yingiseli	→ a nga tinyiki nkarhi wo yingisela
a xi koti ku tikhoma exikarhi ka vanhu	→ a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpengo wu hlamulaka wu nga vikeriwanga naswona swo hambana na hungu leri vulavuriwaka, Sevengwani na yena u nghenelele timhaka leti nga n'wi laviki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi mpengo wu nga yingiseriki, Sevengwani na yena a nga tinyiki nkarhi wo yingisela van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tikhomiki exikarhi ka vanhu, Xirilele na yena a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu.

3.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -kavanyeta

3.6.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwakaku suka eka mpengo

Xik: Sevengwani u tanihi **mpego**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u kavanyeta ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwini a nga yingiseli van'wana.

Nhlamuselo 3: Sevengwani a vulavula a ri yexe.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpengo	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
wu kavanyeta loko vanhu va vulavula swa vona wona wu nghenelela wu vula swo habana na leswi vulavuriwaka	→ u kavanyeta van'wana loko va ri karhi va ri karhi va vulavula ematsanw'ini yo va hetisa mavonelo ya vona
wu lava leswaku vanhu va yingisela wona ntsena	→ u lava leswaku ku yingiseriwa yena Ntsena

© University of Venda

wu vulavula wu nga miyeli → a nga lavi ku ngheneleriwa loko a Vulavula

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpengo wu kavanyetaka vanhu loko va bula swa vona wona wu nghenelela wu vula swa wona swo hambana na leswi swi vulavuriwaka, Sevengwani na yena u kavanyeta van'wana loko va ri karhi va vulavula hi ku va nghena enon'weni a vula swa yena handle ko va tshika va hetisa mavonelo ya vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mpengo wu lavaka leswaku vanhu va yingisa wona tsena, Sevengwani u lava leswaku ku yingiseriwa yena tsena, loko swi nga ri tano u endla swin'wana leswi nga ta endla leswaku mbulavulo wu kavanyeteka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mpengo wu nga miyeriki loko wu vulavula, Sevengwani na yena a nga lavi leswaku van'wana va vulavula, loko va vulavula wa va kavanyeta.

3.7. Riendli -rhukana

Hornby (1948: 1518) u hlamusela leswaku rito rhukana i ku vula marito lama vanhu vo tala ma va hlundzukisaka kumbe ma tshukisaka.

3.7.1. Swihlambainyisi leswi tirhaka na riendli -rhukana

3.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Muvhenda

Xik: Ntsakisi u rhukana tanihi **Muvhenda**.

Nhlamuselo: Ntsakisi u rhuketela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvhenda u ri lexi nga na vito a xi rhuketeli → **Xikongomisiwa:** Ntsakisi a nga chavi ku vula marito ya nhlambha

© University of Venda

u ambala ntshindzi	→ u ambala swiambalo swo vonikela
wu rhuketela exikarhi ka vanhu	→ wa rhuketela exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Ntsakisi u rhuketela tanihi Muvhenda** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Muvhenda a vulaka leswaku lexi xi nga na vito a xi rhuketeli, na yena Ntsakisi a nga chavi ku vula marito ya nhlambha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi Muvhenda a ambalaka ntshindzi, Ntsakisi yena u ambala swiambalo leswo vonikela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Muvhenda a rhuketelaka ku ri na vanhu, na Ntsakisi wa rhuketela exikarhi ka vanhu.

3.7.1.2. Swihlambanyisi lewi nga hava riendli -rhukana

3.7.1.3. Swihlabanyisi leswi vmbiwaka ku suka eka Muvhenda

Xik: Ntsakisi u tanihi **Muvhenda**.

Nhlamuselo 1: Ntsakisi u rhukana ngopfu.

Nhlamuselo 2: Ntsakisi a nga chavi ku vulavula marito yo rhuketela.

Nhlamuselo 3: Ntsakisi u lava ngopfu ku xavisa.

Nhlamuselo 4: Ntsakisi u huwelela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvhenda	**Xikongomisiwa:** Ntsakisi
wa phyandlasela nhlambha	→ a nga nyumi u vulavula
hambi ku ri exikarhi ka vanhu	nhlambha exikarhi ka vanhu
u hava tingana	→ u hava tingana

© University of Venda

wu rhuketela exikarhi ka vanhu	→ wa rhuketela exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Muvhenda a phyandlesaka nhlamba exikarhi ka vanhu, na yena Ntsakisi a nga nyumi ku vulavula a humesa nhlamba exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku tanihileswi Muvhenda a nga riki na tingana, Ntsakisi na yena a nga na tingana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Muvhenda a a rhuketelaka exikarhi ka vanhu, Ntsakisi na yena wa rhuketela exikarhi ka vanhu.

3.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli - rhukana

3.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xidakwa

Xik: Xisomisana u rhukana tanihi **xidakwa**.

Nhlamuselo: Xisomisana u rhuketela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidakwa	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
a xi nyumi ku rhuketela	→ a nga nyumi ku rhuketela
a xi hloniphi	→ a xi hloniphi
xa rhuketela exikarhi ka vanhu	→ wa rhuketela exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga ka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xidakwa xi nga nyumiki ku rhuketela, na yena Xisomisana a nga nyumi ku rhuketela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku lewi xidakwa xi nga hloniphiki, na yena Xisomisana a nga hloniphi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi

© University of Venda

xidakwa xi rhuketelaka ni le xikarhi ka vanhu, Xisomisana na yena u rhuketela ni le xikarhi ka vanhu.

3.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhukana

3.7.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidakwa

Xik: Xisomisana u tanihi **xidakwa**.

Nhlamuselo 1: Xisomisana u rhuketela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Xisomisana a nga xiximi.

Nhlamuselo 3: Xisomisana a nga na mahanyelo lamanene.

Nhlamuselo 4: Xisomisana u rhandza byalwa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidakwa	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
xi tshamela ku rhuketela	→ u tshamela ku rhuketela hinkwako
xi rhuketela na vanhu lavakulu	→ u huketela na vaNtswatsi
hambi ku tele vanhu xa rhuketela	→ hambi ku tele vanhu wa rhuketela

Nxopaxopo wa leswi nga ka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xidakwa xi tshamelaka ku rhuketela minkarhi hinkwayo, Xisomisana u tshamela ku rhuketela minkarhi hinkwayo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xidakwa xi rhuketelaka na lavakulu, Xisomisana na yena u rhuketela na vaNtswatsi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xidakwa xi rhuketeleka ni le xikarhi ka vanhu, Xisomisana na yena u rhuketela ni le xikarhi ka vanhu.

© University of Venda

3.7.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli - rhukana

3.7.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Tsatsawani u rhukana tanihi **xihlangi.**

Nhlamuselo: Tsatsawani u rhuketela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Tsatsawani
a xi hloniphi	→ a nga hloniphi
a xi na mahanyelo ya kahle	→ a na mahanyelo yo biha
a xi hlawuli marito	→ a ga hlawuli marito

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi nga hloniphiki, Tsatsawani na yena a nga hloniphi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga ri ki na mahanyelo ya kahle, Tsatsawani na yena a nga na mahanyelo lamanene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga hlawuliki marito, Tsatsawani na yena a nga hlawuli marito.

3.7.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhuketela

3.7.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Tsatsawani u tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo 1: Tsatsawana u rhuketela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Tsatsawani a nga xiximi.

Nhlamuselo 3: Leswi Tsatsawani a swi endlaka a swi nyawuli.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Tsatsawani
a xi languti xiyimo	→ a nga languti xiyimo xa munhu
xi rhuketela na vanhu lavakulu	→ u rhuketela vantswatsi
xi hloniphi	→ a nga na xichavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga nyikiwa laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi nga langutiki xiyimo xa vanhu, Tsatsawani na yena a nga languti. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga hloniphiki, Tsatsawani na yena a nga na xichavo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi rhuketelaka na vanhu lavakulu, Tsatsawani na yena u rhuketela vantswatsi.

3.8. Riendli -karhata

Hornby (1948:599) u hlamusela leswaku rito karhata swi vula munhu loyi a tshamelaka ku vanga timbholovo kumbe tinyimpi.

3.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -karhata

3.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xedulu

Xik: Tinhlayo ti karhata tanihi **xedulu**.

Nhlamuselo: Tinhlayo ti karhata ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xedulu	**Xikongomisiwa:** Tinhlayo
yi lava munhu a tirha hi u hiteka	→ ti lava munhu a tirha hi ku hiteka
yi karhalisa byongo	→ ti karhalisa byongo
yi tirhisa maendlelo yo tala	→ ti tirhisa maendlelo yo tala

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Tinhlayo ti karhata tanihi xedulu** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xedulu yi lavaka munhu a tirha hi ku hiteka, tinhlayo na tona ti lava munhu a tirha hi ku hiteka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xedulu yi karhalisaka byongo, na tona tinhlayo ti karhalisa byongo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku tanihi leswi xedulu yi tirhisaka maendlelo yo tala, na le ka tinhlayo swi tano.

3.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -karhata

3.8.1.3. Swihlambanyisi leswi tumbuluka ku suka xedulu

Xik: Tinhlayo ti tanihi **xedulu**.

Nhlamuselo 1: Tinhlayo ti karhata ngopfu.

Nhlamuselo 2: Tinhlayo ti lava leswaku munhu a tirha hi ku chivirika.

Nhlamuselo 3: Tinhlayo ta tika swinene.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xedulu	**Xikongomisiwa:** Tinhlayo
yi lava munhu a sungula a twisisa matirhelo ya yona leswaku yi ta olova ku yi tirha	→ ti lava leswaku munhu a twisisa matirhelo ya tona leswaku ti ta olova loko a ti tirha
a yi lavi munhu wo loloha hikuva yi nga n'wi kanganyisa	→ a ti lavi munhu wo loloha hikuva a nga hluleka ni ku kuma nhlamulo leyi faneleke
yi lava munhu a yi tirhisa hi vuenti	→ ti lava munhu a tirhisa miehleketo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihi leswi xedulu yi lavaka leswaku munhu a sungula a twisisa matirhelo ya yona, tinhlayo na tona ti lava leswaku munhu a sungula a twisisa matirhelo ya tona leswaku a ta kota ku tirha hi ku olova. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi xedulu yi nga laviki munhu wo loloha hikuva yi nga n'wi karhata a karhala a nga si heta, tinhlayo na tona a ti lavi munhu wo loloha hikuva a nga karhala a nga si kuma matirhelo ni tinhlamulo leti fanelaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xedulu yi lavaka munhu a tirhisa miehleketo hi vuenti, tinhlayo na tona ti lava leswaku munhu a tirhisa miehleketo hi vuenti.

3.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -karhata

3.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka phorisa

Xik: Nghatsani u karhata tanihi **phorisa**.

Nhlamuselo: Nghatsani u karhata ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Phorisa	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
loko ri ba munhu ri n'wi ba ku tlula mpimo, a ri n'wi tshiki a nga se titivala	→ loko a ba munhu a nga n'wi tshiki a nga se n'wi vavisa
ri na tindlela to tala to xanisa khamba ri kondza ri vulavula ntiyiso	→ loko a tshinya n'wana u na tindlela to tala ta tihanyi to dyondzisa n'wana mahanyelo lamanene
a nga lavi nawu wu tshoviwa a ri karhi a swi vona	→ a nga pfumeli n'wana a endla swihoxo a n'wi langutile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihi leswi phorisa ri baka khamba ku kondza ri titivala, Nghatsani na yena loko a ba munhu a nga n'wi tshiki a nga se n'wi vavisa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi phorisa ri nga na tindlela to tala to xanisa khamba ri kondza ri vula ntiyiso, Nghatsani na yena loko a tshinya n'wana u tirhisa tindlela to tala ta tihanyi leswaku a ta kala a dyondza mahanyelo lamanene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi phorisa ri nga laviki leswaku nawu wu tshoviwa ri ri karhi ri swi vona, Nghatsani na yena a nga pfumeri leswaku vana va endla swihoxo a ri karhi a va vona.

3.8.1.6. **Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -karhata**

3.8.1.7. **Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka phorisa**

Xik: Nghatsani u tanihi **phorisa**.

© University of Venda

Nhlamuselo 1: Nghatsani u karhata ngopfu

Nhlamuselo 2: Nghatsani u tirha hi nawu.

Nhlamuselo3: Nghatsani a nga lavi leswaku nawu wa tiko wu tluriwa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Phorisa	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
a ri pfumeli ku pfala nandzu hi ndlela ya vukungundwana	→ a nga pfumeli ku kuma swilo leswi nga n'wi pfunaka hi tindlela ta vukungundwana
a ri pfumeli nawu wu tluriwa ri karhi ri swi vona	→ a nga pfumeli leswaku vana va endla swihoxo a va langutile
loko a ba munhu u bela kuvavisa	→ loko a ba n'wana u bela ku vavisa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihi leswi phorisa ri nga pfumeliki ku pfala nandzu wa munhu hi ndlela ya vukungundwana, Nghatsani na yena a nga lavi ku kuma swilo leswi swi pfunaka evuton'wini hi ku tirhisa tindlela ta vukungundwana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi phorisa ri nga pfumeleki nawu wu tluriwa ri ri karhi ri swi vona, Nghatsani na yena a nga pfumeli vana va endla swihoxo a ri karhi a va vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi phorisa loko ri ba munhu ri belaka ku vavisa, Nghatsani loko a ba n'wana u bela ku vavisa.

3.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -karhata

3.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nxalati u karhata tanihi **n'wana.**

Nhlamuselo: Nxalati u karhata ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nxalati
u tshama a ri karhi a rilarila	→ u tshamela ku karhata vanhu hi
a karhata mana wa yena	mahanyelo ya yena
wa nyenyela hi ku lava ku xaveriwa	→ u tshamela ku karhata nuna a lava
swiwitsi	ku xaveriwa swilo swo bomba
loko a rhumiwa u lava ku xaveleriwa	→ a nga tirhi loko a nga khongoteriwangi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyekiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tshamaka a ri karhi a rilarila, Nxalati na yena u tshamela ku karhata vanhu hi mahanyelo ya yena yo biha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nyenyelelaka mana wa yena hi ku lava ku xaveriwa swiwitsi masiku hinkwawo, Nxalati na yena u tshamela ku karhata nuna hi ku lava ku xaveriwa swilo swo bomba masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xirhumiwa xi lavaka ku xaveleriwa, Nxalati na yena loko a fanele ku tirha u lava ku khongoteriwa.

3.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -karhata

3.8.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nxalati u tanihi **n'wana.**

Nhlamuselo 1: Nxalati u karhata ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nxalati a nga na ntirhisano na van'wana.

Nhlamuselo 3: Swiendlo swa Nxalati a swi nyawuli.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Nxalati u hava mona.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nxalati
u ba vana van'wana	→ u tshamela ku lwa na vanhu
u lava ku tshama a beburiwile	→ u sindzisa ku famba na nuna kun'wana na kun'wana
u rilela ku xaveriwa swiwitsi masiku hinkwawo	→ u sindzisa nuna ku n'wi xavela swilo hambi a ga ri na mali

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a tshamelaka ku ba vana van'wana, Nxalati na yena u tshamela ku lwa na vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a lavaka ku tshama a beburiwile, Nxalati na yena u sindzisa ku famba na nuna kun'wana na kun'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a rilelaka ku xaveriwa swiwitsi masiku hinkwawo, Nxalati na yena u sindzisa nuna ku n'wi xavela swilo hambi a nga ri na mali.

3.9. Riendli -rivala

Hornby (1948: 587) u hlamusela rito rivala hi ndlela leyi landzelaka: ku tsandzeka ku tsundzuka swilo leswi nga humelela nkarhi lowu nga hundza.

3.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -rivala

3.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka huku

Xik: Somisa u rivala tanihi **huku**.

Nhlamuselo: Somisa u rivala ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Huku	**Xikongomisiwa:** Somisa
hambi yi biwa ya tlhelela kwale yi nga biwa kona	→ hambi a endla hi tihanyi wa rivala a tsaka na nala wa yena
loko yi jovota swilo yi swikutiwa ya tlhela yi ya jovota	→ loko a tshinyiwa eka swilo swo karhi u tlhela a ya swi endla
loko yi swikutiwa ya tlhelela laha a yi ri kona	→ loko a tshinyiwa u tlhela a endla leswi a nga tshinyiwa eka swona

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwa laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Somisa u rivala tanihi huku** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku huku loko yi biwa yi tlhelela kwale yi nga biwa kona, Somisa hambi a endliwa hi tihanyi wa rivala a tsaka na nala wa yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku loko huku yi jovota swilo swo karhi yi tlhela yi tlhelela yi ya jovota, Somisa na yena loko a tshinyiwa leswaku a nga endli swilo swin'wana endzhaku ka karhinyana u tlhela a ya swi endla. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku loko huku yi swukutiwa ya tlhelela, Somisa na yena loko a tshinyiwa eka swilo u tlhelela a ya swi endla.

3.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rivala

3.9.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiweke ku suka eka huku

Xik: Somisa u tanihi **huku**.

Nhlamuselo 1: Somisa u rivala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Somisa a nga tsundzuki swilo hi ku olova.

Nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Somisa wa tirha kambe leswi a swi endlaka hi mali a swi nyawuli.

MPIMANYISO

Xihlovo: Huku	**Xikongomisiwa:** Somisa
loko yi swikutiwa ya tlhelela kwale yi nga swikutiwa kona	→ a nga koti ku tsundzuka leswi nga humelela khale
loko yi hlongorisiwa ya xupuka yi tlhelela eka mudlayi	→ loko a endleriwa swihoxo hi munhu u tlhela a tsaka na yena
loko yi handza endhawini hambi swakudya swi herile ya tlhelela yi ya handza kona	→ loko a tirha namuntlha a heta siku leri landzelaka wa rivala leswaku u hetile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Somisa u tanihi huku** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku huku loko yi biwa ya tlhelela kwale yi nga biwa kona, Somisa a nga koti ku tsundzuka leswi nga humelela khale. Xihlovo ni Xikongomisiwa xa 2 swi kombisa leswaku leswi huku loko yi hlongorisiwa yi lava ku dlawa yi xupuka yi tlhelela eka mudlayi, Somisa na yena loko a endleriwa swihoxo hi munhu wa tlhelela a ya tsaka na yena a rivala hi leswi nga humelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku loko huku yi ya handza eka ndhawu yo karhi hambi swakudya swa kona swi herile ya tlhelela yi ya handza kona na Somisa loko a tirhile ntirho wu hela hi siku leri landzelaka wa rivala leswaku u hetile a ya sungula eku sungule

Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -rivala

© University of Venda

3.9.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka mukhegula

Xik: Fanisa u rivala tanihi **mukhegula**.
Nhlamuselo: Fanisa u rivala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhegula	**Xikongomisiwa:** Fanisa
a nga tsundzuki swa khale	→ a nga tsundzuki leswi humeleleke khale
loko a vula swilo wa rivala	→ loko a vula swilo wa rivala leswaku hi yena a nga swi vula
loko a veka swilo wa rivala laha a nga veka kona	→ loko a veka swilo wa rivala leswaku u vekile kwihi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla xi ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhegula a nga tsundzukiki leswi nga humelela khale, Fanisa na yena a nga tsundzuki leswi humeleleke khale. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukhegula loko a vula swilo a rivalaka, Fanisa na yena wa rivala loko a vula swilo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi mukhegula loko a veka swilo a rivalaka, Fanisa na yena loko a veka wa rivala leswaku u swi vekile eka ndhawu yihi.

© University of Venda

3.9.1.6. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli -rivala

3.9.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula

Xik: Somisa u tanihi **mukhegula**.

Nhlamuselo 1: Somisa i munhu wo rivala swinene.

Nhlamuselo 2: Somisa loko a veka swilo wa rivala laha a nga veka kona.

Nhlamuselo 3: Somisa u famba hi nhonga.

Nhlamuselo 4: Somisa a nga koti ku titirhela.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhegula	**Xikongomisiwa:** Somisa.
u lava wo n'wi tsundzuxa loko a rivele swilo	→ u lava ku tsundzuxiwa loko a vekile swilo
a nga koti ku longoloxa timhaka hi ndlela ya kona	→ u lava ku pfuniwa loko a hlamusela mahungu
loko a famba wa lahleka ndlela	→ wa rivala loko a ri eku fambeni hikuva a ri na swiphiqo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiwekie laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhegula a lavaka munhu wo n'wi tsundzuxa loko a veka swilo, Somisa na yena u lava ku tsundzuxiwa loko a veka swilo hikuva wa rivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a nga koteki ku longoloxa timhaka hi ndlela ya kona hikokwalaho ko rivala, Somisa na yena u lava ku pfuniwa loko a hlamusela mahungu hikuva wa rivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula loko a famba a rivalaka ndlela, Somisa na yena loko a ri eku fambeni endleleni wa rivala ndlela hikokwalaho ka swiphiqo.

3.9.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni riendli -rivala

© University of Venda

3.9.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Mafemani u rivala tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo: Mafemani u rivala ngfopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
loko xi lerisiwa swilo xa rivala	→ loko a byeriwa mahungu wa Rivala
loko xi rhumiwile xa rivala endleleni leswaku u rhumiwile yini	→ loko a vulavula timhaka wa Rivala leswaku a vulavula hi mhaka muni
xa rivala hi ku phungela	→ wa rivala loko a ri eku fambeni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi loko xi lerisiwa swilo xi rivalaka, na yena Mafemani loko a byeriwa mahungu wa rivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xi rhumiwile xi rivalaka endleni kutani xi tlhelela endzhaku xi ya vutisa, Mafemani na yena loko a vulavula timhaka wa rivala leswaku a vulavula hi mhaka muni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula loko a famba a rivalaka ndlela, Somisa na yena loko a ri eku fambeni endleni wa rivala ndlela hikokwalaho ka swiphiqo.

3.9.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rivala

© University of Venda

3.9.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Mafemani u tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo 1: Mafemani u rivala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Mafemani a nga koti ku tsundzuka leswi nga humelela khale.

Nhlamuselo 3: Mafemani a nga hlweli ku rivalela.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
loko xi rhumiwa xi tsaleriwa swona ephwphwni hikuva xa rivala	→ loko a byeriwa swilo wa rivala, a lava ku tsundzuxiwa
loko xi lerisiwa swilo xa rivala	→ wa rivala loko a byeriwa Mahungu
loko xi rhumiwile xa rivala endleleni leswaku xi rhumumiwile yini, kutani xi tlhela	→ loko a vulavula timhaka wa rivala a vulavula mhaka muni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi lokoxirhumiwaxi tsaleriwaka ephepheni hikokwalaho ko rivala, Mafemani na yena loko a byeriwa swilo wa rivala kutani u lava ku tsundzuxiwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xi lerisiwa swilo xi rivalaka, Mafemani na yena wa rivala loko a byeriwa mahungu. Xihlovo ni xikongomiiwa xa 3 swi hlamusela leswaku loko xihlangi xi rhumiwile xi rivalaka endleleni kutani xi tlhela xi ya vutisa, Mafemani loko a vulavula timhaka wa rivala leswaku a vulavula hi mhaka muni.

3.10. Riendli -tiva

© University of Venda

Hornby (1948: 826) u hlamusela leswaku rito tiva i ku va ni vutivi emiehleketweni hikuva u ri ni ntokoto.

3.10.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tiva

3.10.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhegula

Xik: Gwambeni u tiva swilo tanihi **mukhegula**.
Nhlamuselo: Gwambeni u tiva ngopfu swilo.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
u tiva milawu kumbe swiyila	→ u tiva milawu na swiyila
u tiva swilo swa xikhale	→ u tiva swilo swa xikhale
u tiva ku vumba	→ u tiva ku vumba

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka milawu kumbe swiyila, Gwambeni na yena u tiva ngopfu milawu na swiyila. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mukhegula a tivaka swilo swa xikhale, Gwambeni na yena u tiva ngopfu swilo swa xikhale. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka ku vumba swilo swo tala swo saseka, Gwambeni na yena u tiva ngopfu ku vumba.

3.10.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tiva

3.10.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula

Xik: Gwambeni u tanihi **mukhegula**.
Nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu.
Nhlamuselo 2: Gwambeni loko a dyondzisiwa swilo wa swi hlaya a swi tiva.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Gwambeni u rhuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhegula	**Xikongomisiwa:** Gwabeni
u tiva ku hlaya xivongo kahle	→ u tiva xivongo xa yena kahle
u tiva tshinya kahle vana	→ u tiva ku tshinya kahle vana
u tiva ku vumba	→ u tiva ku vumba

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka ku hlaya xivongo xa yena kahle, Gwambeni na yena u tiva ku hlaya xivongo xa yena kahle. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a kotaka ku tshinya vana, Gwambeni na yena wa swi kota. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka ku vumba, Gwambeni na yena wa swi tiva ku vumba.

3.10.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tiva

3.10.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweka ku suka eka xidyondzeki

Xik: Mafemani u tiva tanihi **xidyondzeki**.

Nhlamuselo: Mafemani u tiva ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidyondzeki	**Xikongomisiwa:** Mafemani
xi tiva ku dyondzi van'wana swilo leswi va nga swi tiveki	→ u kota ku pfuna van'wana eka swilo leswinene
xi tiva ku hlaya loko xi tiva swilo a xi rivali	→ u kota ku hlaya → loko a tiva swilo a nga ha rivali

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku dyondzisa van'wana swilo leswi va nga swi tiviki, Mafemani u kota ku pfuna vanhu van'wana eka swilo leswinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku hlaya, Mafemani na yena u tiva ku hlaya. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi loko xidyondzeki xi tiva swilo xi nga rivaliki, Mafemani na yena loko a tiva swilo a nga rivali.

3.10.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tiva

3.10.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidyondzeki

Xik: Gwambeni u tanihi **xidyondzeki**.

Nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu.

Nhlamuselo 2: Gwambeni u tiva swilo swo tala.

Nhlamuselo 3: Gwambeni u fambafamba ni swidyondzeki.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidyondzeki	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
xi tiva ku vulavula Xinghezi	→ u tiva ku vulavula ririmi ra Xighezi
xi tiva ku titshulela swilo xi xavisa	→ u tiva ku endla swilo leswi pfunaka hi yexe handle ko pfuniwa
xi tiva ku hlaya	→ u kota ku hlaya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

© University of Venda

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku vulavula Xinghezi, Gwambeni na yena u tiva ku vulavula ririmi ra Xinghezi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku titshulela swilo xi xavisa, Gwambeni na yena u tiva ku tiendlela swilo leswi pfunaka hi yexe handle ko pfuniwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku hlaya, Mafemani na yena wa swi tiva ku hlaya.

3.10.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tiva

3.10.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mungoma

Xik: Hakamela u tiva tanihi **mungoma**.
Nhlamuselo: Hakamela u tiva ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mungoma	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u hlahluva vanhu a va timhaka ta vona	→ wa purofeta a byela vanhu swihundla swa vona
u tlharihile ngopfu	→ u tlharihile ngopfu
u tiva mavabyi yo tala	→ u tiva mavabyi yo tala

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mungoma a tivaka ku hlahluva a byela vanhu timhaka ta vona, Hakamela na yena u tiva ku porofetaa byela vanhu swihundla swa vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mungoma a nga tlhariha ngopfu, Hakamela na yena u tlharile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mungoma a tivaka mavabyi yo tala, Hakamela na yena u tiva mavabyi yo tala.

© University of Venda

3.10.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tiva

3.10.1.11. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka mungoma

Xik: Hakamela u tanihi na **mungoma**.

Nhlamusela 1: Hakamela u tiva ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hakamela u tiva swilo a nga byeriwanga.

Nhlamuselo 3: Hakamela u tiva mirhi leyi tshungulaka.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mungoma	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u tiva mirhi yo tshungula	→ u tiva swilo leswi pfunaka na
hinkwayo	leswi nga pfuneki evuton'wini
wa hlahluva	→ wa purofeta
wa tshungula	→ wa tshungula

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimayiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mungoma a tivaka mirhi yo tshungula hinkwayo, Hakamela na yena u tiva swilo leswi pfunaka na leswi nga pfuniki nchumu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mungoma a hlahluvaka, Hakamela yena wa porofeta. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mungoma a tshungulaka, Hakamela na yena wa tshungula.

3.11. Riendli -ehleketa

Hornby (1948:748) u hlamusela leswaku rito ehleketa i ku vumba xifaniso emiehleketweni xa leswi u swi lavaka.

3.11.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -ntswatsi

3.11.1.1. Xihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

© University of Venda

Xik: Fanisa u ehleketa tanihi **ntswatsi.**

Nhlamuselo: Fanisa u ehleketa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Fanisa
u tshula miehleketo ku tshula swilo swo tala a xavisa	→ loko a ehleketa xilo, wa xi tshula xavisa a kota ku tihanyisa
u ehleketa leswi pfunaka yena ni maxaka yakwe	→ u ehleketa swilo leswi pfunaka munhu un'wana na un'wana
u tlharihile	→ u tlharihile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Ntswatsi a tirhisaka miehleketo ya yena ku tshula swilo a xavisa, Fanisa na yena loko a ehleketa xilo wa xi tshula a xavisa a kota ku tihanyisa. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntswatsi a ehleketaka swilo leswi pfunaka yena ni maxaka ya yena, Fanisa yena u ehleketa swilo leswi pfunaka munhu un'wana na un'wana eku hanyeni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi ntswatsi a nga tlhariha, Fanisa na yena u tlharihile.

3.11.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -ehleketa

© University of Venda

3.11.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

Xik: Fanisa u tanihi **ntswatsi**.

Nhlamuselo 1: Fanisa u ehleketa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Fanisa u tirhisa miehleketo ya yena eka swilo leswi vuyerisaka.

Nhlamuselo 3: Fanisa u tirha ngopfu.

Nhlamuselo 4: Fanisa wa kota ku tikhoma.

Nhlamuselo 5: Fanisa u tlharihile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Fanisa
u kombisa vana tindlela to tihanyisa ha tona	→ u kombisa vana leswku va fanele ku dyondza ku tiendlela swilo hi voxe handle ka ku landzelela miehleketo ya van'wana
u ehleketa leswipfunaka yena ni maxaka ya yena	→ u ehleketa swilo leswi pfunaka munhu un'wana na un'wana eku hanyeni
u tlharihile	→ u tlharihile.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Ntswatsi a kombisaka vana tindlela to tihanyisa, Fanisa na yena u kombisa vana leswaku va fanele ku dyondza ku tiendlela swilo hi voxe handle ko landzelela miehleketo ya van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi ntswatsi a tirhisaka miehleketo ya yena ku tshula swilo a xavisa, Fanisa na yena loko a ehleketa xilo wa xi tshula a xi xavisa a kota ku tihanyisa. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntswatsi a nga tlhariha, Fanisa na yena u tlharihile.

© University of Venda

3.11.1.4 Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -ehleketa

3.11.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Yandheya u ehleketa tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo: Leswi Yandheya a swi ehleketaka a swi nyawuli.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Yandheya
xi ehleketa swa vuhlangi	→ leswi a swi ehleketaka a swi nyawuli
xi endla swilo swin'wana na	→ u ehleketa swilo leswi nga
swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu	pfuneki nchumu evuton'wini
a xitlharihanga	→ a nga tlharihanga

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi ehleketaka swa vuhlangi hikuva xi nga koti ku hambanyisa swo biha na swo saseka, Yendheya leswi a swi ehleketaka a sw pfuni nchumu eka vutomi bya masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xiendlaka swilo swin'wana na swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu, Yanandheya na yena u ehleketa swilo leswi nga pfuniki nchumu evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tlharihangiki, Yandheya na yena a nga tlharihangi.

3.11.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -ehleketa

3.11.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

© University of Venda

Xik: Yandheya u tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo 1: Miehleketo ya Yandheya a yi hetisekangi.

Nhlamuselo 2: Yandheya u ehleketa swilo swo ka swi nga pfuni nchumu.

Nhlamuselo 3: Yandeheya u lava ngopfu ku xaveleriwa

Nhlamuselo 4: Yandheya u na xilan'walan'wa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Yandheya
xi endla swilo swin'wana na swin'wanahambi swinga pfuni nchumu	→ u endla swilo leswi nga pfuniki Nchumu
xi ehleketa swa vuhlangi	→ u ehleketa swo ka swi nga Nyawuli
a xitlharihanga	→ a nga tlharihanga

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi endlaka swilo swin'wana na swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu, Yandheya na yena u endla swilo leswi nga pfuniki nchumu evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi ehleketaka swilo swin'wana na swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu, Yandheya na yena u ehleketa swilo leswi nga pfuniki nchumu evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tlharihangiki, Yandheya na yena a nga tlharihangi, a nga koti ku ndlandlamuxa miehleketo ya yena a kota ku tiendlela swilo leswi vuyerisaka eka vutomi bya masiku hinkwawo.

3.12. Riendli -hlamala

Hornby (1948:1710) u hlamusela rito hlamala ku ri ndlela yo komba ku hlamala leswi humelela kumbe ku amukela leswi humeleleke kumbe leswi nga ta humelelaka.

© University of Venda

3.12.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hlamala

3.12.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyeni

Xik: Tshameleni u hlamala tanihi **muyeni**.

Nhlamuselo: Tshameleni u hlamala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyeni	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
u langutisa matlhelo hinkwawo	→ u langutisa matlhelo hinkwawo
u vutisela swilo swo tala	→ u vutisela ngopfu swilo
u hlamala swilo hinkwaswo	→ u hlamala swilo hinkwaswo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muyeni a langutisaka matlhelo hinkwawo, Tshameleni na yena loko a fika emutini u langutisa matlhelo hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi muyeni a vutiselaka swilo ngopfu, Tshameleni na yena u vutisela swilo ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muyeni a hlamalaka swilo hinkwaswo leswi a swi vonaka ro sungula, Tshameleni na yena loko a fika emutini a vona swilo ro sungula wa hlamala.

3.12.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlamala

3.12.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka muyeni

Xik: Tshameleni u tanihi **muyeni**.

Nhlamuselo 1: Tshameleni u hlamala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Tshameleni wa vutisela

Nhlamuselo 3: Tshameleni u tshama a bombile.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyeni	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
u hlamala swilo hinkwaswo leswi	→ u hlamala swilo hinkwaswo
a swi vonaka ro sungula	leswi a swi vonaka ro sungula
u vutisela ngopfu	→ u vutisela ngopfu
u langutisa matlhelo hinkwawo	→ u langutisa matlhelo hinkwawo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muyeni a hlamalaka swilo hinkwaswo leswi a swi vonaka ro sungula, Tshameleni na yena loko a fika emutini a vona swilo ro sungula wa hlamala. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi muyeni loko a fika emutini a vona swin'wana a vutiselaka, Tshameleni na yena loko a fika emutini a vona swilo leswi a nga swi tiviki wa vutisela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku loko muyeni a fika u langutisa matlhelo hinkwawo, Tshameleni na yena u tano.

3.2.12.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -hlamala

3.12.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Yingwani u hlamala tanihi **n'wana**.
Nhlamuselo: Yingwani u hlamala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Yingwani
u hlamala swilo hinkwaswo	→ u tshamela ro hlamala loko a
loko a swi vona ro sungula	vona swilo ro sungula
a nga tshamiseki	→ a nga tshamiseki
u lava ngopfu ku hlamuseriwa swilo	→ u lava ngopfu ku hlamuseriwa

© University of Venda

hinkwaswo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hlamalaka hinkwaswo leswi a swi vonaka, Yingwani yena u tshamela ku hlamala xin'wana na xin'wana lexi a xi vonaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga tshamisekiki loko a vona swilo, Yingwani na yena a nga tshamiseki loko a nga se hlamuseriwa hinkwaswo leswi a nga swi tiviki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a lavaka ngopfu ku hlamuseriwa swilo, Yingwani na yena a ku na lexi a xi tivaka, u lava ku hlamuseriwa hinkwaswo.

3.12.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlamala

3.12.1.7. Swihlambanyis leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Yingwani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Yingwani u hlamala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Yingwani a nga tivi nchumu.

Nhlamuselo 3: Yingwani wa kota ku rivalela.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Yingwani
u hlamala xilo xin'wana na xin'wana	→ u tshamela ku hlamala xin'wana na xin'wana
u lava ngopfu ku hlamuseriwa	→ a ku na lexi a xi tivaka u lava ngopfu ku hlamuseriwa swilo
u nga chavi ku vutisaloko xilo a nga xi tivi	→ a nga chavi ku vutisa xilo loko a nga xi tivi

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hlamalaka xin'wana na xin'wana, Yingwani na yena u hlamala xin'wana na xin'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a lavaka ngopfu ku hlamuseriwa hinkwaswo leswi a nga swi tiviki, Yingwani na yena tanihi leswi a nga tiveki swilo swo tala u lava leswaku a hlamuseriwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga chaviki ku vutisa loko xilo xo karhi a nga xi tivi, Yingwani na yena a nga chavi ku vutisa loko xilo a nga xi tivi.

3.12.1.8. Xihlambanyisi lexi tirhaka xi tirhaka ni riendli -hlamala

3.12.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba

Xik: Hanyeleni u hlamala tanihi **xitaxifamba**.

Nhlamuselo: Hanyeleni u hlamala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xitaxifamba	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
xi hlamarisa hi xin'wana	→ u lamarisiwa hi xin'wana
na xin'wana	na xin'wana
xi vutisela swilo hinkwaswo	→ u vutisela swilo hinkwaswo
xi halahala ngopfu	→ xi halahala ngopfu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xitaxifamba xi hlamarisiwaka hi xin'wana na xin'wana, Hanyeleni u hlamarisiwa hi xin'wana na xin'wana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi xitaxifamba xi vutiselaka swilo hinkwaswo, Hanyeleni na yena u vutisela swilo hinkwaswo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xitaxifamba xi halahalaka

© University of Venda

ngopfu loko xi fika endhawini, Hanyeleni loko a fika endhawini u halahala ngopfu na yena.

3.12.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlamala

3.12.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba

Xik: Hanyeleni u tanihi **xitaxifamba**.
Nhlamuselo 1: Hanyeleni u hlamala ngopfu.
Nhlamuselo 2: Hanyeleni a kuna a lexi a xi tivaka.
Nhlamuselo 3: Hanyeleni u hava kaya ra ntiyiso.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xitaxifamba	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
xi lava ku hlamuseriwa no kombiwa hinkwaswo	→ u lava ku hlamuseriwa no kombiwa hinkwaswo
xi hlamarisiwa hi xin'wana na xin'wana	→ u hlamarisiwa hi xin'wana na xin'wana
a xi hundzi nchumu lowu xi nga wu tiviki xi nga vutisi	→ a nga hundzi nchumu lowu a nga wu tiviki a nga wu vutisi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xitaxifamba xi lavaka ku hlamuseriwa no kombiwa swilo hinkwaswo, Hanyeleni na yena u lava ku hlamuseriwa no kombiwa swilo hinkwaswo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xitaxifamba xi hlamarisiwaka hi xin'wana na xin'wana loko xi fika endhawini, Hanyeleni na yena loko a fika endhawini u hlamala xin'wana na xin'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xitaxifamba xi vutisaka loko xi nga tivi nchumu wo karhi, na Hanyeleni u tshamela ku vutisela hinkwaswo.

3.4. Nkatsakanyo

© University of Venda

Eka ndzima leyi ku kaneriwile ku swihlambanyisi leswi trhaka swi ri ni maendli ya miehleketo eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tlhariha, -tshemba, -nyenyela, -hlundzuka, -twisisa, -hlundzuka, -kavanyeta, -rhukana, -karhata, -rivala, -tiva, -ehleketa na -hlamala.** Ku kumiwile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli lawa ya miehleketo ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tlhariha** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Sasavona u tlharihile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tshemba** ku kumiwile leswaku Khanyisa u tshemba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyenyela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Somisa u nyenyela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hlundzuka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hatlani u hlundzuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**twisisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Yandheya u twisisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**kavanyeta** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Yingwani u kavanyeta ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhuketela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Ntsakisi u rhuketela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**karhata** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku tinhlayo ti karhata ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rivala** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Somisa u rivala ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tiva** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u tiva ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ehleketa** kumiwile nhlamuselo ya leswaku Fanisa u ehleketa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hlamala** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hlamala ngopfu.

Ku tlhele ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli ya miehleketo. Eka swona ku kumiwile leswaku loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Eka tinhlamuselo ta kona ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi leyi/leti nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tlhariha** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1:

© University of Venda

Sasavona u tlharihile swinene; nhlamuselo 2: Sasavona u na tindleve tikulukumba; nhlamuselo 3. Sasavona u na mahlo lamakulu; nhlamuselo 4. Sasavona u tsutsuma ngopfu; nhlamuselo 5. Sasavona u tsongaharile. Ku kumiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tshemba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u tshemba ngopfu; nhlamuselo 2: Khanyisa u tshemba swikwembu swa ka vona; nhlamuselo 3: Khanyisa wa tiyisela; nhlamuselo 4: Khanyisa anga kanakani; nhlamuselo 5: Khanyisa u nyika ngopfu. Ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke ku ri hava riendli -**nyenyela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Somisa u nyenyela ngopfu, nhlamuselo 2: Somisa a nga hlweli ku rila, nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli.

Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**hlundzuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hatlani u hlundzuka ngopfu; nhlamuselo 2: Hatlani u ni nkani; nhlamuselo 3: Hatlani u na matimba; nhlamuselo 4: Hatlani u kariha ngopfu. Ku lemukiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**twisisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu; nhlamuselo 2: Yandheya i munhu wo rhula; nhlamuselo 3: Yandheya a nga a nga tlharihanga; nhlamuselo 4: Yandheya u ni marhimila. Tinhlamuselo ta 1 na 2 ku lemukiwile leswaku hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**kavanyeta** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuslo 1: Yingwani u kavanyeta ngopfu; nhlamuselo 2: Yingwani u nghena timhaka a nga vikeriwanga; nhlamuselo 3: Yingwani a nga nyenyi nchumu. Ku kumiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi

© University of Venda

tona ti yelanaka ni riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rhukana** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ntsakisi u rhukana ngopfu; nhlamuselo 2: Ntsakisi a nga chavi ku vulavula marito yo rhuketela; nhlamuselo 3: Ntsakisi u lava ngopfu ku xavisa; nhlamuselo 4: Ntsakisi u huwelela ngopfu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**karhata** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tinhlayo ti karhata ngopfu; nhlamuselo 2: Tinhlayo ti lava munhu a tirha hi ku chivirika; nhlamuselo 3: Tinhlayo ta karhalisa. Ku kumiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rivala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Somisa u rivala ngopfu; nhlamuselo 2: Somisa a nga tsundzuki swilo swa khale; nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu; nhlamuselo 4: Somisa wa tirha kambe leswi a swi tirhaka hi mali ya yena a swi nyawuli. Eka tinhlamuselo leti, ku lemukiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tiva** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu; nhlamuselo 2: Gwambeni loko a dyondzisiwa swilo wa swi hlaya a swi tiva; nhlamuselo 3: Gwambeni u rhuma ngopfu. Ku kumekile leswaku tnihlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ehleketa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Fanisa u ehleketa ngopfu, nhlamuselo 2: Fanisa u tirhisa miehleketo ya yena eka swilo leswi vuyerisaka; nhlamuselo 3: Fanisa u tirha ngopfu; nhlamuselo 4: Fanisa wa kota ku tikhoma; nhlamuselo 5: Fanisa u tlharihile. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hlamala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka:

© University of Venda

nhlamuselo 1: Tshameleni u hlamala ngopfu, nhlamuselo 2: Tshameleni wa vutisela, nhlamuselo 3: Tshameleni u tshama a bombile. nhlamuselo ya 4: Tshameleni wa tikota. Ku lemukiwile leswku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli.

© University of Venda

NDZIMA YA 4

SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA ESWIVULWENI NI MAENDLI YA NTSAKO

4.1. Manghenelo

Eka ndzima leyi ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya ntsako. Leswi swi vula leswaku ndzima leyi yi aviwa hi swiyenge swimbirhi, xo sungula ku nga lexi kongomisaka eka swihlambanyisi leswi tirhaka ni maendli, kasi xa vumbirhi xi kongomisa eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya ntsako. Eka xiyenge xo sungula ku ta tirhisiwa maendli ya ntsako lama landzelaka ku vumba swihlambanyisi: **-tsaka, -khensa**, -**rhandza, -nyuka**, -t**sakela** na -**n'wayitela**. Swihlambanyisi leswi xopaxopiwaka eka ndzima leyi swi vumbiwa ku suka eka mavitixikholokhexini (maviti ya xikholokhexini) lama landzelaka: **rhole, n'wana, mbhongolo**, **Mandela, Xikwembu, mutswari, wansati**, **ntswatsi, nandza, mukomberi, xifumi, nsati wa hosi, ntombhi, hosi, mukhongeri, muhaxi wa mahungu, nghala, mfenhe, muzaberi,** na **xilombe**. Eka xiyenge xa vumbirhi ku xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli lama boxiweke laha henhla kambe leswi swi vumbiweke ku suka eka mavitixikholokhexini lama andlariweke laha henhla. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli na leswi swi tirhaka swi ri hava maendli ku lava ku kumiwa tinhlamuselo ta swona.

4.1.1. Riendli -tsaka

Rito tsaka ri vula ku tshuxeka kumbe ku tsaka emoyeni. Hornby (1948: 681) u hlamusela leswaku rito tsaka ri kombisa ntsako lowu hetisekeke.

© University of Venda

4.1.2 Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsaka

4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rhole

Xik: Jamela u tsakile tanihi **rhole**.

Nhlamuselo: Jamela u tsakile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rhole	**Xikongomisiwa:** Jamela
ri va kule na mana wa rona	→ u va ekule na vatswari va yena
ra bongabonga	→ wa hlekelela no yimbelela
ra tlalamba	→ wa cina
ra lurhela	→ u endla swilo hi malwandla

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke hi Vatsonga loko xihlambanyisi **Jamela u tsakile tanihi rhole** xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni mpimanyiso wa 1 swi kombisa leswaku loko rhole ri tsakile ri va ekule na mana wa rona, Jamela a nga ha landzeleli vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 2 swona swi kombisa leswaku leswi rhole ri bongabongaka loko ri tsakile, Jamela na yena wa hlekelela no yimbelela. Xihlovo na Xikongomisiwa wa 3 swona swi kombisa leswaku leswi rhole ri tlalambaka loko ri tsakile, Jamela na yena wa cina. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 4 swona swi hlamusela leswaku leswi rhole ri lurhelaka loko ri tsakile, Jamela na yena u endla swilo hi malwandla, a ntshuxekile.

© University of Venda

4.1.4. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli -tsaka

4.1.5 Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka rhole

Xik: Jamela u tanihi **rhole.**

Nlamuselo 1: Jamela u tsakile swinene.

Nhlamuselo 2: Jamela wa yimbelela no hlekelela.

Nhlamuselo 3: Jamela u lava ngopfu masi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rhole	**Xikongomisiwa:** Jamela
ra bonabonga	→ u tsaka no hlekelela na vanhu hinkwavo
ra tlalamba	→ loko a tsakile wa yimbelela a phokotela mavoko a tlhela a cina
ri pulutapuluta ncila	→ wa lurhela, rhomba no n'wayitela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi rhole ri bongabongaka loko ri tsakile, Jamela yena wa tsaka a tlhela a hlekelela na vanhu hinkwavo. Xihlovo na Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi rhole ri tlalambaka loko ri tsakile, Jamela yena wa tsaka, a phokotela mavoko a tlhela a cina. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi rhole ri pulutaka ncila loko ri tsakile, Jamela yena wa rhomba no n'wayitela.

4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -tsaka

© University of Venda

4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Sevengwani u tsaka tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Sevengwani u tsakile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
u tshama a tsakile	→ u tshama a tsakile
wa n'wayitela	→ wa n'wayitela
wa hlekelela	→ wa hlekelela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela lewaku leswi n'wana a tshamaka a tsakile, na yena Sevengwani u tshama a tsakile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a n'wayitelaka loko a tsakile, na yena Sevengwana loko a tsakile wa n'wayitela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hlekelelaka, Sevengwani na yena i munhu wo tshama a ri karhi a hlekelela.

© University of Venda

4.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsaka

4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Sevengwani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u tsakile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwani a nga holovi na munhu.

Nhlamuselo 3: Sevengwani u na timbilu.

Nhlamuselo 4: Sevengwani u hava xikhomela.

Nhlamuselo 5: Sevengwani a nga hlweri ku etlela.

Nhlamuselo 6: Sevengwani u na xilan'walan'wa

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
u kota ku hanyisana kahle na vana van'wana	→ u hanyisana kahle na vanhu Hinkwavo
u tshama a ri karhi a n'wayitela	→ u tshama a ri karhi a hlekelela
a nga vengi munhu	→ a nga vengi munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a kotaka ku hanyisana kahle na vana van'wana, Sevengwani na yena u hanyisana kahle na vanhu hinkwavo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a tshamaka a ri karhi a n'wayitela, Sevengwana yena u tshama a ri

© University of Venda

karhi a hlekelela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a nga vengiki munhu, Sevengwani na yena a nga vengi munhu.

4.1.9. Swihlambanyisi leswi rirhaka riendli -tsaka

4.1.10. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo

Xik: Hanyeleni u tsakile tanihi **mbhongolo.**

Nhlamuselo: Hanyeleni u tsakile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbhongolo.	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni.
ya tlulatlula	→ u endla swilo leswi vuyerisaka a Tshunxekile
ya polomba	→ wa yimbelela loko a tsakile
ya vumbulukavumbuluka	→ wa cina

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbhongolo yi tlulatlulaka loko yi tsakile, Hanyeleni u endla swilo leswi vuyerisaka a ntshuxekile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi kololaka loko yi tsakile, Hanyeleni wa yimbelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi vumbulukaka ehansi loko yi tsakile, Hanyeleni yena wa cina loko a tsakile.

4.1.11. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsaka

© University of Venda

4.1.12. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo

Xik: Hanyeleni u tanihi **mbhongolo**.

Nhlamuselo 1: Hanyeleni u tsakile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hanyeleni u hava swivilelo.

Nhlamuselo 3: Hanyeleni a nga karhali loko a ri karhi a tirha.

Nhlamuselo 4: Hanyeleni i xisiwana a nga na muhlayisi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbhongolo	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
a yi lwi na swifuwo swin'wana	→ a nga holovisani na vanhu van'wana
ya polomba loko yi tsakile	→ wa yimbelela loko a tsakile
yi vumbulukavumbuluka	→ wa cina

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbhongholo yi nga lwiki na swifuwo swin'wana, Hanyeleni na yena a nga holovisani na vanhu van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi polombaka loko yi tsakile, Hanyeleni yena wa yimbelela loko a tsakile. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi vumbulukaka ehansi loko yi tsakile, Hanyeleni yena wa cina loko a tsakile.

4.2. Riendli -rhandza

Hartshorne, Swart na Posselt (1984: 236) va hlamusela leswaku rito rhandza i vutitwi lebyi fambisanaka na ku tsakela na ku tinyiketela.

4.2.1. Swihlambanyisi swo tirha na riendli -rhandza

© University of Venda

4.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela

Xik: Khanyisa u rhandza vana tanihi **Mandela**.

Nhlamuselo: Khanyisa u rhandza vana ngopfu

MPIMANYISO

Xihlovo: Mandela	**Xikongomisiwa:** Khanyisa
u rhandza vana	→ u rhandza vana
u va xavela tinyiko	→ u va xavela tinyiko
u rhandza vanhu hinkwavo	→ u rhandza vanhu hinkwavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u rhandza tanihi Mandela** xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi Mandela a rhandzaka vana, Khanyisa na yena u rhandza vana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi Mandela a xavelelaka vana tinyiko, Khanyisa na yena u endla tano. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi Mandela a rhandzaka vanhu hinkwavo, Khanyisa na yena u rhandza vanhu hinkwavo.

4.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhandza

4.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela

Xik: Khanyisa u tanihi **Mandela**.

Nhlamuselo 1: Khanyisa u tirhela vanhu.

© University of Venda

Nhlamuselo 2: Khanyisa u na rirhandzu.

Nhlamuselo 3: Khanyisa i n'watipolitiki.

Nhlamuselo 4: Khanyisa u lwela tiko.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mandela	**Xikongomisiwa:** Khanyisa
u rhandza munhu un'wana	→ u rhandza munhu un'wana
na u'wana	na un'wana
u hava xihlawuhlawu	→ u nga khirhi van'wana
u nga vengi munhu	→ a nga vengi munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u tanihi Mandela** xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi Mandela a rhandzaka munhu un'wana na un'wana, Khanyisa na yena u rhandza munhu un'wana na un'wana. Eka xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi Mandela a nga hava xihlawuhlawu, Khanyisa na yena a nga khirhi vanhu van'wana. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Mandela a nga vengiki munhu, Khanyisa na yena a nga vengi munhu.

4.2.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -rhandza

4.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Xikwembu

Xik: Hatlani u rhandza vanhu tanihi **Xikwembu**.

© University of Venda

Nhlamuselo: Hatlani u rhandza ngopfu vanhu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xikwembu	**Xikongomisiwa:** Hatlani
xi rhandza vanhu	→ u rhandza vana
xa hanana	→ wa hanana
xa hlwela ku hlundzuka	→ wa hlwela ku hlundzuka
xi na ntwelavusiwana	→ u na ntwelavusiwana

Nxopaxopo lowu nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla ma kombisa miehleketo leyi vumbiwaka emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Hatlani u rhandza vanhu tanihi Xikwembu** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla xi nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi Xikwembu xi rhandzaka vanhu, Hatlani na yena u rhandza vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 tanihileswi Xikwembu xi hananaka, Hatlani na yena wa hanana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi Xikwembu xi hlwelaka ku hlundzuka, Hatlani na yena wa hlwela ku hlundzuka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku tanihileswi Xikwembu xi nga na ntwelavusiwana, Hatlani na yena u na ntwelavusiwana.

4.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -rhandza

4.2.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari

Xik: Xisomisana u rhandza tanihi **mutswari**.

Nhlamuselo: Xisomisana u rhandza ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutswari	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
xi rhandza vana	→ u rhandza ngopfu vana
a nga nyenyemuki munhu	→ a nga nyenyemuki munhu
u hlayisa vana lava nga swela	→ u hlayisa vana lava nga swela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla ma kombisa miehleketo leyi vumbiwaka emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Xisomisana u rhandza vanhu tanihi mutswari** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla xi nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutswari a rhandzaka vana, Xisomisanana yena u rhandza ngopfu vana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mutswari a nga nyenyemukiki munhu, Xisomisana na yena a nga nyenyemuki munhu. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mutswari a kotaka ku hlayisa vana lava nga swela, Xisomisana na yena wa swi kota ku hlayisa vana lava nga swela.

4.2.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhandza

4.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari

Xik: Xisomisana u tanihi **mutswari**.

Nhlamuselo 1: Xisomisana u rhandza vana ngopfu.

Nhlamuselo 2: Xisomisana u na ntirhisano na van'wana.

Nhlamuselo 3: Xisomisana hi yena a singilelaka ndyangu wa ka vona.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Xisomisana u hlayisa vana lava nga hava vatswari.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutswari	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
u hanya kahle na vanhu	→ u rhandza ngopfu vana
u hlayisa vana lava nga swela	→ u hlayisa vana lava nga swela
a nga holovi na vanhu van'wana	→ a nga holovi na vanhu van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutswari a hanya kahle na vanhu, Xisomisana na yena u hanya kahle na vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mutswari a hlayisaka vana lava nga swela, Xisomisana na yena u hlayisa na vana lava nga swela. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi a nga holoviki na vanhu van'wana, Xisomisana na yena a nga holovi na van'wana.

4.2.1.10. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -rhandza

4.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati

Xik: Nghatsani u rhandza tanihi **wansati.**

Nhlamuselo: Nghatsani u rhandza ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Wansati	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
u rhandza nuna wa yena ngopfu	→ u rhandza ngopfu nsati wa yena
u hanya kahle na vandyangu wa yena	→ u hanya kahle ni vandyangu wa

© University of Venda

	Yena
a nga vulavuli marito yo biha eka nuna wa yena	→ a nga vulavuli marito yo biha eka nsati wa yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi wansati a rhandzaka nuna wa yena ngopfu, Nghatsani yena u rhandza nsati wa yena ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi wansati a hanyaka kahle na vandyangu wa yena, Nghatsani na yena u hanya kahle na vandyangu wa yena. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi wansati a nga vulavuriki marito yo biha eka nuna wa yena, Nghatsani na yena a nga vulavuli marito yo biha eka nsati wa yena.

4.2.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhandza

4.2.1.12.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati

Xik: Nghatsani u tanihi **wansati**.

Nhlamuselo 1: Nghatsani u rhandza ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nghatsani a nga vengi munhu.

Nhlamuselo 3: Nghatsani u na xilan'walan'wa.

Nhlamuselo 4: Nghatsani u na mavondzo.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Wansati	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
u rhandza nuna wa yena ngopfu	→ u rhandza ngopfu nsati wa yena
u hanya kahle na vandyangu wa yena	→ u hanya kahle ni vandyangu wa yena
a nga vulavuli marito yo biha eka nuna wa yena	→ a nga vulavuli marito yo biha eka nsati wa yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi wansati a rhandzaka nuna wa yena ni hinkwavo va vukati bya yena, Nghatsani yena u rhandza munhu un'wana na un'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi wansati a seketelaka nuna wa yena eka hinkwaswo leswi a swi endlaka, Nghatsani na yena u seketela vandyangu ni maxaka ya yena eka swiyimo hinkwaswo leswi va hlanganaka na swona. Xihlovo ni Xikongomiso 3 swi kombisa leswaku leswi wansati a kotaka ku

rhandza swirho hinkwaswo swa ndyangu, Nghatsani na yena u rhandza swirho swa ndyangu wa ka vona

4.3. Riendli -khensa

Hartshorne, Swart na Posselt (1984: 460) va hlamusela leswaku rito khensa i ku kombisa ku khensa eka munhu loyi a ku pfuneke kumbe eka nyiko leyi u nyikiweke.

© University of Venda

4.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -khensa

4.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

Xik: Nyeleti u khensa tanihi **ntswatsi.**

Nhlamuselo: Nyeleti u khensa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Nyeleti
wa kota ku khensa loko a endleriwa swilo	→ wa kota ku khensa loko a endleriwa swilo
wa khidzama loko a endleriwa swilo	→ wa khidzama loko a nyikiwa swilo
khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka	→ u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwaka laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Nyeleti u khensa tanihi ntswatsi** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku ntswatsi a khensaka loko a endleriwa swilo, Nyeleti na yena wa kota ku khensa loko a endleriwa swilo. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku ntswatsi a khidzamaka loko a nyikiwa swilo, Nyeleti na yena loko a nyikiwa swilo wa khidzama. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi ntswatsi a khensaka xilo xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka, Nyeleti na yena u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka.

3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli -khensa

© University of Venda

4.3.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

Xik: Nyeleti u tanihi **ntswatsi**.

Nhlamuselo 1: Makhanani loko a endleriwa swilo u amukela hi mandla mambirhi.

Nhlamuselo 2: Makhanani loko a endleriwa swilo swa kahle wa khensa.

Nhlamuselo 3: Makhanani u na mafundha.

Nhlamuselo 4: Makhanani wa kota ku amukela vayeni.

U khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Makhanani
a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo	→ a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo
u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo	→ u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo
u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka	→ u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ntswatsi a nga vekiki swisolo loko a endleriwa swilo, Makhanani na yena a nga veki swilo loko a endleriwa swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi ntswatsi loko a endleriwa swilo a kombaka ku khensa hi ku hlekelela, Makhanani na yena loko a endleriwa swilo u kombisa ku khensa ka yena hi ku

© University of Venda

hlekelela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Ntswatsi a khensaka xilo xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka, Makhanani na yena u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka.

4.3.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka ni riendli -khensa

4.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Ndzalama u khensa tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Ndzalama u khensa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Ndzalama
loko a nyikiwa swilo u amukela hi mavoko mambirhi	→ loko a nyikiwa swilo u amukela hi mavoko mambirhi
u komba ku khensa hi ku n'wayitela loko a nyikiwa swilo	→ u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo
a nga vei swisolo loko a nyikiwa swilo	→ a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlabanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a kombaka ku khensa ka yena loko a nyikiwa swilo hi ku amukela hi mavoko mambirhi, Ndzalama na yena loko a nyikiwa swilo u komba ku khensa ka yena hi ku amukela hi mavoko mambirhi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi

© University of Venda

n'wana a kombaka ku khensa hi ku n'wayitela loko a nyikiwa swilo, na yena Ndzalama u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa

leswaku leswi Ntswatsi a nga vekiki swisolo loko a nyikiwa swilo, Ndzalama na yena a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo.

4.3.1.6. Xihlambanyisi lexi tirhaka xi hava riendli -khensa

4.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Ndzalama u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Ndzalama u khensa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Ndzalama loko a nyikiwa swilo u amukela hi mbilu yo basa.

Nhlamuselo 3: Ndzalama wa nyenyela.

Nhlamuselo 4: Ndzalama u hava xikhomela.

Nhlamuselo 5: Ndzalama u na timbilu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Ndzalama
u komba ku khensa ka yena hi ku khidzama a amukela a ri karhi a n'wayitela	→ u komba ku khensa ka yena hi ku khidzama a amukela a ri karhi a n'wayitela
wa tsaka loko a nyikiwa swilo	→ wa tsaka loko a nyikiwa swilo
u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka	→ u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a kombaka ku khensa ka yena loko a nyikiwa swilo wa khidzama a amukela a ri karhi a n'wayitela, Ndzalama na yena u komba ku khensa loko a nyikiwa swilo hi ku khidzama a amukelaka a ri karhi a hlekelela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a khensaka hinkwaswo leswi a nyikiwaka, Ndzalama na yena u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka swona.

4.3.1.8. Swihlambayisi leswi tirhaka ni riendli -khensa

4.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Nyeleti u khensa tanihi **nandza**.

Nhlamuselo: Nyeleti u khensa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Nyeleti
u komba ku khensa ka yena hi ku phata n'winyi wa yena a vula marito yo tsokombela eka yena	→ u komba ku khensa vatswari hi ku va phata a vula marito yo tsokombela eka vona
u hava swisolo loko a nyikiwa swilo	→ u hava swisolo loko a nyikiwa Swilo

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 ku hlamuseriwa leswaku leswi nandza a kombaka ku khensa hikuva a n'wi phata a vula marito yo tsokombela henhla ka yena, Nyeleti na yena u komba ku khensa eka vatswari va yena hikuva a va phata a vula marito yo tsokombela henhla ka vona. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nandza a nga hava swisolo loko a nyikiwa swilo, Nyeleti na yena u hava swisolo loko a nyikiwa swilo. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi nandza a khensaka swilo hinkwaswo leswi a nyikiwaka, Nyeleti na yena u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka.

4.3.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -khensa

4.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Nyeleti u tanihi **nandza**.

Nhlamuselo 1: Nyeleti u khensa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nyeleti u khensa un'wana na un'wana loyi a n'wi endlelaka leswinene.

Nhlamuselo 3: Nyeleti wa titsongahata.

Nhlamuselo 4: Nyeleti u rhumiwa kun'wana na kun'wana.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Nyeleti
U kkhensa xin'wana na xinwana	→ u khensa hinkwaswo leswi
Lexi a nyikiwak hi n'winyi wa	a endliriwaka swona hi
Yena	vatswari va yena
U kkhensa leswi n'winyi wa	→ u khensa leswi vatswari

© University of Venda

yena a n’wi hlayisaka tanihi	va yena va n’wi hlayisaka
n’wana wa yena	hi ndlela leyinene
nandza a nga soli n’winyi	→ a nga soli vatswari
wa yena	va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nandza a khensaka xin’wana na xin’wana lexi a nyikiwaka hi n’winyi wa yena, Nyeleti na yena u khensa xin’wana na xin’wana a endleriwaka hi vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi nandza a khensaka n’winyi wa yena leswi a n’wi hlayisaka tanihi n’wana wa yena, Nyeleti na yena u khensa vatswari va yena kuva va n’wi hlayisa hi ndlela leyinene. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nandza a nga soliki n’winyi wa yena, Nyeleti na yena a nga soli vatswari va yena.

4.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -khensa

4.3.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi

Xik: Khazamula u khensa tanihi **mukomberi.**

Nhlamuselo: Khazamula u khensa ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukomberi	**Xikongomisiwa:** Khazamula
u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka handle ko hlawula	→ u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka handle ko hlawula
u komba ku khensa hi ku amukela hi mandla mabirhi	→ loko a nyikiwa swilo u amukela hi mandla mambirhi ku komba ku khensa
loko a nyikiwa swilo wa khidzama ku komba u khensa	→ loko a nyikiwa swilo wa wa tlutluma ku komba ku khensa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo na Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a khensaka xin'wana na xin'wana lexi nyikiwaka xona handle ko hlawula, Khazamula na yena u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka swona handle ko hlawula. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukomberi a kombaka ku khensa hikuva loko a komberile swilo a nyikiwa a amukelaka hi mandla mambirhi, Khazamula na yena

loko a kombela swilo a nyikiwa u kombisa ku khensa hi ku amukela hi mandla mambirhi. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a kombisaka ku khensa hi ku khidzama loko a nyikiwa swilo, Khazamula yena u kombisa ku khensa hi ku tlutlama loko a nyikiwa swilo.

4.3.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -khensa

© University of Venda

4.3.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi

Xik: Khazamula u tanihi **mukomberi**

Nhlamuselo 1: Khazamula u khensa ngopfu

Nhlamuselo 2: Khazamula u khensa hinkwaswo

Nhlamuselo 3: Khazamula i xisiwana

Nhlamuselo 4: Khazamu u kombela ngopfu

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukomberi		**Xikongomisiwa:** Khazamula
a nga tihlawuleri leswi a faneleka ku swi khensa kambe u khensa lexi a nyikiwaka xona	→	a nga tihlawuleri leswi a Faneleka ku swi khensa kambe u khensa leswi a nyikiwaka swona
u komba ku khensa hi ku amukela hi mandla mambirhi	→	loko a nyikiwa swilo u amukela hi mandla mabirhi ku komba ku khensa
loko a nyikiwa swilo wa khidzama ku komba ku khensa	→	loko a nyikiwa swilo wa tlutlama ku komba ku khensa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a nga tihlawuleriki leswi a fanelaka ku swi khensa kambe a khensa leswi a nyikiwaka swona, Khazamula na yena u boheka ku khensa leswi a nyikiweke swona. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 2 swi kombisa leswaku leswi mukomberi a kombaka ku khensa hikuva loko a komberile swilo a nyikiwa a amukelaka hi mandla mambirhi,

© University of Venda

Khazamula na yena loko a kombela swilo a nyikiwa u kombisa ku khensa hi ku amukela hi mandla mambirhi. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a kombisaka ku khensa hi ku khidzama loko a nyikiwa swilo, Khazamula na yena u kombisa ku khensa hi ku tlutlama loko a nyikiwa swilo.

4. Riendli -nyanyuka

Hartshorne, Swart na Posselt (1948: 130) va hlamusela rito leswaku nyanyuka i ku dungiwa ka switwi. Hornby (1948: 508) u yisa emahlweni a vula leswaku rito nyanyuka ri kombisa ku tsaka na ku tsakela.

4.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyanyuka

4.4.1.1. 5Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nyathela u nyanyuka tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Nyathela u nyanyuka ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nyathela
u tlulatlula ni le xikarhi ka vanhu	→ u pfumala ntshamiseko
u na magugu	→ u endla swilo hi magugu
u endla leswi nga tolovelekangiki	→ u endla swilo leswi nga tolovelekangiki
hambi a tshinyiwa a nga twi	→ a nga tikhomi exikarhi ka vanhu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Nyathela u nyanyuka tanihi n'wana** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lowu nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 1 swi kombisa leswaku tanihi loko n'wana a tlulatlula hambi a ri exikarhi ka vanhu, Nyathela na yena u pfumala ntshamiseko a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku, leswi n'wana a endleka swilo hi magugu, na yena Nyathela u endla swilo hi magugu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a endleka leswi nga pfumeleriwiki ku swi endla, Nyathela na yena u endla swilo leswi a nga toloveliwangiki hi swona. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 4 swi hlamusela leswaku leswi n'wana hambi a tshinyiwa a nga twiki, na yena Nyathela a nga tikhomi hi ndlela leyinene hambi a ri exikarhi ka vanhu.

4.4.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nyathela u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Nyathela a nga koti ku ti khoma loko a tsakile.

Nhlamuselo 2: Nyathela u tsaka ku tlula mpimo.

Nhlamuselo 3: U hava vuxiyaxiya loko a endla swilo.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nyathela
u endla swilo hi magugu	→ u endla swilo hi magugu
a nga yimeli ku byeriwa loko a fanela ku endla swilo	→ a nga yimeli ku byeriwa loko a fanele a endla swilo
u lava ngopfu ku langutiwa loko a endla swilo	→ u lava ngopfu ku langutiwa loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Nyathela u tanihi n'wana** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lowu nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku tanihileswi n'wana a endleka swilo hi magugu, na yena Nyathela u endla swilo swa yena hi magugu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku, leswi n'wana a nga yimeriki ku byeriwa loko a endla swilo, na yena Nyathela a nga yimeri ku vikeriwa loko a endla swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a lavaka ku langutiwa loko a endla swilo, Nyathela na yena u lava ku voniwa loko a endla swilo.

Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyanyuka

4.4.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi

Xik: Makhanani u nyanyuka tanihi **xifumi.**

Nhlamuselo: Makhanani u nyanyukile ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xifumi	**Xikongomisiwa:** Makhanani
xi nyika vanhu swilo laha ku	→ u lava ngopfu ku langutiwa
nga na vanhu vo tala	loko a endla swilo
xi tshama xi tsakile	→ u tshama atsakile
xi endla swilo swo ka swi nga	→ u endla swilo swo ka swi
tolovelekangi	nga tolovelengakiki

Nxopaxopo a leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi nyikaka vanhu swilo laha ku nga tala leswaku xi ta voniwa leswaku i xifumi, Makhanani na yena u lava ngopfu ku nyika vanhu swilo laha ku nga na vanhu vo tala leswaku a ta

voniwa leswaku wa nyika. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xifumi xi tshamaka xi tsakile hi ku nyanyukisiwa hi leswi xi nga pfumariki nchumu, Makhanani na yena u tshama a tsakile swinene hi ku nyanyukisiwa hi leswi a nga pfumariki nchumu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi endlaka swilo swo ka swi nga tolovelekangi hikokwalaho ko nyanyuka, Makhanani na yena u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi hikokwalaho ko nyanyuka.

4.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi

Xik: Makhanani u tanihi na **xifumi**.

Nhlamuselo 1: Makhanani u nyanyuka ngopfu.

Nhlamuselo 2: Makhanani u famba a khomile mali kun'wana na kun'wana.

Nhlamuselo 3: Makhanani u tonga ngopfu.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Makhanani u dya swakudya swo xawula.

Nhlamuselo 5: Makhanani u nyika ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xifumi	**Xikongomisiwa:** Makhanani
xi vitana vanhu xi va xavela swakudya hikuva xi ri na mali	→ u byela vanhu leswaku va nga xavi swakudya u ta va xavela hikuva u na mali
a xi koti ku vulavula hi ndlela leyinene na swisiwana	→ a nga swi koti ku vulavula hi ndlela leyinene na vapfumari
xi endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi	→ u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi vitanaka vanhu xi va xavela swakudya va nga kombelanga hikuva xi ri n'watimali, na yena Makhanani u byela vanhu leswaku va nga xavi swakudya u ta va xavela hikuva yena u na timali. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xifumi xi nga swi kotiki ku vulavula hi ndlela leyinene na swisiwana, Makhanani na yena a nga swi koti ku vulavula na vapfumari hi ndlela leyinene. Xihlovo na xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi endlaka swilo swo ka swi nga tolovelakangi, Makhanani na yena u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi.

4.4.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyanyuka

© University of Venda

4.4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi

Xik: Topisa u nyanyuka tanihi **nsati wa hosi.**

Nhlamuselo: Topisa u nyanyuka ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nsati wa hosi	**Xikongomisiwa:** Topisa
u tongela vavasati van'wana	→ u tongela vavasati van'wana
u tekela van'wana ehansi	→ u tekela van'wana ehansi
u bombisa ku tiphina ka yena evuhosini emahlweni ka swikamba	→ u bombisa ku hlayiseka ka yena evukatini emahlweni ka swivuya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nsati wa hosi a tongelaka vavasati van'wana, Topisa na yena u tongela vavasati van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi nsati wa hosi a tekelaka vavasati van'wana ehansi, Topisa na yena u tekela vanhu van'wana ehansi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nsati wa hosi a bombisaka ku tiphina ka yena evuhosini emahlweni ka swikamba, Topisa na yena ubombisa ku hlayiseka evukatini emahlweni ka swivuya.

© University of Venda

4.4.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.4.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi

Xik: Topisa u tanihi **nsati wa hosi**.

Nhlamuswelo 1: Topisa u nyanyuka ngopfu.

Nhlamuselo 2: Topisa u endla vuyimayima exikarhi ka vanhu.

Nhlamuselo 3: Topisa u lava ngopfu ku va murhangeri.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nsati wa hosi	**Xikongomisiwa:** Topisa
wa nyunganyungeka hambi a ri exikarhi ka vanhu	→ wa nyunganyungeka hambi a ri exikarhi ka vanhu
loko a endla swilo u lava leswaku vanhu va n'wi vona	→ loko a endla swilo u lava leswaku vanhu va n'wi vona
u bombisa ku tiphina ka yena ka le vuhosini emahlweni ka swikamba	→ u bombisa ku hlayiseka ka yena le vukatini emahlweni ka swivuya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nsati wa hosi a nyunganyungekaka hambi a ri exikarhi ka vanhu, Topisa na yena wa nyunganyungeka hambi a ri exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nsati wa hosi loko a endla swilo a lavaka leswaku vanhu va n'wi vona, na yena Topisa loko a endla swilo u lava ku lagutiwa hi vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nsati wa hosi a bombisaka ku tiphina ka yena evuhosini emahlweni ka swikamba, Topisa na yena ubombisa ku hlayiseka evukatini emahlweni ka swivuya.

© University of Venda

4.5. Riendli -n'wayitela

Hornby (1948: 1404) u hlamusela leswaku rito n'wayitela swi vula ku humesa n'wayitelo exikandzeni.

4.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela

4.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi

Xik: Khazamula u n'wayitela tanihi **ntombhi**.

Nhlamuselo: Khazamula u n'wayitela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntombhi	**Xikongomisiwa:** Khazamula
yi tshamela ku n'wayitela	→ u tshamela ku n'wayitela
loko yi vona majaha ya n'wayitela	→ loko a vona vanhwana wa n'wayitela
loko yi bombile ya n'wayitela	→ loko a bombile wa n'wayitela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ntombhi yi tshamelaka ku n'wayitela nkarhi hinkwawo, na yena Khazamula u tshamela ku n'wayitela nkarhi hinkwawo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntombhi loko yi vona majaha yi n'wayitelaka, Khazamula na yena wa n'wayitela loko a vona vanhwana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi ntombhi loko yi bombile yi n'wayitelaka, Khazamula na yena loko a bombile wa n'wayitela.

4.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -n'wayitela

4.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi

© University of Venda

Xik: Khazamula u tanihi **ntombhi**.

Nhlamuselo 1: Khazamula u n'wayitela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Khazamula u tshama a tsakile masiku hinkwawo.

Nhlamuselo 3: Khazamula u bomba ngopfu.

Nhlamuselo 4: Khazamula u tshama a basile.

Nhlamuselo 5: Khazamula u na manyunyu.

Nhlamuselo 6: Khazamula u luka misisi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntombhi	**Xikongomisiwa:** Khazamula
a yikwateli munhu	→ a nga kwateli munhu
yi kota ku hanyisana kahle na vanhu van'wana	→ u kota ku hanyisana kahle na vanhu van'wana
loko yi vona majaha ya n'wayitela	→ loko a vona van'wana wa n'wayitela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ntombhi yi nga kwateleki munhu, Khazamula na yena a nga kwateli munhu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntombhi yi hanyisanaka kahle na vanhu van'wana, na yena Khazamula u hanyisana kahle na vanhu van'wana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntombhi loko yi vona majaha yi n'wayitelaka, Khazamula na yena wa n'wayitela loko a vona vanhwana.

© University of Venda

4.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela

4.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Hatlani u n'wayitela tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Hatlani u n'wayitela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Hatlani
loko a xaveriwa swilo	→ loko ku ri na leswi n'wi
wa n'wayitela	tsakisaka wa n'wayitela
u tshama na munhu	→ u tsakelana na vanhu
un'wana na na un'wana	hinkwavo
a nga hlundzukeli munhu	→ a nga hlundzukeli munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi i n'wana loko a xevedziwa a n'wayitelaka, Hatlani na yena loko ku ri na leswi n'wi tsakisaka wa n'wayitela. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tsakaka na vanhu hinkwavo, Hatlani na yena u tsaka na vanhu hinkwavo. Xihlovo na xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga hlundzukeleki munhu, Hatlani na yena a nga hlundzukeli munhu.

5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Hatlani u tanihi **n'wana**.

© University of Venda

Nhlamuselo 1: Hatlani wa n'wayitela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hatlani a nga hlunameri munhu.

Nhlamuselo 3: Hatlani a nga hlweli ku rila.

Nhlamuselo 4: Hatlani a nga swi koti ku titirhela.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Hatlani
u hanya kahle na vana van'wana	→ u hanya kahle na vanhu van'wana
u tshama a tsakile masiku hinkwawo	→ u tshama a tsakile masiku hinkwawo
a nga kwateli munhu	→ a nga kwateli munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hanyaka kahle na vana van'wana, Hatlani na yena u hanya kahle na vanhu van'wana. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a tshamaka a tsakile masiku hinkwawo, Hatlani na yena u tshama a tsakile masiku hinkwawo. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga kwateleki munhu, Hatlani na yena a nga kwateli munhu.

© University of Venda

4.6. Riendli -dzunisa

Hornby (1948: 1718) u boxa leswaku ku dzunisa i xitoloveto xo kombisa xichavo, hlonipho eka Xikwembu kumbe swikwembu hi ku khongela, ku yimbelela na swin'wana.

4.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -dzunisa

4.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi

Xik: Rimbilani u dzunisa **tanihi hosi**.

Nhlamuselo: Rimbilani u dzunisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hosi	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
yi dyunisa malandza ya yona loko ma tirhile swilo leswinene	→ loko vana va yena va tirhile swilo leswinene wa va dyunisa
yi tidyunisa hi tiko ra yona	→ u tidyunisa hi vana va yena
a yi vulavuli swo biha hi tiko ra yona	→ a nga vulavuli marito yo biha eka vana va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi hosi yi dzunisaka malandza ya yona loko ma tirhile swilo swa kahle, Rimbilana loko vana va yena va tirhile wa va dzunisa.

4.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -dzunisa

© University of Venda

4.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi

Xik: Rimbilani u tanihi **hosi**.

Nhlamuselo 1: Rimbilana u dzunisa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Rimbilani u vulavula marito yo saseka eka vanhu hinkwavo.

Nhlamuselo 3: Rimbilani u xiximiwa ngopfu.

Nhlamuselo 4: Rimbilani wa tikurisa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hosi	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
yi vula marito yo saseka eka malandza ya yona	→ u vulavula marito yo saseka eka vana va yena
loko un'wana wa malandza a endla swilo swa kahle u vitana xiviju a n'wi dyunisa tiko hinkwaro ri ri kona	→ loko un'wana wa vana va yena a endla swilo leswinene, u vitana vana hinkwavo leswaku a n'wi dzunisa
yi dzunisiwa hi malandza hikuva yi va khoma kahle eikweni	→ u dyunisiwa hi vanhu hinkwavo hikuva a ri na mahanyelo lamanene

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi hosi yi tshamaka yi ri karhi yi vulavula marito yo dzunisa eka malandza ya yona, Rimbilani na yena u tshama a ri karhi a vulavula marito yo dzunisa eka vana va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku loko un'wana wa malandza ya hosi a endlile leswinene yi vitana xiviju yi n'wi dzunisa vanhu hinkwavo va ri kona leswaku

© University of Venda

va ta navela ku endla swilo leswinene leswaku siku rin'wana ku dzuneka ku ta vuriwa henhla ka vona, Rimbilani na yena loko un'wana wa n'wana wa yena a endlile leswinene u vitana vana va yena hinkwavo leswaku a vulavula marito yo dzunisa eka loyi a endleke swilo swa kahle va ri karhi va swi twa leswaku va ta navela ku endla swilo leswinene leswaku siku rin'wana marito yo dzunisa ya ta vuriwa henhla ka vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa lesawaku leswi hosi yi dzunisiwaka hi malandza ya yona hikuva yi va khoma hi ndlela leyinene etikweni, Rimbilani na yena u dzunisiwa hi vanhu hinkwavo hikuva a ri na mahanyelo lamanene.

4.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -dzunisa

4.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri

Xik: Mafemani u dzunisa tanihi **mukhongeri**.

Nhlamuselo: Mafemani u dzunisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhongeri	**Xikongomisiwa:** Mafemani
u vulavula leswinene hi Xikwembu xa yena	→ u vulavula leswinene hi swikwembu swa ka vona
u yimelela tinsimu a chaya tiharipa a dzunisa Xikwembu	→ u yimbelela tinsimu a chaya macomani a tlhela a cina
wa khongela a dzunisa Xikwembu xa le tilweni	→ wa phahla a dzunisa minkwembu ya ka vona

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhongeri a vulavulaka leswinene hi Xikwembu xa yena, Mafemani na yena u vulavula leswinene hi minkwembu ya ka vona leyi a yi phahlaka. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mukhongeri a yimbelelaka tinsimu, a chaya tiharipa a tlhela a cina adzunisa Xikwembu, Mafemani na yena wa yimbelela a chaya mancomani a tlhela a cina a dzunisa minkwembu ya ka vona. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhongeri a khongelaka a dzunisa Xikwembu, Mafemani na yena wa phahla a dzunisa minkwembu ya ka vona.

4.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -dzunisa

4.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri

Xik: Mafemani u tanihi **mukhongeri**.

Nhlamuselo 1: Mafemani u dzunisa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Mafemani masiku hinkwawo u ya ekerekeni ku ya dzunisa Xikwembu.

Nhlamuselo 3: Mafemani u na rirhandzu.

Nhlamuselo 4: Mafemani a nga tsoni.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhongeri	**Xikongomisiwa:** Mafemani
a nga karhali ku dzunisa Xikwembu masiku hinkwawo	→ u tshamela ku themendhela mikwembu ya ka vona
u dyunisa Xikwembu hi ku yimbelela na ku phokotela mavoko	→ u dyunisa mikwembu ya ka vona hi ku yimbelela a phokotela, a chaya tinjhele

© University of Venda

	ni macomani
u dzunisa Xikwembu hi ku hlaya rito	→ u dzunisa mikwembu hi chela fole egandzelweni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhongeri a nga karhaleki ku dzunisa Xikwembu xa matilo, Mafemani na yena u tshemela ku themendhela minkwembu ya ka vona masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mukhongeri a dzunisaka Xikwembu hi ku yimbelela na ku phokotela mavoko, Mafemani yena u dzunisa minkwembu ya ka vona hi ku yimbelela, a phokotela mavoko, a chaya tinjhele na mancomani. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhongeri a dzunisaka Xikwembu hi ku hlaya rito ra xona masiku hinkwawo, Mafemani yena u dzunisa mikwembu ya ka vona hi ku chela fole egandzelweni masiku hinkwawo.

4.7. Riendli –ndhundhuzela

Hornby (1948: 1148) u hlamusela leswaku rito ndhundhuzela i ku vula marito yo kombisa leswaku swi kambisisiwile na ku amukeleka.

4.7.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -ndhundhuzela

4.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu

Xik: Tlholameri u ndhundhuzela tanihi muhaxi wa **mahungu**.

Nhlamuselo: Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: Muhaxi wa mahungu	**Xikongomisiwa:** Tlholameri
loko a haxa mahungu wa ma ndhundhuzela leswaku ya koka vanhu va navela ku ya emahlweni va yingisela	→ loko a hlamusela mahungu wa ma ndhundhuzela leswaku ya koka vanhu rinoko
loko ku haxa yena mahungu vanhu a va borheki	→ loko ku hlamusela yena mahungu vanhu a va borheki
loko a haxa mahungu wa ndhundhuzela leswaku a nyanyula vanhu hinkwavo	→ loko a hlamusela mahungu wa nandzihisa swinene leswaku ma nyanyula vanhu masiku hinkwavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Muhaxi wa mahungu loko haxa a kotaka ku ndhundhuzela a koka vanhu rinoko, Tlholameri na yena u kota ku ndhundhuzela loko a hlamusela leswi endlaka leswaku vanhu va navela ku ya emahlweni va yingisela. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi muhaxi wa mahungu a haxaka a ri karhi a ndhundhuzela vanhu a va borheki, Tlholameri na yena loko a hlamusela mahungu a ri karhi a ndhundhuzela vanhu a va borheki. Xihlovo na xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi muhaxi wa mahungu loko a haxa a ndhundhuzelaka leswaku ma nyanyula vanhu hinkwavo, Tlholameri na yena loko a hlamusela mahungu wa ma nandzihisa leswaku ma nyanyula vanhu hinkwavo.

© University of Venda

4.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -ndhundhuzela

4.7.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu

Tlholameri u tanihi muhaxi wa **mahungu**.

Nhlamuselo 1: Tlholameri u kota ku ndhundhuzela swilo ngopfu.

Nhlamusela 2: Tlholameri wa kota ku nandzihisa mahungu

Nhlamuselo 3: Tlholameri u hava xihundla.

Nhlamuselo 4: Tlholameri u hemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muhaxi wa mahungu	**Xikongomisiwa:** Tlholameri
loko a haxa mahungu u koka rinoko ra vayingiseri hikwalaho ka mandhundhuzelelo ya yena	→ loko a hlamusela timhaka u koka miehleketo ya vanhu loko a ri karhi a hlamusela mahungu
wa nandzihisa hungu hambi ra kona ri nga nyawuli	→ wa nandzihisa hungu hambiloko ri nga nyawuli
loko a ndzhundzhuzela mahungu u nghenisa misawu	→ loko a hlamusela mhaka yo tsakisa u nghenisa na misawu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi muhaxi wa mahungu a kotaka ku endla leswaku mahungu ya koka rinoko ra vanhu loko va ri karhi va yingisela, Tlholameri na yena u kota ku koka miehleketo ya vanhu loko a ri karhi a hlamusela mahungu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi muhaxi wa mahungu a nandzisaka mahungu hambi ma nga nyawuli, Tlholameri na yena wa swi kota ku nandzihisa hungu hambi ri nga nyawuli. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muhaxi wa mahungu loko a ndhundhuzela mahungu a nghenisaka ni misawu, Tlholameri na yena u tano loko a hlamusela mhaka yo tsakisa u nghenisa na misawu.

4.8. Riendli -tsakela

Hornby (1948: 540) u hlamusela leswaku rito tsakela ri vula leswaku i ku tsakela munhu kumbe swilo ku tlula swin'wana.

4.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n’wana

Xik: Makhanani u tsakela masi tanihi **n’wana**.

Nhlamuselo: Makhanani u tsakela ngopfu ku dya masi.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u tsakela ku mama	→ u tsakela ku dya masi
u tsakela ku tshama ekusuhi ni mana wa yena	→ u tsakela ku tshama ekusuhi na vatswari va yena
u tsakela ngopfu ku tlanga na vana van'wana	→ u tsakela ngopfu ku tlanga bolo na van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a mamaka mafi eka mana wa yena, Makhanani yena u tsakela ku dya masi. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tshama ekusuhi na mana wa yena, Makhanani yena u tsakela ku tshama ekusuhi na vatswari va yena. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 ku kombisiwa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tlanga na vana van'wana, Makhanani na yena u tsakela ku tlanga bolo na van'wana.

4.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Makhanani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Makhanani u tsakela masi.

Nhlamuselo 2: Makhanani a nga holovi na munhu.

Nhlamuselo 3: Makhanani u na xilan'walan'wa.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u tsakela ku mama mafi	→ u tsakela ku dya masi
u tsakela ku tshama ni mana wa yena	→ u tsakela ku tshama ni vatswari va yena
u tsakela ku tlanga na vana van'wana	→ u tsakela ku va ntirhisano na vanhu van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku mama mafi, Makhanani na yena u tsakela ku dya masi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tshama na mana wa yena, Makhanani na yena u tsakela ku tshama na vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tlanga na vana van'wana, Makhanani yena u tsakela ku va na ntirhisano na vanhu van'wana.

4.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nghala

Xik: Fanisa u tsakela nyama tanihi **nghala**.

Nhlamuselo: Fanisa u tsakela ngopfu nyama.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Fanisa
yitsakela nyama	→ u tsakela nyama
yi tsakela ku hlota swiharhi	→ u tsakela ku famba a tirha
yi kuma swakudya	a kuma swakudya swa yena ni vandyangu
yi tsakela ku famba vusiku	→ u tsakela ku famba vusiku

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamuselo leswaku leswi nghala yi tsakelaka ngopfu ku nyama, Fanisa na yena u tsakela ngopfu nyama. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nghala yi hlotaka swiharhi yi dlaya yi kuma swo dya swona, Fanisa u famba a tirha leswaku a kuma swakudya swa yena ni vandyangu wa yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nghala yi tsakelaka ku famba vusiku, Fanisa na yena u tsakela ku famba vusiku.

4.8.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka nghala

Xik: Fanisa u tanihi **nghala**.

Nhlamuselo 1: Fanisa u tsakela ngopfu.

Nhlamusela 2: Fanisa loko a endla swo karhi u swi endla hi mbilu ya yena hinkwayo.

Nhlamuselo 3: Fanisa u ni matimba.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Fanisa
loko yi tsakela ku dya nyama yi → hlongorisa xihahi yi kala yi xi khoma	loko alava ku endla xanchumu lowu a wu tsakelaka a nga tshiki ku wu endla a nga si vona mbuyelo wa kona
yi tsakela ku titumbeta → eswihlahleni	u tsakela ku tumbeta mahanyelo ya yena leswaku vanhu va nga ma tivi
yi tsakela ku mpfhumpfhela → wiharhi swin'wana	u tsakela ku lwisa vanhu van'wana swi nga languteriwanga

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nghala loko yi tsakelaka nyama yi hlongorisaka xiharhi yi kala yi xi khoma yi dya nyama, Fanisa na yena loko a endla nchumu a nga tshiki loko a nga si vona mbuyelo wa kona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nghala yi tsakelaka ku titumbeta eswihlahleni, Fanisa yena u tsakela ku tumbeta mahanyelo ya yena leswaku ya nga tiviwi hi vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi nghala yi

tsakelaka ngopfu ku mpfhumpfela swiharhi swin'wana swi nga languteriwanga, Fanisa na yena u tsakela ngopfu ku lwisa vanhu van'wana.

© University of Venda

4.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe

Xik: Xirilele u tsakela swifaki tanihi **mfenhe.**

Nhlamuselo: Xirilele u tsakela swifaki ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mfenhe	**Xikongomisiwa:** Xirilele
yi tsakela swifaki	→ u tsakela swifaki
loko yi khomile swakudya leswi yi swi tsakelaka hambi yi hlongorisiwa a yi swi cukumeti	→ loko a tsakela ku endla nchumu wo kahi hambi a hlangana na swirhalanganya a nga tshiki ku wu endla
yi tsakela ku khandziya minsinya	→ u tsakela ngopfu ku khandziya minsinya

Nxopaxopo wa lewi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mfenhe yi tsakelaka swifaki, Xirilele na yena u tsakela swifaki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mfenhe loko yi khomile swakudya hambi yi hlongorisiwa a yi cukumeti yi tsutsuma yi khomile, Xirilele na yena loko a tsakela ku endla nchumu wo karhi hambi a hlangana na swirhalanganyi a nga tshiki ku wu endla. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mfenhe yi tsakelaka ngopfu ku khandziya misinya, Xirilele na yena u tsakela ngopfu ku khandziya misinya.

4.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe

Xik: Xirilele u tanihi **mfenhe**.

© University of Venda

Nhlamusela 1: Xirilele u tsakela swifaki.

Nhlamuselo 2: Xirilele loko a endla swilo leswi a swi tsakelaka u swi endla hi mbilu ya yena hinkwayo.

Nhlamuselo 3: Xirilele u na makovo.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mfenhe	**Xikongomisiwa:** Xirilele
yi tsakela ku nghena ensin'wini ya mavele yi dya yi heta	→ loko a endla swilo leswi a swi tsakelaka u swi endla hi ku hetiseka
yi tsakela ku ba huwa yi bonga loko yi tsakile	→ u tsakela ngopfu ku yimbelela loko a tsakile
yi tsakela ku khandziya ngopfu	→ u tsakela ngopfu ku khandziya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mfenhe loko yi, nghena esin'wini ya mavele yi dyaka yi heta, Xirilele na yena a endla swilo leswi a swi tsakelaka hi ku hetiseka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi loko mfenhe yi tsakile yi tsakelaka ku bonga yi ba huwa, Xirilele na yena loko a tsakile u tsakela ku yimbelela.

4.8.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi

Xik: Risimati u tsakela bolo ya milenge tanihi **mudzaberi wa xipano**.

Nhlamuselo: Risimati u tsakela ngopfu bolo.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mudzaberi	**Xikongomisiwa:** Risimati
u tsakela ngopfu bolo ya milenge	→ u tsakela ngopfu bolo ya milenge
u endla vutiolori masiku hinkwawo	→ u endla vutiolori masiku hinkwawo
u swi tsakela ngopfu ku va mudzaberi	→ u tsakela ku va murhangeri entirhweni

Nxopaxopo wa leswi ga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mudzaberi wa xipano a tsakelaka bolo, Risimati na yena u tsakela ngopfu bolo ya milenge. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mudzaberi a endlaka vutiolori masiku hinkwawo, Risimati na yena u endla vutiolori masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mudzaberi a swi tsakelaka ngopfu ku va mudzaberi wa xipano, Risimati u tsakela ngopfu ku va murhangeri entirhweni.

4.8.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi

Xik: Risimati u tanihi **mudzaberi**.

Nhlamuselo 1: Risimati u tsakela ngopfu ku va mudzaberi wa xipano.

Nhlamuselo 2: Risimati u tsakela ku va murhangeri

Nhlamuselo 3: Risimati u tsakela ku landzelela milawu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mudzaberi	**Xikongomisiwa:** Risimati
u tsakela ku kombisa vatlang milawu ya matlangelo	→ u tsakela ku dyondzisa vana va yena mahanyelo lamanene
u endla vutiolori ni vatlangi masiku hinkwawo	→ loko a endla swilo leswi Vuyerisaka u tirha matimba naswona wa chivirika
u tsakela xipano xa yena	→ u tsakela vana va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mudzaberi a tsakelaka ku kombisa vatlangi matlangelo lamanene, Risimati na yena u tsakela ku dyondzisa vana va yena mahanyelo lamanene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mudzaberi a tsakelaka ku endla vutiolori ni vatlangi masiku hinkwawo, Risimati yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka u tirha hi matimba

naswona wa chivirika. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mudzaberi a tsakelaka xipano xa yena, Risimati na yena u tsakela van ava yena.

4.9. Riendli -tsakisa

Hornby (1948: 784) u hlamusela leswaku rito tsakisa i ku kokiwa ka miehleketo hi swilo swa nkoka kumbe leswi nyanyulaka.

© University of Venda

4.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakisa

4.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe

Xik: Ndaheni u tsakisa tanihi **xilombe**.

Nhlamuselo: Ndaheni u tsakisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xilombe	**Xikongomisiwa:** Ndaheni
xi yimbelela ngopfu no cina	→ u yimbelela ngopfu no cina
xi tsakisa vanhu vo tala	→ u tsakisa vanhu vo tala
xi hungata vanhu va nga swirheki	→ u endla leswaku vanhu va nga borheki

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xilombe xi tsakisaka vanhu hi ku yimbelela no cina, Ndaheni na yena u tsakisa vanhu hi ku

yimbelela a tlhela a cina. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xilombe xi tsakeriwaka hi vanhu vo tala, Ndaheni na yena u tsakeriwa hi vanhu lavo tala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xilombe xi hungataka vanhu, Ndaheni na yena u hungata vanhu leswaku va nga borheki.

© University of Venda

4.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakisa

4.9.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe

Xik: Ndaheni u tanihi **xilombe**.

Nhlamusela 1: Ndaheni u yimbelela ngopfu a tlhela a cina.

Nhlamuselo 2: Ndaheni u na misawu loko a yimbelela ni loko a cina.

Nhlamuselo 3: Ndaheni u rhandza ku yimbelela emitlangwini.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xilombe	**Xikongomisiwa:** Ndaheni
xi tsakisa vanhu hi ku yimbelela no cina ka xona	→ ku cina na ku yimbelela ka yena swi tsakisa vanhu
loko xi ri karhi xi yimbelela no cina xi katsa na misawu	→ u nghenisa misawu loko a ri karhi a yimbelela no cina

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xilombe xi tsakisaka vanhu hi ku yimbelela na ku cina ka xona, Ndaheni na yena mayimbelelo na macinelo ya yena swi tsakisa vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xilombe loko xi ri karhi xi cina no yimbelela xi nghenisaka misawu, Ndaheni na yena loko a ri karhi a cina no yimbelela u nghenisa na misawu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xilombe xi nyanyulaka vanhu masiku hinkwawo, Ndaheni na yena u nyanyula vanhu masiku hinkwawo.

© University of Venda

4.10. Nkatsakanyo

Eka ndzima leyi ku kanerile hi swihlambanyisi leswi trheke swi ri ni maendli ya ntsako eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tsaka, -rhandza, -n'wayitela, -khensa, -dzunisa, -ndhundhuzela, -tsakela, na -tsakisa.** Ku kumiwile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli ya ntsako ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsaka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Jamela u tsaka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhandza** ku kumiwile leswaku Mandela u rhandza ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**khensa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyeleti u khensa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyanyuka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyathela u nyanyuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**n'wayitela** kumiwile nhlamuselo ya leswaku Khazamula u n'wayitela ngopfu.

Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**dzunisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u dzunisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ndhundhuzela** ku
kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u tsakela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Ndaheni u tsakisa ngopfu. Eka ndzima leyi ku tlherile ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka eswivulweni swi ri hava maendli ya **ntsako.** Ku kumiwile leswaku, hi ku angarhela, loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Ku tlhele ku lemukiwa leswaku eka tinhlamuselo ta kona ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi leyi nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tsaka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Jamela u tsakile swinene; nhlamuselo 2: Jamela wa yimbelela no hlekelela; nhlamuselo 3: Jamela u lava ngopfu masi. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti ti yelanaka na

© University of Venda

riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli **-rhandza** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u tirhela vanhu; nhlamuselo 2: Khanyisa u rhandza vanhu; nhlamuselo 3: Khanyisi i n'watipolitiki; nhlamuselo 4: Khanyisa u lwela tiko. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**khensa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani loko a endleriwa swilo u swi amukela hi mandla mambirhi. nhlamuselo 2: Makhanani loko a endleriwa swilo swa kahle wa kota ku khensa, nhlamuselo 3: Makhanani u na mafundha; nhlamuselo 4: Makhanani wa kota ku amukela vayeni. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**nyanyuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Nyathela a nga koti ku tikhoma loko a tsakile; nhlamuselo 2:

Nyathela u tsaka ku tlula mpimu; nhlamuselo 3: Nyathela u hava vuxiyaxiya loko a endla swilo. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 2 hileyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 1 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaeke swi ri hava riendli -**n'wayitela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khazamula u n'wayitela ngopfu; nhlamuselo 2: Khazamula u tshama a tsakile; nhlamuselo 3: Khazamula u bomba ngopfu; nhlamuselo 4: Khazamula u tshama a basile; nhlamuselo 5: Khazamula u na manyunyu; nhlamuselo 6: Khazamula u luka misisi. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ntsena ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4, 5 na 6 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**dzunisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilana u dzunisa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u vulavula marito yo saseka eka vanhu hinkwavo; nhlamuselo 3: Rimbilani u xiximiwa ngopfu; nhlamuselo 4: Rimbilani wa tikurisa. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ntsena ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na

© University of Venda

4 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ndhundhuzela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tlholameri u kota ku ndhundhuzela swilo ngopfu; nhlamuselo 2: Tlholameriu kota ku nandzihisa mahungu; nhlamuselo 3: Tlholameri u hava xihundla; nhlamuselo 4: Tlholameri u hemba ngopfu. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakela** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka. nhlamuselo 1: Makhanani u tsakela masi; nhlamuselo 2: Makhanani a nga holovi na munhu; nhlamuselo 3: Makhanani u na xilan'walan'wa. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 tona ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakisa** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ndaheni u tsakisa vanhu hi ku cina na ku yimbelela ka yena; nhlamuselo 2: Ndaheni u na misawu ngopfu, nhlamuselo 3: Ndaheni u rhandza ku yimbelela emitlangwini. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli.

© University of Venda

NDZIMA YA 5

MAENDLI YA NCHAVO

5.1. Manghenelo

Eka ndzima leyi ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya nchavo. Ndzima leyi yi aviwile hi swiyenge swimbirhi. Xiyenge xo sungula xi kongomisa eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli ma nchavo lama landzelaka: -**chava**, -**nyuma, -chuhwa, -thukwa, -nyuma, -rhomba na -nyandlamela**. Eka xiyenge lexi, swihlambanyisi leswi xopaxopiwaka swi ta vumbiwa ku suka eka mavitixikholokhexini lama landzelaka: **mpfundla, n'wana, mhunti, xihloni, mhisi, hlomisa, mbyana yo yiva, muvabyi, muhedeni, khamba, mbambva, mutsoniwa wa miehleketo, mutsoniwa, xisiwana,** na **khomba.** Kasi eka xiyenge xa vumbirhi ku xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya swa nchavo kambe na swona swihlambanyisi swa kona swi ha vumbiwa ku suka eka mavitixikholokhexini lama boxiweke laha henhla. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli na leswi swi tirhaka swi ri hava maendli ku lava ku kumiwa tinhlamuselo ta swona.

5.1.1. Riendli -chava

Maendli ya nchavo i maendli lama loko ma endleka ma siyaka swilo kumbe munhu a nga tshunxekangi. Hornby (1948: 25) u hlamusela leswaku rito chava i switwi swa nchavo. Rito chava ri vula ku va munhu a tshukisiwile hi swin'wana kumbe a nga ri ni ntshamiseko hikwalaho ka swivangelo swo karhi.

© University of Venda

5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -chava

5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Rimbilani u chava tanihi i **mpfundla**.

Nhlamuselo: Rimbilani u chava ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
wa tsutsumatsutsuma	→ u pfumala ntshamiseko.
wa tumbela loko wu hlongorisiwa	→ wa tilavela tindlela to tiponisa loko a ri khombyeni.
wa cema loko wu ri ekhombyeni	→ wa rila a huwelela van'wana a kombela ku pfuniwa loko a ri ekhombyeni.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi Rimbilani **u chava tanihi mpfundla** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tshamelaka ku tsutsuma, Rimbilani na yena u pfumala ntshamiseko. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tumbelaka enkeleni kumbe eswihlahleni loko wu hlongorisiwa hi timbyana, Rimbilani yena wa tilavela tindlela to tisirhelela loko a tshuka a hlangana na makhombo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku tanihileswi mpfundla wu cemaka loko wu ri karhi wu hlongorisiwa hi timbyana, Rimbilani loko a hlangana na khombo wa rila a huwelela a kombela ku pfuniwa eka van'wana.

5.1.4 Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli -chava

© University of Venda

5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Rimbilani u tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo 1: Rimbilani u chava ngopfu.

Nhlamuselo 2: Rimbilani u chavisiwa hi swin'wana na swin'wana.

Nhlamuselo 3: Rimbilani u tlharihle ngopfu.

Nhlamuselo 4: Rimbilani u tsutsuma ngopfu.

Nhlamuselo 5: Rimbilani u na tindleve tikulukumba.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
wu halahala ngopfu	→ u halahala ngopfu
wu tshama wu chuhile	→ u tshama a chuhile
wa tsutsuma loko wu hlongoriwa	→ wa tilavela tindlela to ti sirhelela sirhelela loko a ri ekhombyeni
wu nghena enkeleni wu tumbela loko wu hlongorisiwa	→ wa tilavela swintshuxo loko a hlangana na ku tikeriwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu halahalaka ngopfu, na Rimbilani u halahala ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu chuhwile, na yena Rimbilani u tshama a chuhwile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tsutsumaka loko wu hlongorisiwa wu nghena enkeleni, Rimbilani na yena wa tilavela tindlela to tisirhelela loko a hlangana na

© University of Venda

khombo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tumbelaka loko wu hlongorisiwa, Rimbilani wa tilavela swintshuxo loko a hlangana na ku tikeriwa.

5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -chava

5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Moyasi u chava tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Moyasi u chava ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Moyasi
u hatla a tsemeka ripfalo	→ u hatla a tsemeka ripfalo
a nga fambi a ri yexe	→ a nga fambi a ri yexe
wa goga loko a etlela	→ wa goga loko a etlela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a hatlaka a tsemaka ripfalo, Moyasi na yena u hatla a tsemeka ripfalo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a nga fambiki a ri yexe hikokwalaho ka ku chava, Moyasi na yena a nga fambi a ri yexe hikuva wa chava swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a gogaka loko a etlela hikwalaho ka nchavo, Moyasi na yena wa goga loko a etlela hikwalaho ka nchavo.

© University of Venda

5.1. 8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -chava

5.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Moyasi u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Moyasi u chava ngopfu.

Nhalmuselo 2: Moyasi wa hahama.

Nhlamuselo 3: Moyasi a nga na mona.

Nhlamuselo 4: Moyasi wa nyenyela.

Nhlamuselo 5: Moyasi u na xilan'walan'wa.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Moyasi
a nga koti ku tiyisela swilo swo chavisa	→ a nga koti ku tiyisela swilo swo chavisa
u lava ku heleketiwa loko a ya kun'wana	→ u lava ku heleketiwa loko a ya kun'wana
u chavisiwa hi swilo swo ka swi nga tivikani	→ u chavisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli

Nxopaxopo Mpimanyiso **wa leswi nga eka mpimanyiso**

wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga koteki ku tiyisela swilo swo chavisa, Moyasi na yena a nga swi koti ku tiyisela swilo u na vutoya. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a lavaka ku heleketiwa kun'wana na kun'wana laha a yaka kona, Moyasi na yena u lava

© University of Venda

ku heleketiwa kun'wana na kun'wana laha a yaka kona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a chavaka ni swilo swo ka swi nga tivikani, Moyasi na yena u chava na swilo swo ka swi nga nyawuli.

Riendli -chuwa

Hornby (1948: 1542) u hlamusela leswaku rito chuwa i riendli leri kombisaka ku titwa ka munhu loko a chuwisiwile swinene hi swilo swo karhi a nga swi ehleketangi.

5.2.1. **Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -chuwa**

5.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Rimbilani u chuwile tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo: Rimbilana u chuwile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
wu tshama wu chuhwile	→ u tshama a chuwile
wu tumbela enkeleni	→ wa tilavela tindlela to tisirhelela
wu halahala ematlhelo	→ a nga tshamiseki

Nxopaxopo wa leswi nga mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi Rimbilani u chuwile tanihi mpfundla xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu chuwile, Rimbilani na yena u tshama a chuwile. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 2 swona swi hlamusela leswaku tanihi leswi

© University of Venda

mpfundla wu tumbelaka enkeleni kumbe eswihlahleni, Rimbilani na yena wa tilavela tindlela to tisirhelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu halahalaka ematlhelo, na yena Rimbilani u tshama a ri karhi a halahala ematlhelo.

5.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -chuwa

5.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti

Xik: Yingwani u chuwa tanihi **mhunti**.

Nhlamuselo: Yingwani u chuwa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mhuti	**Xikongomisiwa:** Yingwani
ya chuwa yi tsutsuma loko yi kumiwa emasin'wini	→ loko a kumiwa a ri karhi a endla swo biha wa chuwa a tsutsuma
yi chuwisiwa hi rihunyi leri ambarisiwaka swiambalo	→ u chuwisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli
loko yi hlotiwa ya chuwha yi tsutsuma yi nga langutisi na le ndzhaku	→ loko a hlangana na ku tikeriwa wa chuwa a heleriwa hi ku tshemba

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mhunti loko yi chuhwaka loko yi kumiwa emasin'wini ya vanhu, na yena Yingwani wa chuwa a tsutsuma loko a kumiwa a ri karhi a endla swilo swo biha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mhunti yi chuwisiwaka hi rihunyi leri ambexiwaka

© University of Venda

swiambalo ri dzimiwa emasin'wini ri chavisa swiharhi, Yingwani yena u chuwisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mhunti loko yi hlotiwa yi chuwaka yi tsutsuma yi nga languti ni le ndzhaku, Yingwani yena loko a hlangana na ku tikeriwa wa chuwa a heleriwa hi ku tshemba.

5.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -chuwa

5.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti

Xik: Yingwani u tanihi **mhunti**.

Nhlamuselo 1: Yingwani u chuwa ngopfu

Nhlamuselo 2: Yingwani u chuwa na swilo swo ka swi nga nyawuli.

Nhlamuselo 3: Yingwani loko a vona swa kahle a nga suki ku kondza ku va na xirhalanganyi.

Nhlamuselo 4: Yingwani u tsutsuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mhunti	**Xikongomisiwa:** Yingwani
yi chuwa na swo chavisa timhunti emasin'wini	→ u hetiwa matimba na hi swilo swo ka nyawuli
hambi yi chuwisiwile ya swi kota ku tsutsuma yi ya tumbela	→ hambi a chuwhisiwile hi swilo swo tika leswi a hlanganaka na na swona wa kota ku tilavela switshunxo
hambi yi chuwisiwile loko yi ri karhi yi	→ hambi a chuwisiwile loko a ri karhi

© University of Venda

handza swakudya emasin'wini yi ya emahlweni yi lava tindlela to tlhelela	a endla swilo leswi n'wi vuyerisaka a nga tshiki ku swi endla.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha ehenla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mhunti yi chuwaka na swichavisa timhunti emasin'wini, Yingwani yena u hetiwa matimba na hi swilo swo ka swi nga nyawuli. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mhunti hambi yi chuwisiwile yi swi kotaka ku tsutsuma yi ya tumbela, Yingwani na yena hambiloko a chuwisiwile hi swilo swo tika leswi a hlanganaka na swona wa swi kota ku tilavela swintshuxo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku hambi mhunti yi chuwhisile loko yi ri karhi yi handza swakudya emasin'wini yi ya emahlweni yi lava tindlela to tlhelela esin'wini yi lava swakudya, Yingwani na yena hambi a chuwisiwile hi swirhalanganyi loko a ri karhi a endla swilo leswi vuyerisaka a nga tshiki ku swi endla u lava tindlela to kota ku yisa emahlweni.

5.3. Riendli -nyuma

Hornby (1948: 1375) u hlamusela leswaku rito nyuma ri vula ku va munhu a va na tingana kumbe a nyuma ku vulavula eka enhlengeletano kumbe ku vulavula na vanhu van'wana.

5.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyuma

5.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihloni

Xik: Sevengwani u nyuma tanihi **xihloni**.

Nhlamuselo: Sevengwani u nyuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani

© University of Venda

xi koveta xikandza endzeni ka xikhumba xa mitwa	→ u na tingana
a xi languti ehenhla	→ u languta ehansi loko ku ri na vanhu
xi famba xi ri xoxe	→ u famba a ri yexe

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwaka laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi Sevengwani u nyuma tanihi xihloni xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihloni xi kovetaka xikandza endzeni ka xikhumba xa mintwa, Sevengwani u na tingana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihloni xi nga langutiki henhla, Sevengwani u languta ehansi loko ku ri na vanhu vo tala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihloni xi fambaka xi ri xoxe, Sevengwani na yena u famba yexe.

5.3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyuma

5.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihloni

Xik: Sevengwani u tanihi **xihloni**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwani a nga lavi ku tiviwa mahanyelo ya yena

Nhlamuselo 3: Sevengwani a nga tshami laha ku nga na vanhu vo tala.

Nhlamuselo: 4: Sevengwani wa ba swinene.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
xi famba xoxe	→ u famba yexe
xa tifihla loko xi twa swigingi	→ a nga lavi leswaku mahanyelo ya yena ma tiviwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku loko xihloni xi tshama xi koverile, Sevengwani yena u na tingana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihloni xi fambaka xoxe, Sevengwani u rhandza ku famba a ri yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xihloni loko xi twa swigingi xi tifihlaka, Sevengwani na yena loko a ri exikarhi ka vanhu wa tifihla mahanyelo ya yena.

5.3.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhakana riendli -nyuma

5.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi

Xik: Xirilele u nyuma tanihi **mhisi**.

Nhlamuselo: Xirilele u nyuma ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
xi tshama xi koverile endzeni ka xikhumba xa mitwa	→ u na tingana
xi famba xoxe	→ u famba yexe
loko xi twa swigingi xa tifihla	→ wa tifihla mahanyelo ya yena loko a ri exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi yi nyumaka ngopfu, na yena Xirilele u nyuma ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi mhisi yi fambaka vusiku na Xirilele u endla swilo exihundleni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mhisi yi fambaka yi langutile ehansi, Xirilele na yena u famba a langutile ehansi.

5.3.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyuma

5.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi

Xik: Sevengwani u tanihi **mhisi**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu

Nhlamuselo 2: Sevengwani u na tingana.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
yi famba yi langutile ehansi	→ wa nyuma swinene
yi famba na vusiku	→ a nga lavi ku endla swilo a ri karhi a voniwa
ya titumbeta eswihlahleni	→ wa tifihla mahanyelo ya yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mhisi yi fambaka yi langutile ehansi, na yena Sevengwani u famba a langutile hikuva u nyuma ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi mhisi yi fambaka vusiku, Sevengwani yena a nga swi lavi ku endla swilo a ri karhi a voniwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mhisi yi titumbetaka, Sevengwani na yena wa tifihla mahanyelo ya yena.

5.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyuma

5.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Sevengwani u nyuma tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo: Sevengwani u nyuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
ri nyuma ngopfu	→ u nyuma ngopfu
ra turhela leswaku ri nga voniwi	→ u tifihla mahanyelo ya yena
a ri vulavuli na vanhu	→ a nga vulavuli loko a ri exikarhi ka vanhu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 ku hlamuseriwa leswaku leswi hlomisa ri nyumaka ngopfu, Sevengwani na yena wa nyuma swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri turhelaka leswaku ri nga voniwa, Sevengwani yena wa tifihla eka mahanyelo ya yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri nga vulavuriki na vanhu, Sevengwana yena a nga vulavuli loko a ri exikarhi ka vanhu.

5.3.1.10. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyuma

5.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Sevengwani u tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwani u tshama a turhelile.

Nhlamuselo 3: Sevengwanu u hlonipha ngopfu.

Nhlamuselo 4: Sevengwani u hlonipha ngopfu.

Nhlamuselo 5: Sevengwani wa titsongahata.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
ri tifunengeta nhloko na xikandza	→ u nyuma ngopfu
a ri vulavuli exikarhi ka vanhu	→ wa nyuma ku vulavula exikarhi ka vanhu
a ri lavi ku komba mahanyelo ya rona	→ a nga lavi ku komba vanhu mahanyelo ya yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 ku hlamuseriwa leswaku leswi hlomisa ri tifunengetaka nhloko na xikandza, Sevengwani na yena wa nyuma swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri nga vulavuriki loko ri ri exikarhi ka vanhu, Sevengwani na yena wa nyuma ku vulavula loko a ri exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi hlomisa ri nga laviki ku komba mahanyelo ya rona, Sevengwani na yena a nga lavi ku kombeta vanhu mahanyelo ya yena.

5.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni riendli -nyuma

5.3.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbyana yo yiva

Xik: Fanisa u nyuma tanihi **mbyana yo yiva.**

Nhlamuselo: Fanisa u nyuma ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbyana yo yiva	**Xikongomisiwa:** Fanisa
ya nyandlamela loko yi huma	→ u endla swilo a nga
eku yivenii	Tshunxekangi
yi languta yi nga kongomi	→ u endla swilo exihundleni
xi khotsa ncila	→ u tsanile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbyana yi nyandlamelaka loko yi huma eku yiveni, Fanisa yena u endla swilo a nga tshuxekanga. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mbyana yo yiva yi langutaka yi nga kongomi loko yi lava ku yiva, Fanisa yena u endla swilo exihundleni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi mbyana yo yiva yi khotsaka ncila loko yi huma eku yiveni, Fanisa yena wa tsana hambi a ri na vana van'wana.

5.3.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi hava riendli -nyuma

5.3.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka eka mbyana yo yiva

Xik: Fanisa u tanihi **mbyana yo yiva**.

Nhlamuselo 1: Fanisa u nyuma ngopfu.

Nhlamuselo 2: Fanisa u na tingana swinene.

Nhlamuselo 3: Fanisa u na mahanyelo yo biha.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: Mbyana yo yiva	**Xikongomisiwa:** Fanisa
ya nyandlamela loko yi ya	→ a nga lavi ku voniwa loko a endla
eku yiveni	Swilo
ya lurhela hambi yi pfutsekisiwa	→ hambi a xanisiwa a nga hlamuli
ya nyuma loko yi huma eku yiveni	→ wa nyuma loko a endlile swilo swo
	biha

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbyana yo yiva yi nyandlamelaka kunene loko yi ya eku yiveni, Fanisa yena a nga lavi ku voniwa loko endla swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mbyana loko yi huma eku yiveni hambi yi pfutsekisiwa yi ngo lurhela, Fanisa hikwalaho ka ku nyuma ka yena hambi a xanisiwa a nga hlamuli nchumu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mbyana yi nyumaka loko yi huma eku yiveni, Fanisa na yena wa nyuma loko a endlile swilo leswi nga amukelekiki.

5.4. Riendli -thukwa

Hornby (1948: 1542) u hlamusela leswaku ri vula ku chavisiwa swinene.

5.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -thukwa

5.4.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Makhanani u thukwa tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Makhanani u thukwa ngopfu.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u na vutoya	→ u na vutoya
a nga lavi ku bulumuxiwa	→ a nga lavi ku jumiwa
u thukisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli	→ u thukisiwa hi swilo swo ka swi nga Nyawuli

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi Makhanani u thukwa tanihi mpfundla xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu nga na vutoya, Makhanani na yena u na vutoya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu nga laviki ku jumiwa, na yena Makhanani a nga lavi ku jumiwa hikuva u thukwa ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a thukisiwaka hi swilo swo ka swi nga nyawuli, Makhanani na yena u thukisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli.

5.4.1.2. Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli -thukwa

5.4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Makhanani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Makhanani u thukwa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Makhanani wa thukwa a chava loko a byeriwa swo biha.

Nhlamuselo 3: Makhanani u na timbilu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u pfumala ntshamiseko	→ u pfumala ntshamiseko
u na vutoya	→ u na vutoya
a nga lavi ku jumiwa	→ a nga lavi ku jumiwa
wa hahama	→ wa hahama

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a pfumalaka ntshamiseko, Makhanani na yena u pfumala ntshamiseko. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a nga na vutoya, Makhanani na yena u na vutoya swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku n'wana a nga lavi ku jumiwa hikuva wa titivala, Makhanani na yena a nga lavi ku jumiwa a nga mi vonanga leswaku mi humelela mi ta hi kwihi hikuva wa titivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka loko a etlele, na Makhanani wa hahama loko a etlele.

5.4.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -thukwa

5.4.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Hakamela u thukwa tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo: Hakamela u thukwa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Hakamela
wu thukwa ngopfu	→ u thukwa ngopfu

© University of Venda

wu na vutoya	→ u na vutoya
wu thukisiwa hi nchumu	→ u thukisiwa hi swilo
wun'wana na wun'wana lowu hundzaka hambi wu nga hloti wona	swin'wana na swin'wana leswi a swi twaka swo biha hambi swi nga n'wi kongomangi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu thukaka ngopfu, Hakamela na yena u thukwa ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mpfundla wu nga na vutoya, Hakamela na yena u na vutoya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu thukisiwaka hi nchumu wun'wana na wun'wana lowu hundzaka hambi wu nga hloti wona, Hakamela na yena u thukisiwa hi swilo swin'wana na swin'wana leswi a swi twaka swo biha hambi swi nga kongomangi yena.

5.4.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka ni riendli -thukwa

5.4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Hakamela u tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo 1: Hakamela u thukwa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hakamela loko a byeriwa swilo u hatlisa ku chava.

Nhlamuselo 3: Hakamela u tsutsuma ngopfu.

Nhlamuselo 4: Hakamela u tsongaharile.

Nhlamuselo 5: Hakamela u ni tindleve tikulukumba.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Hakamela
wu pfumala ntshamiseko	→ u pfumala ntshamiseko
wu tshama wu thukile nkarhi hinkwawo	→ u hava ku rhula embilwini ya yena
wu tshama wu ehleketile ku dlawa	→ u tshama a ehleketile swilo swo biha leswi n'wi humelelaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu pfumalaka ntshamiseko hi ku tshama wu thukwile, Hakamela na yena u pfumala ntshamiseko hikokwalaho ka ku thukwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu thukile nkarhi hinkwawo, Hakamela yena u hava ku rhula embilwini ya yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu ehleketile ku dlawa kumbe ku hlongorisiwa, Hakamela na yena u tshama a ehleketile swilo swo biha leswi nga n'wi humelelaka.

5.5. Riendli -hahama

Hornby (1948: 996) u hlamusela leswaku rito hahama hi loko u hlangana na swilo leswi ku chavisaka swinene na ku va swi nga kumbe swi tika ngopfu u nga ha koti ku kuma xintshuxo.

5.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hahama

5.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi

Xik: Tshameleni u hahama tanihi **muvabyi.**

© University of Venda

Nhlamuselo: Tshameleni u hahama ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvabyi	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
wa pfuka a pfula rivanti a lava ku famba na vusiku	→ wa pfuka a pfula rivanti a lava ku huma a famba na vusiku a famba na vusiku
u vulavula a ri yexe	→ u vulavula a ri yexe
u vulavula swo ka swi nga twisiseki	→ u vulavula swo ka swi nga twisiseki

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a hahamaka ni vusiku a pfula rivanti a lava ku huma a famba, Tshameleni na yena wa hahama a pfuka a pfula rivanti a huma a lava ku huma a famba na vusiku. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi muvabyi a vulavulaka a ri yexe, Tshameleni na yena u vulavula a ri yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a vulavulaka swo ka swi nga twisiseki, Tshameleni na yena u vulavula swo ka swi nga twisiseki.

5.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hahama

5.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi

Xik: Tshameleni u tanihi **muvabyi**.

Nhlamuselo 1: Tshameleni wa hahama.

Nhlamuselo 2: Tshameleni u lorha a ri karhi a cema.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Tshameleni a nga na mahanyelo lamanene.

Nhlamuselo 4: Tshameleni u tshama a etlele.

Nhlamuselo 5: Tshameleni u ondzile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvabyi	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
u pfuka na vusiku a vulavula yexe	→ u pfuka na vusiku a vulavula yexe
u vulavula hi rifu masiku hinkwavo	→ u vulavula hi rifu masiku hinkwavo
wa cema a huwelela vanhu loko a etlele	→ wa cema a huwelela vanhu loko a etlele

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi ladzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a hahamaka a pfuka na vusiku a vulavula a ri yexe, Tshameleni na yena wa hahama a pfuka na vusiku a vulavula a ri yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a vulavulaka hi rifu masiku hinkwawo, Tshameleni na yena u vulavula hi rifu masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomiswa 3 swi kombisa leswaku leswi muvabyi a cemaka, a huwelela vanhu loko a etlele, Tshameleni na yena wa cema a huwelela vanhu loko a etlele.

5.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hahama

5.5.1.5. Xihlambanyi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Topisa u hahama tanihi **n'wana.**

Nhlamuselo: Topisa u hahama ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Topisa
wa hahama loko a etlele	→ wa hahama loko a etlele
a pfuka tsutsuma	a pfuka a tsutsuma
u hahama a ri karhi	→ u hahama hi leswi a nga
a chava leswi a nga swi	swi vona ni nhlikani
vona ni nhlikani	
u vulavula a etlele	→ u vulavula a etlele

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi ladzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka loko a etlele a pfuka a tsutsuma, Topisa na yena wa hahama loko a etlele a pfuka a tsutsuma. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka a ri karhi a chava leswi a nga swi vona ni nhlikanhi, Topisa na yena u hahama a ri karhi leswi a nga swi vona ni nhlikanhi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a hahamaka a ri karhi a vulavula a etlele ni vusiku, Topisa na yena u hahama a ri karhi a vulavula loko a etlele.

5.5.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -hahama

5.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Topisa u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Topisa wa hahama.

Nhlamuselo 2: Topsa u lorha a karhi a hlongorisiwa.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Topisa u lava swilo hambi a nga ri na mali.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Topisa
wa hahama loko a etlele	→ wa hahama loko a etlele
u hahama a ri karhi a hlekelela	→ u hahama a ri karhi a hlekelela
u hahama a huma a ya ehandle	→ u hahama a huma a ya
a nga swi twi	ehandle a swi twi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi ladzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka loko a etlele, Topisa na yena wa hahama loko a etlele. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka a ri karhi a hlekelela, Tuopisa na yena u hahama a ri karhi a hlekelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a hahamaka a huma a ya handle a etlele a nga swi twi, Topisa na yena wa hahama a huma a ya handle a nga swi twi.

5.6. Riendli -kanakana

Hornby (1948: 704) u hlamusela leswaku rito kanakana ri vula ku va u hlwela ku vulavula kumbe ku endla swilo hikuva u nga tshamisekangi kumbe u chava.

© University of Venda

5.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kanakana

5.6.1.1. Xihlambanyisa lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni

Xik: Hakamela u kanakana tanihi **muhedeni.**

Nhlamuselo: Hakamela u kanakana ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muhedeni	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u kanakana ngopfu	→ u kanakana ngopfu
a nga na vutitshembhi	→ a nga na vutitshembi
wa titsanwa loko a	→ wa titsan'wa loko a
endla swilo	endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a kanakanaka, Hakamela na yena wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a nga riki na vutitshembi, Hakamela na yena a nga na vutitshembi. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi muhedeni a titsan'waka loko a endla swilo, Hakamela na yena wa titsan'wa loko a endla swilo.

5.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -kanakana

5.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni

Xik: Hakamela u tanihi **muhedeni.**

Nhlamuselo 1: Hakamela u kanakana ngopfu.

© University of Venda

Nhlamuselo 2: Hakamela a nga tshembi loko a byeriwa swilo.

Nhlamuselo 3: Hakamela u na mbilu yo biha.

Nhlamuselo 4: Hakamela u hava rirhandzu.

Nhlamuselo 5: Hakamela wa loya.

Nhlamuselo 6: Hakamela u na rivengo.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muhedeni	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u hava ripfumelo	→ u hava ripfumelo loko a endla swilo
a nga na vutitshembi	→ a nga na vutitshembi
u tshemba loko a vonile hi yexe	→ u lwa na miehleketo loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a nga hava ripfumelo loko a endla swilo, Hakamela na yena u hava ripfumelo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a nga riki na vutitshembi, Hakamela na yena a nga na vutitshembi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a tshembaka swilo loko a swi vonile hi yexe, Hakamela na yena loko a vonile swilo hi yexe a nga kanakani wa swi tshemba.

5.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kanakana

© University of Venda

5.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba

Xik: Yingwani kanakana tanihi **khamba.**

Nhlamuselo: Yingwani u kanakana ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Khamba	**Xikongomisiwa:** Yingwani
ra kanakana loko ri ya eku yiveni	→ wa kanakana loko a endla swilo
ri pfumala vutitshembi	→ a nga tshembekangi
ri lwa na miehleketo loko ri ya eku yiveni	→ u lwa ni miehleketo loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khamba ri kanakanaka ngopfu loko ri lava ku nghena ri yiva, Yingwani loko a lava ku endla swilo wa kanakana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi khamba ri pfumalaka vutitshembhi, na Yingwani a nga tshembhekangi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi hlamusela leswaku leswi khamba ri lwaka na miehleketo loko ri ya ku yiveni, Yingwani na yena u lwa na miehleketo ya yena loko a endla swilo.

5.6.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -kanakana

5.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba

Xik: Yingwani u tanihi **khamba.**

Nhlamuselo 1: Yingwani u kanakana ngopfu.

© University of Venda

Nhlamuselo 2: Yingwani loko a endla swilo u pfumala vutitshembi

Hlamuselo 3: Yingwani wa yiva.

MPIMANYISO

Xihlovo: Khamba	**Xikongomisiwa:** Yingwani
ra kanakana loko ri lava ku yiva	→ wa kanakana loko a lava ku endla swilo
ri lwa na timbilu loko ri ya eku yiveni	→ u lwa timbilu loko a lava ku endla swilo
u ri titshembi loko ri lava ku yiva	→ a nga titshembi loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khamba ri kanakanaka ngopfu loko ri lava ku yiva, Yingwani loko a lava ku endla swilo wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi khamba ri lwaka na timbilu loko ri lava ku yiva, Yingwani na yena loko a lava ku endla swilo u sungula hi ku lwa na timbilu a nga si endla swilo swa kona. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi khamba ri nga titshembiki loko ri lava ku yiva, Yingwani na yena a nga titshembi loko a lava swilo.

5.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kanakana

5.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka mbabva

Xik: Nyathela u kanakana tanihi **mbabva**.

Nhlamuselo: Nyathela u kanakana ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbabva	**Xikongomisiwa:** Nyathela
ya kanakana ku tlherisela swikweleti	→ wa kanakana loko a endla swilo
ya chavisa ku yi lomba swilo	→ wa chavisa ku n'wi lomba swilo
yi lwa na timbilu loko yi ya eku lombeni	→ u lwa ni miehleketo loko a lava ku ya lomba swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi kanakanaka loko yi lava ku tlherisa swikweleti, Nyathela na yena loko a endla swilo wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mbabva yi chavisaka ku yi lomba swilo, Nyathela na yena wa chavisa ku n'wi lomba swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi lwaka na timbilu loko yi ya eku lombeni, Nyathela na yena u lwa na miehleketo loko a lava ku ya eku lombeni ka swilo.

5.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -kanakana

5.6.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbabva

Xik: Nyathela u tanihi **mbabva**.

Nhlamuselo 1: Nyathela u kanakana ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nyathela wa kanakana loko a fanele a tlherisi swikweleti

Nhlamuselo 3: Nyathela a nga tshembhekangi.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbabva	**Xikongomisiwa:** Nyathela
ya kanakana ku tlherisa swikweleti	→ wa kanakana loko a endla swilo leswi vuyerisaka
yi taleriwa hi swikweleti hikuva yi nga hakeli	→ u taleriwa hi milandzu hikuva a nga hakeli
a ya ha lombiwi munhu hikuva yi hlwela ku hakela	→ a nga ha lombiwi hi munhu hikuva u hlwela ku hakela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi kanakanaka ku tlherisa swikweleti loko yi lombile swilo, Nyathela na yena loko a endla swilo wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku hikuva mbabva yi kanakana ku hakela swikweleti swi kala swi tala yi nga ha swi koti ku swi hakela, Nyathela na yena hikuva a kanakana ku hakela milandzu ya vanhu yi kala yi tala a nga ha koti ku yi hakela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi nga ha lombiwiki tanihi leswi tlherisiki swikweleti, Nyathela na yena a nga ha lombiwi hikuva wa kanakana na ku hlwela ku tlherisa swikweleti.

5.7. Riendli -tsana

Hornby (1948: 1302) u hlamusela leswaku rito tsana ri kombisa ku va munhu a nga tsakangi.

© University of Venda

5.7.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsana

5.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa wa miehleketo

Xik: Gwambeni u tsana tanihi **mutsoniwa wa miehleketo**.

Nhlamuselo: Gwambeni u tsanile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutsoniwa	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
u tsanile	→ u tsanile
u hava vutihlamuleri	→ u hava vutihlamuleri
loko a endla swilo a swi hetiseki	→ loko a endla swilo a swi hetiseki

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga tsana, Gwambeni na yena u tsanile ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga hava vutihlamuleri, Gwambeni na yena u hava vutihlamuleri endyangwini wa yena ku ba nsati xinari. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a endlaka swilo swi nga hetiseki, Gwambeni na yena loko a endla swilo a swi hetiseki.

© University of Venda

5.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsana

5.7.1.3. Swihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa.

Xik: Gwambeni u tanihi **mutsoniwa.**

Nhlamuselo 1: Gwambeni u tsanile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Gwambeni a nga hetisekangi emiehleketweni ya yena.

Nhlamuselo 3: Gwambeni a nga swi koti ku titekela xiboho hi yexe handle ko tekeriwa hi nsati.

Nhlamuselo 4: Gwambeni a nga koti ku tiyimela eka swilo, kambe u landzelela miehleketo ya van'wana.

Nhlamuselo 5: Gwambeni wa loloha.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutsoniwa	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
u tsanile	→ u tsanile
a nga koti ku humesa miehleketo ya yena a endla swilo	→ a nga koti ku tirhisa miehleketo ya yena loko a endla swilo a endla swilo
u pfuniwa hi vatswari ku endla swilo swo karhi	→ u pfuniwa hi nsati loko a lava ku endla swilo swo karhi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

© University of Venda

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga tsana, Gwambeni na yena u tsanile ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga koteki ku humesa miehleketo ya yena ku endla swilo, Gwambeni na yena a nga koti ku humesa miehleketo ya yena loko a fanele ku endla swilo swi humelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi mutsoniwa a pfuniwaka hi vatswari loko a lava swilo, Gwambeni yena wa loloha u pfuniwa hi nsati.

5.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsana

5.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana

Xik: Soyaphi u tsana tanihi **xisiwana.**

Nhlamuselo: Soyaphi u tsanile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xisiwana	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
xi tsanile	→ u tsanile
xi tshamela ku kombela	→ u tshamela ku kombela
xa titsongahata	→ u tshamela ku titsongahata
xi famba xi tirhela vanhu xi kuma swakudya	→ u famba a lava ntirho leswaku ta kuma swakudya

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi tshamaka xi tsanile, Soyaphi na yena u tshama a tsanile. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi xisiwana xi tshamelaka ku kombela masiku hinkwawo, Soyaphi na yena u kombela ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi titsongahaka ngopfu, Soyaphi na yena wa titsongahata swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku leswi xisiwana xi tirhelaka vanhu leswaku xi kuma swakudya, Soyaphi yena u famba a lava mintirho leswaku a ta kuma swakudya swa yena na vandyangu wa yena.

5.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsana

5.7.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana

Xik: Soyaphi u tanihi **xisiwana**.

Nhlamuselo 1: Soya u tsanile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Soyaphi a nga hetisanga emiehleketweni.

Nhlamuselo 3: Soyaphi u hava vatswari.

Nhlamuselo 4: Soyaphi u ambala switlakati.

Nhlamuselo 5: Soyaphi u titsongahata ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xisiwana	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
xi tshama xi tsanile	→ u tshama a tsanile
xi hava vutihlamuleri	→ u hava vutihlamuleri

© University of Venda

xa xanisiwa hi vanhu hikuva xi tsanile	→ wa xanisiwa hi vanhu hikuva a tsanile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi nga tsana ngopfu, Soyaphi na yena u tsanile swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xisiwana xi nga hava vutihlamuleri, Soyaphi na yena u hava vutihlamuleri. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi xanisiwaka hi vanhu hikokwalaho ka ku tsana ka xona, Soyaphi na yena u xanisiwa hi vanhu hikwalaho ka ku tsana ka yena.

5.8. Riendli -rhomba

Hornby (1948: 202) u hlamusela leswaku rito rhomba ku ri maendlelo yo va u nga nyanyukangi.

5.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -rhomba

5.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba

Xik: Hanyeleni u rhomba tanihi **khomba**.

Nhlamuselo: Hanyeleni u rhomba ngopfuu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Khomba	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
ya rhomba	→ wa rhomba
ya titsongahata	→ wa titsongahata
a yi vulavuli laha ku nga na vatswatsi	→ a nga vulavuli loko ka

© University of Venda

ha vulavula vatswari

ya losa loko ku fika vatswatsi → u xixima vanhu hinkwavo lavakulu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khomba yi rhombaka, Hanyeleni u rhombile swinene. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi khomba yi titsongahataka, Hanyeleni na yena wa titsongahata. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi khomba yi nga vulavuriki laha ku nga na vantswatsi, Hanyeleni na yena a nga vulavuli loko ka ha vulavula vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku leswi khomba yi losaka loko ku fika vantswatsi, Hanyeleni yena u xixima vanhu hinkwavo lavakulu.

5.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhomba

5.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba

Xik: Hanyeleni u tanihi **khomba**.

Nhlamuselo 1: Hanyeleni u rhomba ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hanyeleni u miyerile ngopfu

Nhlamuselo 3: Hanyeleni wa titsongahata.

Nhlamuselo 4: Hanyeleni wa bomba.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xisiwana	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
a yi tlatlarhuki	→ a nga tlatlarhuki
ya titsongahata	→ wa titsongahata
ya losa loko ku fika vatswatsi	→ u xixima vanhu hinkwavo lavakulu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khomba yi rhombaka, Hanyeleni u rhomba swinene. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi khomba yi titsongahataka, ~~Hanyeleni~~ na yena wa titsongahata. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi khomba yi losaka loko ku fika vantswatsi, Hanyeleni u xixima vatswari va yena.

5.9. Riendli -nyandlamela

5.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyandlamela

5.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi

Xik: Chavani u nyandlamela tanihi **muyivi**.

Nhlamuselo: Chavani u nyandlamela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyivi	**Xikongomisiwa:** Chavani
wa nyandlamela loko a ya ku yiveni	→ loko a famba wa nyandlanela
a nga lavi swi tiviwa leswaku u ya eku yiveni	→ loko a endla swilo a nga lavi leswaku swi tiviwa

© University of Venda

a nga lavi huwa loko a ya eku yiveni → loko a endla swilo leswi vuyerisaka a nga byeli munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi muyiva a nyandlamelaka loko a ya eku yiveni, Chavani na yena wa nyandlamela loko a famba. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi muyivi a nga laviki leswaku swi tiviwa leswaku u ya eku yiveni, Chavani na yena loko a endla swilo a nga lavi leswaku swi tiviwa. Xhlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi muyivi a nga laviki huwa loko a ya eku yiveni, Chavani na yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka a nga byeli vanhu.

5.9.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyandlamela

5.9.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi

Xik: Chavani u tanihi **muyivi**.

Nhlamuselo 1: Chavani u nyandlamela ngopfu

Nhlamuselo 2: Chavani u famba hi ku nonoka.

Nhlamuselo 3: Chavani a nga tshembhekangi.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyivi	**Xikongomisiwa:** Chavani
wa nyandlamela	→ wa nyandlamela loko a famba
a nga bi huwa loko a nyandlamela	→ a nga bi huwa loko a ri karhi a famba
loko a ri eku yiveni wa tumbela	→ loko a hlangana na
leswaku venyi va swilo va nga n'wi kumi	khombo u lava tindlela ta ku ri papalata

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi muyivi a nyandlamelaka loko a ya eku yiveni, Chavani na yena u nyandlamela kunene loko a famba. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muyivi a nga biki huwa loko a nyandlamela a ya eku yiveni, Chavani na yena loko a famba a nga bi huwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muyivi loko a ya eku yiveni wa tumbela a ri karhi a nyandlamela, Chavani yena loko a hlangana na khombo loko a ri karhi endla swilo leswi vuyerisaka wa lava tindlela to ri papalata.

5.10. Nkatsakanyo

Eka ndzima leyi ku kaneriwile kanerile hi swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni maendli ya chavo eswivulweni ma nga lama landzelaka**: -chava, -chuwa, -nyuma, -thukwa, -hahama, -kanakana, -tsana, -rhomba na -nyandlamela.** Eka swihlambanyisi leswi tihaka ni maendli lawa ya nchavo ku kumekile leswaku ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi ni vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**chava** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chava ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**chuwa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chuwa ngopfu. Eka

© University of Venda

xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyuma** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Sevengwani u nyuma ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**thukwa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u thukwa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hahama** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hahama ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**kanakana** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u kanakana ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**tsana** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Gwambeni u tsanile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhomba** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hanyeleni u rhomba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyandlamela** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku u nyandlamela ngopfu. Ku kumekile na leswaku eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya nchavo ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Eka tinhlamuselo leti ku va ku ri na nhlamuselo yin'we kumbe timbirhi leti nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**chava** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilani u chava ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u chavisiwa hi swin'wana na swin'wana; nhlamuselo 3: Rimbilani u tlharihile ngopfu; nhlamuselo 4: Rimbilani u tsutsuma ngopfu; nhlamuselo 5: Rimbilani u na tindleve tikulukumba. Eka tinhlamuselo leti, ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**chuwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilani u chuwa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u na ripfalo ro ka ri nga tiyangi; nhlamuselo 3: Rimbilana a nga na ntshamiseko. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi leyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**nyuma** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu; nhlamuselo 2: Sevengwani a nga lavi ku tiviwa mahanyelo ya yena; nhlamuselo 3: Sevengwani a nga tshami laha ku nga tala vanhu; nhlamuselo 4: Sevengwani wa ba swinene. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli. Eka

© University of Venda

swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**thukwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani u thukwa ngopfu; nhlamuselo 2: Makhanani u thukwa a chava ngopfu loko a byeriwa swilo swo chavisa; nhlamuselo 3: Makhanani u na timbilu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hahama** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tshameleni wa hahama, nhlamuselo 2: Tshameleni u lorha a ri karhi a cema, nhlamuselo 3: Tshameleni a nga na mahanyelo lamanene, nhlamuselo 4: Tshameleni u tshama a etlele na nhlamuselo 5: Tshameleni u ondzile. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tsana** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tsanile ngopfu; nhlamuselo 2: Gwambeni a nga hetisekangi emiehleketweni ya yena; nhlamuselo 3: Gwambeni a nga swi koti ku titekela xiboho hi yexe handle ko tekeriwa hi nsati; nhlamuselo 4: Gwambeni a nga koti ku tiyimela eka swilo, kambe u landzelela miehleketo ya van'wana; nhlamuselo 5: Gwambeni wa loloha. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**rhomba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hanyeleni u rhombile ngopfu; nhlamuselo 2: Hanyeleni u miyerile ngopfu; nhlamuselo 3: Hanyeleni wa titsongahata; nhlamuselo 4: Hanyeleni wa bomba. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 4 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**nyandlamela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Chavani u nyandlamela ngopfu; nhlamuselo 2: Chavani u famba hi ku nonoka; nhlamuselo 3: Chavani a nga tshembekangi. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli.

© University of Venda

NDZIMA YA 6

KU DLAYISETA

6.1. Nkatsakanyo na mikumisiso

Eka ndzima leyi ku andlariwa nkatsakanyo ni mikumisiso ya tindzima ta mbirhi ku fika eka ntlhanu tanihi hiloko ku ri tona leti a ti kongomanile ni mixopaxopo. Eka ndzima ya 2 ku kaneriwile hi swidyondzeki swo hambanahambana leswi xopaxopeke matsalwa yo hambanahambana swi ri karhi swi langutisa eka swigego na swihlambanyisi. Hi ku angarhela, ku kumekile leswaku swidyondzeki leswi xopaxopiweke swi vona ku ri na ku hambana exikarhi ka swigego na swihlambanyisi. Loko swi ta eka maendlelo lama nga tirhisiwaka ku xopaxopa swihlambanyisi na swigego swin'wana swi tirhisa maendlelo yo fana kasi swin'wana swi na maendlelo yo hambana na leswin'wana. Thiyori leyi tirhisiweke hi swidyondzeki swo hlaya hileyi vuriwaka thiyori ya vuehleketi (the cognitive theory of metaphor) leyi simekiweke ngopfu eka swilo swinharhu, mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa. Ku vuriwa leswaku nchumu wa vumbirhi (xikongomisiwa) wu twisiswa ku antswa hi ku xiya swihlawulekisi swa nchumu wo sungula (xikongomisiwa), naswona nchumu lowu nga eka xihlovo wu nga tswala tinhlamuselo to tlula yin'we. Thiyori yin'wana leyi ku kombisiweke leswaku yi nga tirhisiwa eka swihlambanyisi i ya xilekizikhogirafi (lexicographical) laha marito man'we lama nga na swivumbeko swo hambana ma aviwaka swin'we. Thiyori yin'wana i ya rito (lexical), laha xivumbeko xin'wana na xin'wana xa rito xi tekiwaka xi ri rito leri tiyimelaka hi roxe.

Miehleketo leyi humeleke ngopfu erivaleni i ya leswaku swihlambanyisi swi tala ku fambelanisiwa ni swihluvi swa mbulavulo swo hambanahambana swo tanihi, maviti, maendli, maengeteri, mahlawuri na man'wana ni man'wana. Mhaka yin'wana leyi khumbiweke hi swidyondzeki swo hlaya i michumu leyi tirhisiwaka ku vumba

© University of Venda

swihlambanyisi, leyi yin'wana ya yona ku nga swiyimo swa vanhu, erixakeni, swiharhi, swimakiwa, swiendleko, swihlawulekisi swo karhi, mihlovo, swimilana, swilo swa ntumbuluko, swiambalao, miako ni swin'wana ni swin'wana. Xin'wana lexi kumiweke eka nxopaxopo wa matsalwa lama endliweke eka nkarhi lowu nga hundza hileswaku nhlamuselo ya xihlambanyisisi yi tala ku kuceteriwa hi swikholwakholwana kumbe ndhavuko wo karhi mayelana na nchumu wo karhi. Ku tlhele ku kombisiwa leswaku tinhlamuselo ta swihlambanyisi ti nga aviwa ku ya hileti vulavulaka hi swilo leswinene, swilo swo biha na swilo leswi nga exikarhi, hileswku leti nga kombiki leswaku swilo leswi ti vulavulaka hi swona i swinene kumbe i swo biha.

Mhaka yin'wana leyi paluxiweke eka matsalwa lama xopaxopiweke i ya leswaku swihlambanyisi swa hambana eka matwisiselo ya swona, hileswaku ku na leswi tinhlamuselo ta swona ti nonohaka, hileswaku leti ti nga tolovelekangiki na leswi ti olovaka, hileswaku leti ti nga toloveleka. Xin'wana lexi humeleke ngopfu erivaleni eka matsalwa lama hileswaku swiphemu swa swihlambanyisi haswimbirhi, ku nga nhlokomhaka na riendli/rihlawuri, swi le rivaleni kasi eka xigego ko va nhlokomhaka leyi nga rivaleni, naswona leswi yi kongomisaka eka swona a swi le rivaleni. Loko swi ta eka xivumbeko, ku kombisiwa leswaku xivumbeko xo toloveleka xa swihlambanyisi i xa *tanihi* RIHLAWURI, laha xiphemu xa rihlawuri xi tirhaka ku tshikilela mhaka leyi vuriwaka. Kasi xin'wana mayelana na xivumbeko, ku boxiwile leswaku swi nga koteka ku va swihlambanyisi swi aviwa hi tisete kumbe swijumba hi ku ya hi ku yelana ka tinhlamuselo ta swona.

Eka ndzima ya 3 ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni maendli ya miehleketo eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tlhariha, -tshemba, -nyenyela, -hlundzuka, -twisisa, -hlundzuka, -kavanyeta, -rhukana, -karhata, -rivala, -tiva, -ehleketa na -hlamala.** Eka swihlambanyisi leswi tirhaka ni maendli lawa ya miehleketo ku kumiwile leswaku ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka na riendli. Eka xihlmbanyisi lexi tirheke na riendli -**tlhariha** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Sasavona u tlharihile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**tshemba** ku kumekile leswaku

© University of Venda

Khanyisa u tshemba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyenyela** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Somisa u nyenyela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hlundzuka** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hatlani u hlundzuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**twisisa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Yandheya u twisisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**kavanyeta** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku yingwani u kavanyeta ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhuketela** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Ntsakisi u rhuketela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**karhata** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku tinhlayo ti karhata ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rivala** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Somisa u rivala ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tiva** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u tiva ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ehleketa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Fanisa u ehleketa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**hlamala** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hlamala ngopfu.

Ku ya emahlweni ku tlherile ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli ya miehleketo. Ku kumiwile leswaku loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tihlamuselo to hlaya. Ku kumiwile na leswaku eka tinhlamuselo leti ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi teyi nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tlhariha** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Sasavona u tlharihile ngopfu, nhlamuselo 2: Sasavona u na tindleve tikulukumba, nhlamuselo 3: Sasavona u na mahlo lamakulu, nhlamuselo 4: Sasavona u tsutsuma ngopfu, nhlamuselo 5: Sasavona u tsongaharile, nhlamuselo 6: Sasavona u bihile. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1, 2 na 3 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 4, 5 na 6 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tshemba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u tshemba ngopfu, nhlamuselo 2: Khanyisa u na rirhandzu, nhlamuselo 3: Khanyisa u nyika ngopfu,

© University of Venda

nhlamuselo 4: Khanyisa wa tiyisela. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke ku ri hava riendli -**nyenyela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hakamela u nyenyela ngopfu; nhlamuselo 2: Hakamela u na timbilu; nhlamuselo 3: Hakamela u hava xikhomela; nhlamuselo 4: Hakamela u pota ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi leyi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli.

Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**hlundzuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hatlani u hlundzuka ngopfu; nhlamuselo 2: Hatlani u rhandza nyama, nhlamuselo 3: Hatlani u na matimba; nhlamuselo 4: Hatlani u kariha ngopfu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi leti ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**twisisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu; nhlamuselo 2: Yandheya u na marhimila; nhlamuselo 3: Yandheya u phutile. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**kavanyeta** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuslo 1: Yingwani u kavanyeta ngopfu; nhlamuselo 2: Yingwani u tsongaharile; nhlamuselo 3: Yingwani u rhandza thyaka. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rhukana** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ntsakisi u rhukana ngopfu; nhlamuselo 2: Ntsakisi u na xihundla ngopfu; nhlamuselo 3: Ntsakisi u lava ngopfu ku xavisa; nhlamuselo 4: Ntsakisi u huwelela ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**karhata** ku kumekile tinhlamuselo leti

© University of Venda

landzelaka: nhlamuselo 1: tinhlayo ta nonohwa; nhlamuselo 2: tinhlayo ti tirhisa maendlelo yo hambanahambana; nhlamuselo 3: tinhlayo ta karhalisa. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rivala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Somisa u rivala ngopfu; nhlamuselo 2: Somisa u na timbilu; nhlamuselo 3: Somisa a nga hlayisi vana va van'wana. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona leyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tiva** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu; nhlamuselo 2: Gwambeni u famba hi ku nonoka; nhlamuselo 3: Gwambeni u rhuma ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, n hlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na rirendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ehleketa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tshameleni u hlamala ngopfu; nhlamuselo 2: Tshameleni a nga lavi ku tirha; nhlamuselo 3: Tshameleni u tshama a bombile; nhlamuselo 4: Tshameleni u vhaka ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hlamala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Yingwani u hlamala ngopfu; nhlamuselo 2: Yingwani u hava xikhomela; nhlamuselo 3: Yingwani wa kota ku rivalela.

Eka ndzima ya 4 ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni maendli ya ntsako eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tsaka, -rhandza, -n'wayitela, -khensa, -dzunisa, -ndhundhuzela, -tsakela, na -tsakisa.** Ku kumekile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli lawa ya ntsako ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsaka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Jamela u tsaka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhandza** ku

© University of Venda

kumiwile leswaku Mandela u rhandza ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**khensa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyeleti u khensa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyanyuka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyathela u nyanyuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**n'wayitela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Khazamula u n'wayitela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**dzunisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u dzunisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ndhundhuzela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u tsakela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Ndaheni u tsakisa ngopfu.

Eka ndzima leyi ku tlherile ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka eswivulweni swi ri hava maendli ya -**ntsako.** Ku kumiwile leswaku loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Ku kumiwile leswaku eka tinhlamuselo ta kona ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi leti nga na vuxaka ni riendli, kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tsaka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Jamela u tsakile ngopfu, nhlamuselo 2: Jamela wa yimbelela no hlekelela, nhlamuselo 3: Jamela u lava ngopfu masi, nhlamuselo 4: Jamela wa cina. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli **-rhandza** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u rhandza ngopfu vana; nhlamuselo 2: Khanyisa i n'watipolitiki; nhlamuselo 3: Khanyisa u lwela tiko. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**khensa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani wa kota ku khensa, nhlamuselo 2: Makhanani u tirha ngopfu; nhlamuselo 3: Makhanani u na mafundha; nhlamuselo 4: Makhanani wa kota ku amukela vayeni. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti,

© University of Venda

nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**nyanyuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Nyathela u endla leswi a nga toloveriwangiki ku swi endla; nhlamuselo 2: Nyathela u pfumala ntshamiseko; nhlamuselo 3: U lava ku tekeriwa enhlokweni a ri yexe. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi leyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**n'wayitela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khazamula u n'wayitela ngopfu; nhlamuselo 2: Khazamula u sasekile; nhlamuselo 3: Khazamula u bomba ngopfu; nhlamuselo 4: Khazamula u tshama a basile; nhlamuselo 5: Khazamula u na manyunyu; nhlamuselo 6: Khazamula u luka misisi. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona ntsena yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4, 5 na 6 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**dzunisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilana u dzunisa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u fumile; nhlamuselo 3: Rimbilani u xiximiwa ngopfu; nhlamuselo 4: Rimbilani wa tikurisa. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona ntsena yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ndhundhuzela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu, nhlamusela 2: Tlholameri u hemba ngopfu, nhlamuselo 3: Tlholameri u hava xihundla, nhlamuselo 4: Tlholameri wa swi kota ku hlamusela hungu ri twisiseka. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka. nhlamuselo 1: Makhanani u tsakela masi, nhlamuselo 2: Makhanani u na timbilu, nhlamuselo 3: Makhanani u xilan'walan'wa. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 tona ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ndaheni u tsakisa

© University of Venda

vanhu; nhlamuselo 2: Ndaheni u yimbelela ngopfu; nhlamuselo 3: Ndaheni u rhandza ku yimbelela emitlangwini; nhlamuselo 4: Ndaheni u tsakeriwa hi vanhu.

Eka ndzima ya 5 ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirheke swi ri ni maendli ya nchavo eswivulweni ma nga lama landzelaka**: -chava, -chuwha, -nyuma, -thukwa, -hahama, -kanakana, -tsana, -rhomba na -nyandlamela.** Ku kumiwile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli lawa ya nchavo ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka naswona nhlamuselo ya kona yi ni vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**chava** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chava ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**chuwa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chuwa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyuma** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Sevengwani u nyuma ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**thukwa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u thukwa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hahama** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hahama ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**kanakana** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u kanakana ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsana** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Gwambeni u tsanile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhomba** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hanyeleni u rhomba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyandlamela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Chavani u nyandlamela ngopfu.

Ku ya emahlweni ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava maendli ya nchavo. Ku kumiwile na leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli ya nchavo ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Ku kumiwile leswaku eka tinhlamuselo leti ku va ku ri na nhlamuselo yin'we kumbe timbirhi leti nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**chava** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Moyasi u chava ngopfu, nhlamuselo 2: Moyasi u na timbilu; nhlamuselo 3: Moyasi a nga na mona, nhlamuselo 4: Moyasi wa

© University of Venda

nyenyela; nhlamuselo 5: Moyasi u na xilan'walan'wa. Eka tinhlamuselo leti, ku kumiwile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**chuhwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilani u chuwa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u tsongaharile ngopfu; nhlamuselo 3: Rimbilana a nga na ntshamiseko. Eka tinhlamuselo leti, ku lemukiwile leswaku nhlamuselo ya 1 hileyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**nyuma** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu, nhlamuselo 2: Sevengwani a nga lavi ku tiviwa mahanyelo ya yena; nhlamuselo 3: Sevengwani a nga tshami laha ku nga tala vanhu. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**thukwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani u thukwa ngopfu; nhlamuselo 2: Makhanani wa nyenyela; nhlamuselo 3: Makhanani u na timbilu. Lexi nga nga kumeka mayelana na tinhlamuselo leti hileswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hahama** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tshameleni wa hahama; nhlamuselo 2: Tshameleni wa penga; nhlamuselo 3: Tshameleni a nga na mahanyelo lamanene; nhlamuselo 4: Tshameleni u tshama a etlele. nhlamuselo 5: Tshameleni u ondzile. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tsana** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tsanile ngopfu, nhlamuselo 2: Gwambeni a nga hetisekangi emiehleketweni ya yena; nhlamuselo 3: Gwambeni a nga swi koti ku titekela xiboho hi yexe, handle ko tekeriwa hi nsati; nhlamuselo 4: Gwambeni a nga koti ku tiyimela eka swilo, kambe u landzelela miehleketo ya van'wana; nhlamuselo 5: Gwambeni wa loloha. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi

© University of Venda

yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**rhomba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hanyeleni u rhomba ngopfu, nhlamuselo 2: Hanyeleni u kota ku tirha; nhlamuselo 3: Hanyeleni wa titsongahata; nhlamuselo 4: Hanyeleni wa bomba. Eka tinhlamuselo leti, ku lemukiwile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi kumekaka yi yelana na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**nyandlamela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Chavani u nyandlamela ngopfu; nhlamuselo 2: Chavani wa yiva; nhlamuselo 3: Chavani a nga tshembekangi. Eka tinhlamuselo leti ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli loko tinhlamuselo ta 2 na 3 ti ri hava vuxaka na riendli.

6.1.1. Swibumabumelo

Ndzi bumabumela leswaku timhaka leti lavisisiweke eka ndzavisiso lowu ti katsiwa eka tisilabasi ta le swikolweni leswaku ti ta kota ku dyondzisiwa vana hi xikongomelo xo pfuna ni ku ndlandlamuxa vutivi bya vana eka dyondzo ya swihlambanyisi, hikuva ku ya hi swidyondzeki swo hambanahambana leswi xopaxopiweke eka matsalwa lama lavisisiweke eka nkarhi lowu nga hundza matsalwa yo vulavula hi swihlambanyisi ya kala. Tibuku leti nga kona ti tala ku voyamela ngopfu eka nhlamuselo ya swona na ku andlala swikombiso swi nga ri swingani handle tlhantlha swiphemu leswi hi vuxokoxoko ku fana na hilaha swi nga endliwa hakona eka ntirho lowu. Ku dyondziwa ka swihlambanyisi a swi ta tlhela swi pfuna ku vonelo ra leswaku swihlambanyisi swi tekeriwa ehansi loko swi pimanyisiwa na swigego, hikuva hilaha swi paluxiweke hakona eka nxopaxopo wa matsalwa lama endliweke hi swidyondzeki swin'wana, van'wana va teka swihlmbanyisi na swigego tanihi nchumu wun'we, lero a swi ta va kahle swinene loko ndzavisiso wa muxaka lowu wu nga hoxiwa eka tisilabasi hikuva leswi a swi ta pfuna ku komba hilaha swihlambanyisi swi hambanaka na swigego hakona.

© University of Venda

Ndzi bumabumela na leswaku ndzavisiso lowu wu yisiwa eka tilayiburari to hambanhambana leswaku wu ta va xipfuneto eka vadyondzi ni vatirhisi va tibuku hi ku angarhela. Xin'wana lexi ndzi xi bumabumelaka i ku hundzula ntirho lowu wu va buku leswaku wu ta fikelela mani na mani hi ku va wu kumeka eka mavhengele yo xavisa tibuku leswaku wu ta ndlandlamuxa vutivi bya vanhu mayelana na swihlambanyisi. Eka ntirho lowu ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirhaka kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo ntsena. A ku katsiwangi swihlambanyisi leswi tirhaka kumbe swi ri hava maendli ya tinxaka tin'wana, yo tanihi ya xiyimo, yo cinca ka xiyimo, mfambo, ya mbulavulo na man'wana na man'wana hikuva a ya nga katsiwi eka nhlokomhaka ya mina. Se ke, swi nga va mhaka ya kahle loko swidyondzeki swin'wana leswi tsakelaka ku lavisisa hi swihlambanyisi eka nkarhi lowu taka swi nga lav isisa hi swihlambanyisi leswi tirhaka kumbe swi ri hava maendli ya tinxaka letin'wana ku endlela ku vona ku hambana exikarhi ka swihlambanyisi leswi tirhaka na maendli ya swa miehleketo na swona hi xikongomelo xo xiya ku hambana ka swona loko swi ta eka nhlamuselo. Leswi a ku ta tlhela ku ri ndlela yin'wana yo engetela eka matsalwa lama lavisisaka hi ririmi eka Xitsonga.

© University of Venda

TIBUKU LETI TIRHISIWEKE

A.S Hornby (1948) : **Oxford Advanced Learner's Dictionary**.Oxford:Oxford University press

Bailey, K.D (1994) : **Methods of social research 4th edition.** New York: Free Press

Cynthia, A.H (1999) : **Qualitative and Quantitantive Concepts in Proposal Writing: Similarities and Differences and Controversy**. University of North Dakota.

Fishelov, D. (2007) : **Shall I compare thee? Simile understanding and semantic categories,** at GLS 36, pp 71 – 87, Walter de Gruyter

Georgi, G (2005) : **BSD Graduate Conference**

Hanks, P (2005) : **Similes and Sets.** Berlin- Brandenburg Academy of Sciences and Brandeis University: Cambridge University Press

Israel M, Harding, J.R, Tobin V (2004) : **Conventionalized as Similes in English:** University of Birmingham

Kim K.S (2003) : **The Role Similarity and Familiarity in the Metapho**: Semyang University

Lakoff G. (1972) : **Metaphor and Thought (2nd edition)**: Cambridge University Press

Levin, B (1993) : **English Verb Classes And Alternation: A preliminary Investigation. Chicago, USA:** University of Chigo Press

© University of Venda

Chicago Press

(2009) : **Longman Dictionary of Contemporary English**. England.

Moon, R (2008) : **Conventionalized as – similes in English, in International Journal of Corpus Linguistics,** 2008, 3-37: John Benjamins Publishing Company

Oim, K : **Synonymic Relationships of Estonian Similes Related to the Concept Kiiresti**

Royse, D. (1999) : **Research Methods in Social Work (3rd ed)**. Chicago: Nelson-Hall Publishers

Seidman, (1998) : **Interview as qualitative Research-A guide for Researcher in Education and The Social Sciences. New York:** Teachers College Press

Wasow, T & J. Arnold (2005): in **Lingua,** pp. 1481-1486. Elsevier

© University of Venda

NXOPOXOPO WA SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA NI KUMBE SWI RI HAVA MAENDLI YA SWA MIEHLEKETO EKA XITSONGA (A LINGUISTIC ANALYSIS OF SIMILES THAT OCCUR WITH OR WITHOUT PSYCHOLOGICAL VERBS IN XITSONGA)

HI

TINYIKO GLADYS SHIBAMBU

NOMBORO YA XICHUDENI: 11593550

DESITHEXINI YO FIKELELA SWILAVEKO SWA XIKAMBELO

XA

DIGIRI YA MASITASI YA VUTSHILA

EKA DYONDZO YA XITSONGA EHANSI KA

SENTHARA YA M.E.R MATHIVHA YA TINDZIMI TA AFRIKA

VUTSHILA NA NDHAVUKO

EYUNIVHESITI YA VENDA

MULETERI: DOK: M.C HLUNGWANI

MULETERIKULONI: DOK: M. T CHAUKE

LEMBE: 2016

© University of Venda

Xihlambanyo

Mina **Tinyiko Gladys Shibambu** ndza hlambanya leswaku ntirho lowu wa **nxopaxopo wa swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo eka Xitsonnga** wu tsariwile hi mina naswona i ntirho lowu ndzi nga lo tisungulela no titsalela hi ndzexe. Ntirho lowu a wu si tshama wu yisiwa eka yunivhesiti yin'wana kumbe kun'wana hi xikongomelo xo fikelela swilaveko swa dyondzo yo karhi. Matsalwa hinkwawo lama tirhisiweke ma kombisiwile hi ndlela leyi faneleke eka nongoloko wa tibuku leti tirhisiweke.

.....

Nsayino Siku

© University of Venda

Xikhenso

Ndzi rhandza ku ba mandla ndzi vuyelela swinene mina dokodela M. C. Hlungwani, loyi a tikarhateke a tirha hi matimba ku ndzi pfuna loko ndzi ri karhi ndzi dlambadlamba eka ntirho lowu. A a ndzi hlohletela loko ndzi hela matimba hi ku nonohweriwa lo ku a ndzi hlangana na kona loko ndzi ri karhi ndzi tshwimbirisana ni ntirho lowu. Ndzi khensa na dokodela M. T. Chauke na dokodela M. T. Babane lava na vona va hoxeke xandla ku ndzi pfuna. Ndzi rhandza ku khensa na yunivhesiti ya Venda leyi nga ndzi pfuna swinene hi ku ndzi hungutela tihakelo ta dyondzo leyi. Ndzi khensa n'wina hinkwenu vandyangu wa ka Shibambu, wena n'wana wa mina Shivambu T.M, Mathonsi M.D na Mathonsi H.V n'wina vana va makweru eka nseketelo lowu mi ndzi nyikeke wona loko ndzi ri karhi ndzi endla tidyondzo ta mina hinkwato. Ndzi khensa nhloko ya xikolo xa hina xa Hisekelani yena tatana Y.T. Makhubele loyi a ndzi pfumelela loko ndzi kombela hi nkarhi wa ntirho ku ya endla tindyondzo ta mina. Van'wana lava ndzi va khensaka i vatirhikulobye lava a va tala ku siva xivandla xa mina loko ndzi fambile ku ya yisa tidyondzo ta mina emahlweni. Ndzi rhandza ku khensa n'wina vamakwerhu a hi famba swin'we ku ya tokota vutivi eyunivhesiti ya Venda, wena manana Manganyi P.P na wena manana Mathebula T.M. A ndzi rivali ku khensa Xikwembu lexi ndzi hlayiseke ni ku ndzi nyika rihanyu lerinene hikuva ehandle ka xona ku navela ka mina ka ku yisa tidyondzo emahlweni i ngi ku lo va milorho ntsena. A ndzi rivali ku khensa na tatana K.N. Maswanganyi, loyi a nga khoma swi tiya a ku kho, ku khutulela swihoxo leswi a swi ri kona eka ntirho lowu. Ndzi ri ka yena, Hosi Xikewmbu a xi ku katekise!

© University of Venda

Xiviko

Eka n'wina swihluke hinkwenu swa ndyangu wa ka Mabyeni, Mbhambha, Mafuyatha, n'wamatsundzuka n'wana hi kuxurha, ndzi mi vikela ndzavisiso lowu ndzi wu endleke. Eka n'wina vana, vatukulu na tihlantswana ta mina ndzi mi vikela ndzavisiso lowu leswaku mi ta kota ku swi vona leswaku laha ku nga na ku navela ku na humelela. Hi leswaku, hambiloko mi hlangana na swigatlu endleleni tivani leswaku leswi mi swi navelaka ku nge vi na ntsandzamahingandlela. Xavumbirhi lexi endlaka leswaku ndzi mi vikela, ndzi lava ku susa ritsandzi leri pfaleke mahlo ya van'wana va n'wina leswaku va nga voni nkoka wa dyondzo na ku mi kombisa leswaku dyondzo i xitlhangu, loko u ri na yona a wu nga tekeriwi hi munhu naswona a yi siyeriwi tanihi ndzhaka. A ndzi rivali ku vikela n'wina lava ndzi tiseke laha emisaveni, wena Tsakani, Mujaji N'wa-Hlupheka na wena Hlengani, Xinkanyana xa le ndzilikanini, lexi nga byariwiki endzeni ka nsimu hikuva xa bava. Hi rero kuwa dyanani hikuva Vatsonga vate: kuwa ra le thyakeni u dyisiwa hi n'wana. Swi languteni hambiloko mi nyengile norho wa mina wu nga si hetiseka, ndzi sale ndzi handzahandza ndzi kala ndzi fikelela leswi namuntlha ndzi mi vikelaka swona.

© University of Venda

NKOMISO

Dyondzo leyi yi lavisisa tinhlamuselo leti fambelenaka ni swihlambanyisi leswi tirhaka ni/kumbe swi ri hava maendli yo vulavula hi swa miehleketo eka Xitsonga. Ku xopaxopiwa ntsena maendli yo pfumala xiendliwa ni maendli ya xiendliwa xin'we eka dyondzo leyi. Maendli ya miehleketo ya swiendliwa swinharhu a ya katsiwangi eka ntirho lowu. Dyondzo leyi yi langutana ngopfu ni tinxaka tinharhu ta maendli ya swa miehleketo, ku nga maendli lama khumbaka swa miehleketo, maendli yo vulavula hi ntsako, na maendli yo vulavula hi nchavo. Tinhlamuselo leti talaka ku kumeka ni leti nga taliki ku kumeka eka swihlambanyisi leswi nga tirha eswivulweni ni maendli lama kumbe leswi nga tirhangiki na wona ma kaneriwa eka dyondzo leyi. Thiyori leyi landzeleriwaka eka dyondzo leyi i ya Lakoff (1992) ya *Conceptual Theory of Metaphor.* Ku ya hi thiyori leyi matirhelo ya swivulwa swa xivumbeko xa vutlhokovetseri swavugego ma le ka ririmi eka miehleketo. Thiyori leyi yi tirhisa mpimanyiso wa swilo leswi kumekaka eka michumu mimbirhi, laha nchumu wo karhi wu twisisekaka ku antswa hi ku xiya nchumu lowu pimanyisiwaka na wona. Eka dyondzo leyi, miehleketo yo pimanyisa milongoti leyi kumekaka eka michumu mimbirhi yo hambana yi tirhisiwaka eka ku xopaxopa swihlambanyisi swa Xitsonga leswi tirhaka na maendli ya swa miehleketo. Mahungu lama kamberiwaka eka ndzavisiso lowu ma tirhisiwa eka swivulwa hi xikongomelo xo kuma mikhuva ya tinhlamuselo leti humelelaka.

Marito ya nkoka: swihlambanyisi, swigego, Maendli ya swa miehleketo, Maendli yo pfumala xiendliwa, Maendli ya xiendliwa xin'we.

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

ABSTRACT

The study investigates the meanings associated with similes that occur with or without Xitsonga psychological verbs. Only Intransitive and transitive psychological verbs are examined in this study. Ditransitive psychological verbs are not included in this study. The study focuses on Xitsonga similes that occur with three categories of psychological verbs, namely: verbs that denote mental state, verbs that denote happiness and verbs that denote fear. The meanings which are most prevalent to be attested and those that are not commonly attested are identified. The theoretical framework adopted in this study is Lakoff's (1992) Conceptual Theory of Metaphor. In terms of this theory, generalizations governing poetic metaphorical expression are not in language, but thought. The theory makes use of cross- domain mappings in which one mental domain is conceptualized in terms of another. In this study the idea of conceptual mappings as advocated by this theory is used in the analysis of Xitsonga similes that occur with psychological verbs. The data which is used examined in this study is used in the sentences in order to determine the kinds of meanings that arise therein.

Key words: Similes, Metaphor, Psychological verbs, Intransitive verbs, Transitive verbs

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

NONGONOKO

NDZIMA YA 1

1.1.1. Xikongomelo..... 1
1.1.2. Maendlelo na thiyori ya ndzavisiso.....1
1.1.3. Nsusumeto na nkoka wa ndzavisiso.....2
1.1.4. Xikopu xa ndzavisiso.....3
1.1.5. Tinhlamuselo ta matheme.....3
1.1.6. Xihlambanyisi.....3
1.1.7. Xigego.....3
1.1.8. Maendli yo pfumala xiendliwa.....3
1.1.9. Maendli ya xiendliwa xin'we.....3
1.1.10.Maendli ya miehleketo.....4
1.1.11.Mpimanyiso kumbe mpananiso.....4
1.1.12.Malongolokelo ya ndzavisiso.....4

NDZIMA YA 2

Nkambisiso wa matsalwa lama endliweke eka nkarhi lowu nga hundza lama vulavulaka hi swihlambanyisi na swigego

2.1. Manghenelo.....5
2.1.1.Mitirho ya swidyondzeki hi ku landzelelana ka swona.....5
2.1.2. Hanks, P (2005).....6
2.1,2. Fishelov (2007).....7
2.1.3. Oim, K (2004).....8
2.1.4. Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004).....11
2.1.5. Rasmund Moon (2008).....14
2.1.6. Kim, K (2003).....18

© University of Venda

2.1.7. Nkatsakanyo.....20

NDZIMA YA 3

2. SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA NI/KUMBE SWI RI HAVA MAENDLI YA MIEHLEKETO ESWIVULWENI

3.1. Manghenelo.....24
3.1.1.Tinxaka ta maendli ya miehleketo.....24
3.1.2. Riendli –tlhariha.....24
3.1.3. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli – tlhariha.....25
3.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....25
3.1.5. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tlhariha.....26
3.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....27
3.1.7.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli – tlhariha.....27
3.1.8.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala.....28
3.1.9.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tlhariha.....28
3.1.10.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala.....28
3.1.11.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli –tlhariha.....29
3.1.12.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe.....29
3.1.13.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tlhariha.....30
3.1.14.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe.....30
3.2. Riendli -tshemba 31
3.2.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli –tshemba.....31
3.2.1.1.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri.....31
3.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tshemba.....32
3.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri.....32
3.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tshemba.....33
3.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi.....33
3.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tshemba.....34
3.2.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhis.....34
3.2.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tshemba.....35

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....35
3.2.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tshemba.....36
3.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....36
3.Riendli -nyenyela 37
3.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyenyela.....37
3.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....38
3.3.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyenyela.....38
3.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana..... 39
3.3.1.4. Swihlabanyisi leswi tirhaka na riendli –nyenyela.....39
3.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo.....39
3.3.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyenyela.....40
3.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo..... 40
3.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –nyenyela.....41
3.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....41
3.3.1.10. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....42
3.4.Riendli –hlundzuka.....43
3.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli hlundzuka..... 43
3.4.1.1. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala..... 43
3.4.1.2. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli –hlundzuka.....44
3..4.1.3.Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala.....44
3.4.1.4.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hlundzuka.....45
3.4.1.5. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe.....45
3.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlundzuka.....46
3.4.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe.....46
3.5. Riendli –twisisa.....47
3.5.1.Swihlambanyisileswi tirhaka ni riendli –twisisa.....47
3.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu.....47
3.5.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli: twisisa.....48
3.5.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu.....48
3.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tihaka ni riendli –twisisa.....49
3.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi.....49
3.5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –twisisa.....50

© University of Venda

3.5.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi.....50
3.5.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –twisisa.....51
3.5.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....51
3.5.1.10.Swihmbanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli twisisa.....51
3.5.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....51
3.6.Riendli –kavanyeta.....52
3.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kavanyeta.....52
3.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka rito nhongani.....53
3.6.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli kavanyeta.....53
3.6.1.3. Swihlambinyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nhongani.....53
3.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kavanyeta.....54
3.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....54
3.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli kavanyeta.....55
3.6.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....55
3.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –kavanyeta.....56
3.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpengo.....56
3.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –kavanyeta.....57
3.6.1.11.Swihlambanyisi leswi vumbiwakaku suka eka mpengo.....57
3.7. Riendli –rhukana.....58
3.7.1. Swihlambainyisi leswi tirhaka na riendli –rhukana.....58
3.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Muvhenda.....58
3.7.2. Swihlambanyisi lewi nga hava riendli –rhukana.....59
3.7.1.3. Swihlabanyisi leswi vmbiwaka ku suka eka Muvhenda.....59
3.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli – rhukana.....60
3.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xidakwa.....60
3.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhukana.....61
3.7.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidakwa.....61
3.7.1.8.Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli – rhukana.....62
3.7.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....62
3.7.1.10.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhuketela.....62
3.7.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....62
3.8.Riendli –karhata.....63

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

3.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –karhata.....63
3.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xedulu.....63
3.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –karhata.....64
3.8.1.3. Swihlambanyisi leswi tumbuluka ku suka xedulu.....64
3.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –karhata.....65
3.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka phorisa.....65
3.8.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –karhata.....66
3.8.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka phorisa.....66
3.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –karhata.....67
3.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....67
3.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –karhata.....68
3.8.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....68
3.9. Riendli –rivala.....69
3.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –rivala.....69
3.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka huku.....69
3.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rivala.....70
3.9.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiweke ku suka eka huku.....70
3.9.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –rivala.....72
3.9.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka mukhegula.....72
3.9.1.6. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli –rivala.....73
3.9.1.7.Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula.....73
3.9.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni riendli –rivala.....74
3.9.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....74
3.9.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rivala.....75
3.9.1.11.Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....75
3.10.Riendli –tiva.....76
3.10.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tiva.....76
3.10.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhegula.....76
3.10.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tiva.....76
3.10.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula.....77
3.10.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tiva.....77
3.10.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweka ku suka eka xidyondzeki.....77

© University of Venda

3.10.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tiva.....78
3.10.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidyondzeki.....78
3.10.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tiva.....79
3.10.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mungoma.....79
3.10.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tiva.....80
3.10.1.11. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka mungoma.....80
3.11.Riendli –ehleketa.....81
3.11.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –ntswatsi.....81
3.11.1.1. Xihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....82
3.11.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –ehleketa.....82
3.11.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....82
3.11.1.4 Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –ehleketa.....83
3.11.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....83
3.11.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –ehleketa.....84
3.11.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi.....84
3.12.Riendli –hlamala.....85
3.12.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hlamala.....85
3.12.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyeni.....85
3.12.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlamala.....85
3.12.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka muyeni.....85
3.2.12.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli –hlamala.....86
3.12.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....86
3.12.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlamala.....87
3.12.1.7. Swihlambanyis leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....87
3.12.1.8. Xihlambanyisi lexi tirhaka xi tirhaka ni riendli –hlamala.....88
3.12.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba.....88
3.12.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hlamala.....89
3.12.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba.....89
3.12.1.12. Nkatsakanyo.....90

© University of Venda

NDZIMA YA 4

4.1. Manghenelo.....94

4.1.1. Riendli –tsaka.....94

4.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsaka.....95

4.1.3.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rhole.....95

4.1.4. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli –tsaka.....'..96

4.1.5. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka rhole.....96

4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –tsaka.....97

4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....97

4.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsaka.....98

4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....98

4.1.10. Xihlambanyisilexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo.....99

4.1.11. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsaka.....99

4.1.12. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo.....100

4.2.Riendli –rhandza.....100

4.2.1.Swihlambanyisi swo tirha na riendli –rhandza.....100

4.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela.....101

4.2.1.2.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendla –rhandza.....101

4.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela.....101

4.2.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli –rhandza.....102

4.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Xikwembu.....102

4.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –rhandza.....103

© University of Venda

4.2.1.7.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari.....103

4.2.1.8.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhandza.....104

4.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari.....104

4.2.1.10. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli –rhandza.....105

4.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati.....105

4.2.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhandza.....106

4.2.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati.....106

4.3. Riendli –khensa.....107

4.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –khensa.....107

4.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....107

4.3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli –khensa.....108

4.3.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi.....108

4.3.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka ni riendli –khensa.....110

4.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....110

4.3.1.6.Xihlambanyisi lexi tirhaka xi hava riendli –khensa.....111

4.3.1.7.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....111

4.3.1.8.Swihlambayisi leswi tirhaka ni riendli –khensa.....112

4.3.1.9.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....112

4.3.1.10.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –khensa.....113

4.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza.....113

4.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –khensa.....114

4.3.1.13.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi.....114

© University of Venda

4.3.1.14.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –khensa.....116

4.3.1.15.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi.....116

4.4. Riendli –nyanyuka.....117

4.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyanyuka.....117

4.4.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....117

4.4.1.2.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....118

4.4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....118

4.4.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyanyuka.....119

4.4.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi.....119

4.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....120

4.4.1.7.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi..... 120

4.4.1.8.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyanyuka.....122

4.4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi.....122

4.4.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....123

4.4.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi.....123

4.5.Riendli -n'wayitela.....124

4.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela.....124

4.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi.....124

4.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -n'wayitela.....125

4.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi.....125

4.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela.....126

4.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....126

© University of Venda

4.5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –nyanyuka.....127

4.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....127

4.6. Riendli –dzunisa.....140

4.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –dzunisa.....128

4.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi.....128

4.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –dzunisa.....129

4.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi.....129

4.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –dzunisa.....130

4.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri.....130

4.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –dzunisa.....131

4.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri.....131

4.7. Riendli –ndhundhuzela.....132

4.7.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –ndhundhuzela.....132

4.7.1.1.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu.....132

4.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –ndhundhuzela.....134

4.7.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu.....134

4.8. Riendli –tsakela.....135

4.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....135

4.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....135

4.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....136

4.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....136

4.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....137

© University of Venda

4.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nghala.....137

4.8.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....138

4.8.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka nghala..... 138

4.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....140

4.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe.....140

4.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....140

4.8.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe.....140

4.8.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakela.....141

4.8.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi.....141

4.8.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakela.....142

4.8.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi.....142

4.9. Riendli –tsakisa.....143

4.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsakisa.....144

4.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe.....144

4.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsakisa.....145

4.9.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe.....145

4.10. Nkatsakanyo.....146

NDZIMA YA 5

MAENDLI YA NCHAVO

5.1. Manghenelo.....149

5.1.1. Riendli –chava.....149

5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –chava.....150

5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....150

5.1.4 Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli –chava.....151

5.1.5. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli –chava..... .151

5.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....152

5.1. 7. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –chava.....152

5.1.8. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....153

5.2. Riendli –chuhwa.....154

5.2.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –chuhwa.....154

5.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....154

5.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –chuwha.....155

5.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti.....155

5.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –chuhwa.....156

5.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti.....156

5.3. Riendli –nyuma.....157

5.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyuma.....157

5.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihloni.....157

5.3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyuma.....158

5.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihloni.....158

5.3.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhakana riendli –nyuma.....159

5.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi.....159

5.3.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyuma.....159

5.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi..... 160

© University of Venda

5.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyuma.....160

5.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....161

5.3.1.10. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyuma.....161

5.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa.....162

5.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi hava riendli –nyuma.....163

5.3.1.13.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka eka mbyana yo yiva.....163

5.3.1.14.Swihlambanyisi leswi tirhaka swi hava riendli –nyuma.....164

5.3.1.15.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka eka mbyana yo yiva.....164

5.4. Riendli –thukwa.....165

5.4.1.1. Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli –thukwa.....165

5.4.1.2. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....166

5.4.1.3. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –thukwa.....166

5.4.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....167

5.4.1.5. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka ni riendli –thukwa.....167

5.4.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla.....168

5.5. Riendli –hahama.....169

5.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hahama.....169

5.5.1.1.Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi.....169

5.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –hahama.....170

5.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi.....'170

5.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –hahama.....170

5.5.1.5. Xihlambanyi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....171

© University of Venda

5.5.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –hahama.....171

5.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana.....171

5.6. Riendli –kanakana.....173

5.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kanakana.....174

5.6.1.1.Xihlambanyisa lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni.....174

5.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –kanakana.....174

5.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni.....174

5.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kanakana.....176

5.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba.....176

5.6.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –kanakana.....176

5.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba.....177

5.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –kanakana.....177

5.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka mbabva.....'178

5.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –kanakana.....178

5.6.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbabva.....178

5.7. Riendli –tsana.....179

5.7.1.Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsana.....179

5.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa wa miehleketo.....180

5.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsana.....181

5.7.1.3. Swihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa.....181

5.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –tsana.....182

5.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana.....182

© University of Venda

5.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –tsana.....183

5.7.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana.....183

5.8. Riendli –rhomba.....184

5.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –rhomba.....185

5.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba.....185

5.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli –rhomba.....185

5.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba.....185

5.9. Riendli –nyandlamela.....186

5.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli –nyandlamela.....186

5.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi.....186

5.9.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli –nyandlamela.....187

5.9.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi.....187

5.10. Nkatsakanyo.....188

NDZIMA YA 6

6. KU DLAYISETA

6.1. Nkatsakanyo na mikumisiso.....191

6.1.1. Swibumabumelo..... 200

TIBUKU LETI TIRHISIWEKE.....202

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

University of Venda
Creating Future Leaders

© University of Venda

NDZIMA YA 1

MANGHENELO

1.1. Xikongomelo

Xikongomelo xa ndzavisiso lowu i ku xopaxopa swihlambanyisi swa Xitsonga leswi kumekaka swi ri na kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo. Maendli ya swa miehleketo ya nga aviwa hi tinxaka to hlaya swinene, kambe eka ndzavisiso lowu ku ta langutiwa eka maendli ya swa miehleketo ya tinxaka tinharhu, ya swa miehleketo, ya ntsako na ya nchavo. Eka tinxaka letinharhu ku ta kaneriwa hi swihlambanyisi leswi swi tirhaka eswivulweni swi ri hava maendli na swihlambanyisi leswi tirhaka eswivulweni swi ri ni maendli. Mhaka yikulu leyi ku nga ta langutiwa yona eka ntirho lowu i tinhlamuselo leti kumekaka eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli eswivulweni ni leti kumekaka eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli eswivulweni.

1.1.2. Maendlelo na thiyori ya ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu endliwile hi ku landzelela endlelonkulu ra nkoka. Cynthia (1999:42) u boxa leswaku endlelo leri ri endliwa hi ku kongomisa eka nhlamuselo ya leswi swi xopaxopiwaka ku nga ri ku languta tinhlayo ta swilo leswi ku kaneriwaka hi swona. Endlelo ro kongomisa leri tirhisiwaka eka ndzavisiso lowu hileri vuriwa "**linquistic intuition**". Goergi (2005:08) u hlamusela "linquistic intuition" tanihi vuhlahluvi lebyi endliwaka leswaku ku kumiwa tinhlamuselo to karhi ta ririmi hi ku tirhisa vutivi bya muhlahluvi bya ririmi rero. Eka ndzavisiso lowu mulavisisi u tirhisa vutivi bya yena tanihi muvulavuri wa Xitsonga ku vumba swihlambanyisi swa Xitsonga leswi nga ni kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo ya tinxaka letinharhu: maendli lama kombisaka swa miehleketo, maendli lama kombisaka ntsako na maendli lama kombisaka nchavo. Endzhaku ko vumba swihlambanyisi swo hambanahambana, mulavisisi u vile ni mbhurisano wo ka wu nga ri wa mafundzha na vadyondzisi vo ringana nhungu lava nga vavulavuri va Xitsonga naswona lava dyondzisaka Xitsonga eswikolweni eka tindhawu ta ka Malamulele. Eka mbhurisano

© University of Venda

wa kona mulavisisi u hlayerile vadyondzisi swivulwa leswi a nga swi vumba leswaku va kombisa loko swi amukeleka eka Xitsonga kumbe swi
nga amukeleki. Ndzavisiso lowu wu xopaxopiwa hi ku tirhisa thiyori/maendlelo ya "**the Conceptual Theory of Metaphor**". Thiyori leyi yi tirhisa mpananiso lowu humelerisiwaka hi ku tirhisa swilo swimbirhi, xihlovo (source) na xikongomisiwa (target). Swilo leswi kumekaka eka xihlovo swi va swi kongomisiwa eka xikongomisiwa. Eka xihlovo ku kumeka swivulwa leswi nga ni nhlamuselo ya vugego, kasi eka xikongomisiwa ku paluxiwa leswi nhlamuselo ya vugego yi kongomisaka eka swona. Eka ndzavisiso lowu, maendlelo ma tirhisiwa ku xopaxopa swihlambanyisi swa Xitsonga ku suka eka tinxaka tinharhu maendli ya swa miehleketo, ku nga ya miehleketo, ya ntsako na ya nchavo.

1.1.3. Nsusumeto na nkoka wa ndzavisiso

Milavisiso mayelana na matirhelo ya swihlambanyisi yi endliwile eka tindzimi tin'wana, ngopfungopfu eka tindzimi ta Yuropa, kambe eka Xitsonga ndzavisiso lowu wu ta va wo sungula lowu wu paluxa hi vuenti hilaha swihlambanyisi swi tirhaka hakona eka Xitsonga. Ndzavisso wa muxaka lowu i wa nkoka hikuva wu humesa maendlelo lamantshwa eka dyondzo ya swihlambanyisi. Hakanyingi leswi kumekaka eka matsalwa ya Xitsonga i tinhlamuselo ta swihlambanyisi na swikombiso leswi endleriweke ku pfuna vadyondzi leswaku va kota ku hlawula xihlambanyisi eka xiphemu xa matsalwa. Hambi eka ririmi hi ku angarhela, swidyondzeki swo tala swi kongomisa miehleketo ya swona ngopfu eka swigego ku tlula eka swihlambanyisi. Ndzavisiso lowu wu ringeta ku pfala vangwa leri nga kona naswona wu kombisa leswaku loko ku ri na swidyondzeki swin'wana leswi swi nga va na mavonele man'wana hi swihlambanyisi leswi swi nga fikeleriwangiki eka ndzavisiso lowu, swi nga ya emahlweni swi xopaxopa.

© University of Venda

1.1.4. Xikopu xa ndzavisiso

Ndzavisiso lowu wu langutisa eka ririmi ra vugego eka swihlambanyisi wu tlhela wu langutisa swihlambanyisi leswi kumekaka eswivulweni swi ri na/kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo. Ndzavisiso lowu a wu katsi swihlambanyisi leswi kumekaka swi tirhile eswivulweni ni mitlawa yin'wana ya maendli.

1.1.5. Tinhlamuselo ta matheme

Mathemenkulu ma hlamuseriwa leswaku ma twisiseka loko ma tirhisiwa eka ndzavisiso lowu. Ku ta hlamuseriwa matheme lama landzelaka:

1.1.6. Xihlambanyisi

Xihlambanyisi xi nga hlamuseriwa tanihi nhlamuselo leyi hlamuselaka nchumu wo karhi hi ndlela yo fananisa xilo xo karhi na xin'wana hi ku tirhisa marito lama landzelalaka: '**tanihi'** kumbe ku '**fana na**' (Longman Dictionary of contemporary English, 2009). Ku yisa emahlweni hi nga vula leswaku xihlambanyisi i ku fananisiwa ka swilo swimbirhi swo hambanana hi ku landza mahanyelo kumbe swiendlo swa kona.

1.1.7. Xigego

Xigego i xigaririmi lexi pimanyisaka michumu mimbirhi yo hambana kambe leyi yelanaka eka xiphemu xo karhi. Nchumu lowu ku lavaka ku hlamuseriwa wona wu hundzuriwa nchumu lowu wu fananisiwaka na wona. Xigego xi tikomba hi xiaki xa i xik: **Magezi i xivoyamisa mbyana**, ku ri leswaku a hi mbyana kambe swi nga vula leswaku Magezi u ni mahanyelo yo biha.

1.1.8. Maendli yo pfumala xiendliwa

Maendli yo pfumala xiendliwa i maendli lama tirhaka ma ri hava xiendliwa, **n'wana wa rila** (Richards 1992:388).

© University of Venda

1.1.9. Maendli ya xiendliwa xin'we

Lama i maendli lama kombaka xiendliwa xin'we loko ma ri karhi ma tirhisiwa exivulweni, **N'wana u dya vuswa** (Hurford, 1995: 242).

1.1.10. Maendli ya miehleketo

Maendli ya miehleketo ma kombisa ku cinca loku vaka kona emiehleketweni kumbe eka mianakanyo (Levin, 1995:191). Maendli ya swa miehleketo ya kongomisa eka swianakanyiwa, xik. **penga**, **tsaka**.

1.1.11. Mpimanyiso kumbe mpananiso

Laha ku pananisiwa swilo swimbirhi, laha lexo sungula xi vaka na nhlamuselo ya vugego kasi xavumbirhi xi nyika nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya nchumu wo sungula. Nchumu wo sungula wu tekiwa wu ri xihlovo kasi wa vumbirhi wu tekiwa wu ri xikongomisiwa.

1.1.12. Malongolokelo ya ndzavisiso

Ndzima ya 1 yi ta kombisa manghenelo ya ndzavisiso laha ku nga ta langutiwa xikongomelo, maendlelo na thiyori ya ndzavisiso, nsusumeto na nkoka wa ndzavisiso, xikopu xa ndzavisiso na tinhlamuselo ta matheme laha ti nga ta hlamuseriwa

Ndzima ya 2 yi ta kombisa nkambisiso wa matsalwa lama kambisisiweke nkarhi lowu nga hundza eka swihlambanyisi hi swidyondzeki swo hambanahambana.

Ndzima ya 3 yi kombisa swihlambanyisi leswi kumekaka eka maendli ya miehleketo.

Ndzima ya 4 yi ta kombisa swihlambanyisi leswi kumekaka eka maendli ya miehleketo lama kombisaka ntsako.

Ndzima ya 5 yi ta kombisa swihlambanyisi leswi kumekaka eka maendli ya miehleketo lama kombisaka nchavo.

Ndzima ya 6 yi ta songasonga ntirho hi ku nyika nkatsakanyo wa ntirho hinkwawo ni mikumisiso ya kona xikan'we ni ku kombisa swibumabumelo.

© University of Venda

NDZIMA YA 2

NKAMBISISO WA MATSALWA LAMA ENDLIWEKE EKA NKARHI LOWU NGA HUNDZA LAMA VULAVULAKA HI SWIHLAMBANYISI NA SWIGEGO

2.1. MANGHENELO

Eka ndzima leyi ku xopaxopiwa matsalwa lama endliweke hi swidyondzeki swin'wana eka nkarhi lowu nga hundza mayelana ni swihlambanyisi na swigego. Hi ku angarhela, matsalwa lama xopaxopiwaka eka ndzima leyi ma nga aviwa hi mitlawa mimbirhi leyikulu, ku nga lama ya seketelaka ku fanana exikarhi ka xigego na xihlambanyisi, hileswaku lama boxaka leswaku xigego na xihlambanyisi i nchumu wun'we, na lama kombisaka leswaku ku ni ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi, hileswaku xigego na xihlambanyisi swi fanele ku tekiwa tanihi michumu mimbirhi yo hambana. Ntirho wo sungula lowu xopaxopiwaka i wa Hanks (2005) lowu tshikilelaka mhaka ya ku hambana exikarhi ka swigego ni swihlambanyisi. Eka ntirho lowu Hanks u ringeta ku tlhantlha swihlambanyisis hi ku swi hambanyisa ni swigego. Ntirho wa vumbirhi lowu kambisisiwaka i wa Fishlelov (2007) laha a kanelaka hi ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi hi ku tirhisa swilo swinharhu, ku nga mongo, xifambisi, na riendli. Ntirho lowu landzelaka i wa Oim (2004) laha a xopaxopaka swihlambanyisi swa XiEsitoniya leswi fambelanaka na maengeteri manharhu ya *rapidly*, *quickly*, na *fast*. Ntirho wun'wana i wa Israel na vatsarikuloni (2004) lowu kanelaka ku hambana exikarhi ka xigego na xihlambanyisi hi ku kongomisa ngopfu eka xivumbeko. Kasi ntirho wa vuntlhanu lowu nga ta xopaxopiwa i wa Moon (2008) lowu wu kanelaka hi swihlambanyisi swa Xinghezi leswi tirhisaka xivumbeko xa *tanihi* RIHLAWURI. Ntirho wo hetelela lowu kambisisiwaka eka ndzima leyi i wa Kim (2003) lowu lavisisaka hi ku fanana na ku toloveleka eka ntsakelo mayelana na xigego na xihlambanyisi.

© University of Venda

2.1.1. MITIRHO YA SWIDYONDZEKI HI KU LANDZELELANA KA SWONA

2.1.2. **Hanks, P (2005)**

Hanks (2005) u kombisa leswaku hi ku angarhela ku ni matsalwa mo tala lama vulavulaka hi swigego ku tlula lama vulavulaka hi swihlambanyisi. Hi ku ya Hanks, swihlambanyisi swi tikomba swi nga tekeriwi ngopfu enhlokweni kumbe swi tekiwa swi ri rixaka rin'wana ra swigego. Hanks u kanetana na movenolo yo teka swihlambanyisi tanihi muxaka wun'wana wa swigego. Hi ku ya hi Hanks, eka tinhlamuselo ta swona ta siku na siku, swigego swi na vunwa kasi swihlambanyisi swi boxa ntiyiso. U kombisa leswaku xikongomelo xa xigego i ku koka rinoko ra muyingiseri hi ku vula mhaka yo ka yi nga ri ntiyiso. Hanks u kombisa leswaku ntirho wa swihlambanyisi a wu si va erivaleni. Hanks u yima na Lakoff na Johnson (2003) lava va alanaka na mavonelo ya leswaku xigego i muxaka wun'wana wa xihlambanyisi kumbe swigego swi wela eka swifananisi. Ku ya hi Hanks, swigego hinkwaswo i mavunwa kasi swihlambanyisi hinkwaswo i ntiyiso. Hambileswi Hanks a pfumelelana na Davidson leswaku swilo hinkwaswo swa fanana, Hanks (2005) u kombisa leswaku swilo swin'wana swi fana ngopfu ku tlula swin'wana. Hanks u boxa leswaku vanhu va vona ku fana eka swilo hi ku landza leswi va kholwaka swona mayelana na nchumu wo karhi eka rixaka ra ka vona.

Hanks u kombisa leswaku hambileswi ku talaka ku va na ku fanana eka swilo swimbirhi leswi pimanyisiwaka, ni ku hambanayana ku va ku ri kona. Hi ku ya hi Hanks, ntlawa wo toloveleka wa marito lama tirhisiwaka eka swihlambanyisi ku kongomisa eka vanhu i vanhu hi tinxaka ta vona, ku landzela swiharhi. Eka vanhu lava nga tirhisiwaka eka swihlambanyisi u va ava hi tinxaka leti landzelaka: swiyimo swa vanhu, xik. n'wana, mufana, nhwanyana, tatana, sweswosweswo; swiyimo swa vanhu erixakeni, xik. mukhotsiwa, socha, nkosikazi; swihlawulekisi, xik. xiphukuphuku, xipengo, njhinga. Eka ntlawa wa swiharhi, Hanks, u kombisa leswaku ku kumeka swiharhi swo hambanahambana swo tanihi ximanga, xinyenyana, nhlampfi, hanci ni swin'wana ni swin'wana. Mitlawa yin'wana ya swilo leswi Hanks a nge swa tirhisiwa ku vumba swihlambanyisi i swimakiwa na swiendleko. Eka

© University of Venda

swimakiwa u katsa swilo swo tanihi mukwana, rihlelo, rivoni, ni swin'wana ni swi'wana, kasi eka swiendleko u katsa swilo swo tanihi ntlangu, xivono, bubutsa, ni swin'wana ni swin'wana.

Hanks u kombisa leswaku swihlambanyisi swi tala ku fambelanisiwa ni maendli yo karhi. Hanks u hlamusela leswaku nhlamuselo ya xihlambanyisi yi tala ku fambelanisiwa ni mavonelo ya vanhu va rixaka ro karhi hi ku landza ndhavuko wa vona. Hileswaku, nhlamuselo ya xihlambanyisi yi ta lawula hi ku nchumu lowu xihlambanyisi xi vumbiweke ku suka eka wona wu tekisiwa ku yini eka rixaka rero. Hanks u kombisa leswaku hi mikarhi yo tala ku tala ku hlanganisiwa riendli ni riviti ro karhi ku vumba xihlambanyisi lexi nga ta fambelanisiwa ni mikhuva kumbe mahanyelo ya swivumbiwa swo karhi. Ntirho lowu wu ta yelana na wa Hanks loko swi ta eka mhaka yo vumba swihlambanyisi hi ku tirhisa maendli. Kasi swin'wana leswi ntirho lowu wu nga ta yelana na wa Hanks hi swona hi swilo leswi swihlambanyisi swi vumbiwaka ku suka eka swona. Swilo swo kota vanhu, swiharhi, swimakiwa ni swin'wana ni swin'wana na swona swi ta tirhisiwa eku vumbeni ka swihlambanyisi swa ntirho lowu.

2.1.3. **Fishelov (2007)**

Fishelov (2007) u andlala mikumisiso yo karhi mayelana ni tindlela leti nga tirhisiwaka ku twisisa swihlambanyisi. Nkanelo wa yena wu khumba swilo swinharhu ku nga mongo (tenor), xifambisi (vehicle) na riendli (predicate). Fishelov loko a karhi a tirhisa maendlelo lama u kotile ku tumbuluxa tinxaka ta nhungu ta swihlambanyisi. Fishelov u kombisa leswaku u tirhisile papila ra swivutiso eka ntirho lowu laha a katseke swihlambanyisi swa khumetsevu leswi swi yimelaka tinxaka ta nhungu ta swihlambanyisi. Fishelov u kombisa leswaku eka papila ra swivutiso u komberile vanyiki va mahungu ku nyika nhlamuselo yo koma ya xihlambanyisi xin'wana ni xin'wana, ku kombisa leswaku hi ku vona ka vona xihlambanyisi xi vulavula hi timhaka letinene, to biha kumbe ta le xikarhi, na ku komba mpimo wa ku nonoha ka ku twisisa xihlambanyisi xa kona. Fishelov u hlamusela leswaku u hlawurile ku kanela hi xihlambanyisi ematshan'wini ya xigego hikuva eka xihlambanyisi swiphemu swo

© University of Venda

hambanahambana swa xivulwahava xa vugego swi le rivaleni naswona swa olova ku kambela na ku xopaxopa ntirho lowu endliwaka hi xiphemu xin'wana ni xin'wana.

Hi ku ya hi Fishelov ka ha laveka nhlamuselo mayelana na swihlawulekisinkulu swa swihlambanyisi leswi swi nga endlaka leswaku hi kota ku swi hambanyisa ni swigego. Fishelov u kombisa leswaku ku hambana lokukulu exikarhi ka swigego ni swihlambanyisi hileswi eka swigego ku nga hava riendli leri nga rivaleni. U kombisa leswaku ko va swigego swo karhi swa muxaka wo hlawuleka leswi nga vaka ni riendli ra le rivaleni. Hi ku ya hi Fishelov muxaka lowu wa swigego wu yelana swinene ni swihlambanyisi. Fishelov u kombisa leswaku u tsarile swinene hi swihlambanyisi eka vutlhokovetseri, hikokwalaho u vonile swi antswa ku endla ndzavisiso lowu nga endlalaka timhaka leti kumekaka eka vatirhisi va ririmi hi xikongomelo xo engetela eka milavisiso ya yena ya swa xivumbeko na mihlavutelo. Hi ku ya hi yena, xikongomelonkulu xa ntirho lowu i ku andlala vumbhoni lebyi andlariweke hi nandzelelano wa kahle lebyi kombisaka hilaha vahlayi va tirhisaka miehleketo ya vona hakona eka swihlambanyisi na hi laha va swi hlamuselaka ha kona. Fishelov u kombisa leswaku eka ntirho lowu u kumile leswaku ku ni swihlambanyisi leswi swi nga toloveleka, leswi swi olovaka ku swi hlamusela, na swihlambanyisi leswi swi nga tolovelekangiki.

Ntirho lowu wu ta yelana na wa Fishelov eka swiphemu swin'wana swa wona. Tanihi Fishelov, eka ntirho lowu ku ta tumbuluxiwa swihlambanyisi swo hlaya hi ku landza tinxaka tinharhu ta maendli, ku nga maendli ya miehleketo, ya ntsako ni ya nchavo. Xin'wana lexi nga ta yelana ni ntirho wa Fishelov ku ta va ku xopaxopa hilaha vatirhisi va ririmi va tirhisaka miehleketo ya vona ha kona ku vumba tinhlamuselo ta swihlambanyisi.

© University of Venda

2.1.4. Oim, K (2004)

Oim (2004) u kanela hi swihlambanyisi swa XiEsitoniya leswi fambelanaka na maengeteri manharhu ya xihatla: *rapidly, quickly, fast*. Hi ku ya hi Oim, xikongomelo xa ntirho lowu i ku kambisisa hilaha marito lama ma tirhaka hakona ku paluxa nhlamuselo ya mbulavulo. Oim u kombisa leswaku eka ntirho lowu u tirhisile thiyori ya vuehleketi ya xigego (the cognitive theory of metaphor). Oim u hlamusela leswaku thiyori leyi yi tirhisa milongoti yo tanihi mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa. Oim u kombisa leswaku thiyori leyi yi tumbuluxiwile hi George Lakoff na Mark Johnson hi lembe ra 1980. Oim u hlamusela leswaku thiyori leyi yi hundzurile maehleketelelo ya ntolovelo loko swi ta eka ku twisisa matirhelo ya swigego. Oim u kombisa leswaku hi ku ya hi Lakoff na Johnson thiyori leyi yi nga twisiseka swinene loko hi xiya swilo leswi: mhakankulu eka xigego a hi marito kambe mianakanyo, xikongomelo xa xigego i ku endlela leswaku hi va ni ku twisisa ko antswa ka milongoti yin'wana, swigego a swi tali ku va swi simekiwile eka ku fanana, swihlambanyisi swi tirhisiwa eka mimbulavulo ya masiku hinkwawo hi mani na mani ku nga ri hi vanhu lava nyikiweke ntsena, xigego i ndlela ya maehleketelelo na mavulavulelo. Oim u kombisa leswaku marito ya xihatla lama a kanelaka hi wona ya kumeka eka swihlambanyisi swo hlaya. U kombisa leswaku marito ya xihatla ya tirha ku komba ntikelo wa le henhla (wa rivilo) loko swi pimanisiwa ni maendlelo ya ntolovelo. U hlamusela leswaku eka swihlambanyisi swo tano ku tala ku tekeriwa enhlokweni munhu loyi a fambaka hi ku hatlisa, a nyamalala a nga ha vonaki, loyi a endlaka nghingiriko wo karhi hi ku hatlisa na hi vusopfa. U kombisa leswaku matitwelo ya muvulavuri eka munhu wo tano ya tala ku va lama nga riki kahle.

Oim u hlamusela leswaku u avile swihlambanyisi ku ya hi ku yelana ka swona ka nhlamuselo kutani a swi xopaxopa ehansi ka nongoloko wa mavizweni ku xiya hilaha swi tirhaka ha kona. Hi ku ya hi Oim, swihlambanyisi leswi a swi xopaxopeke eka ntirho lowu swi wela eka vamavizweni vo ka va nga hetisekangi kambe ku nga ri mavizweni vo hetiseka. Oim u kombisa leswaku u avile swihlambanyisi hi mitlawantsongo leyi landzelaka: swo sungula ku famba, xik. u tile tanihi ndzilo ku

© University of Venda

suka emecheni; swa ku ta na ku fika, xik. u tile tanihi ku baleka ka xibamu, u tile hi ku hatlisa tanihi ku vangama ka rihati; swa ku ya emahlweni, xik. tsutsuma tanihi mpfundla, u famba tanihi ritshwa ra nhova; swa ku famba eka ndhawu yo karhi, xik. tanihi xihuhuri; swa ku hunguteka ka xanchumu, xik. nóka tanihi gamboko; swa ku humelala, xik. famba ku fana na ku endla khekhe. Oim u kombisa leswaku eka ntirho wa yena u katsile swihlambanyisi swa 158. Hi ku ya hi Oim, swihlambanyisi leswi kaneriweke eka ntirho lowu swi nga aviwa hi swihlambanyisi leswi vulavulaka hi ku famba ka xihatla, xiendleko, nghingiriko, ku vulavula, kumbe ku swirheka.

Oim u hlamusela leswaku swihlambanyisi leswi xopaxopiweke eka ntirho wa yena swi nga twisiseka hi ku tirhisa mpananiso, laha rito leri nga eka xitiko xa vumbirhi ri twisisekaka hi ku xiya swihlawulekisi swa rito leri nga eka xitiko xo sungula. Oim u tirhisa marito ya xihlovo ku kongomisa eka xitiko xo sungula na xikongomisiwa ku kongomisa eka xitiko xa vumbirhi. Oim u kombisa leswaku xikongomisiwa xo karhi xi nga twisisiwa hi ku tirhisa swihlovo swo hambana swo tala. Oim u ya emahlweni a kombisa leswaku hi mikarhi yo tala nchumu lowu nga eka xihlovo lowu talaka ku va wu kongomisa nhlamuselo ya wona eka munhu wu tala ku va wu ri xiharhi, hambi ku ri xiendleko xa ntumbuluko lexi talaka ku endleka hi xihatla. Oim u kombisa leswaku ku ya hi Kovecses (2000:79 ff) swilo swo tala leswi kumekaka eka xihlovo swi va ni swikongomisiwa swo tlula xin'we. Oim u tshikilela mhaka ya leswaku xikongomisiwa xi tekelela swihlawulekisi swa xihlovo.

Mfambelano exikarhi ka ntirho wa Oim na lowu wu ta va kona loko swi ta eka ku tirhisa marito yo karhi ku vumba swihlambanyisi. Oim u tirhisile maengeteri manharhu, kasi eka ntirho lowu ku ta tirhisiwa maendli ya swa miehleketeo ya tinxaka tinharhu, ya miehleketo, ntsako na nchavo. Kasi ku ta tlhela ku va ni ku yelana loko swi ta eka thiyori leyi nga ta tirhisiwa eka ntirho lowu, thiyori ya vuehleketi ya xigego (the cognitive theory of metaphor) hikuva na yena Oim u tirhisile yona. Swilo swinharhu leswi ku nga swona tshaku ra thiyori leyi, ku nga mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa, hi swona ku nga ta rhendzelekiwa eka swona eka ntirho lowu. Tanihi Oim, na le ka ntirho lowu xihlovo ta tumbuluxa

© University of Venda

swikongomisiwa swo hlaya, kambe leswi swi ta va tano eka xiyenge xa lexi swihlambanyisi swi kumekaka swi tirhile swi ri hava maendli. Ku yelana kun'wana ku ta va eka michumu leyi nga ta tirhisiwa eka xihlovo, leyi nga ta katsa swiharhi na swiendleko swa ntumbuluko leswi na yena Oim a swi khumbeke.

2.1.5.Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004)

Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004) va kanela hi swihlambanyisi hi ku va va swi pimanyisa ni swigego. Va sungula nkanelo wa vona hi ku kombisa leswaku ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi ku wela eka timhaka ta khale leti a ku kaneriwa hi tona. Va hlamusela leswaku eka vanhu vo tala ku hambana loku nga kona exikarhi ka swiphemu leswimbirhi hi loku ku nga riki erivaleni swinene. Va seketela miehleketo ya vona hi ku boxa leswi vuriweke hi Aristotle (Rhetoric III, 4) loko a ku xihlambanyisi ka ha ri xigego hikuva ku hambana i kutsongo swinene. Vatsari lava va kombisa leswaku ku hambana exikarhi ka swiphemu leswimbirhi ku vonaka ngopfu eka xivumbeko, hikuva xihlambanyisi xi andlala erivaleni leswi xigego xi swi vulaka. Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku maendlelo ya muxaka lowu ya endlile leswaku vanhu van'wana va va na miehleketo ya leswaku xigego i nkomiso wa xihlambanyisi. Swidyondzeki leswi swi teka swihlambanyisi na swigego swi ri mahahla ya nchumu wun'we. Hambiswiritano, swidyondzeki leswi swi kanetana ni mavonelo ya leswaku swihlambanyisi na swigego i nchumu wun'we. Hi ku ya h vona, swiphemu leswimbirhi swi yimela michumu mimbirhi yo hambana. Va kombisa leswaku swiphemu leswi swi na ku yelana loko swi ta eka ndlela leyi tinhlamuselo ta swona ti vumbekaka ha yona emiehleketweni ya vanhu hikuva hinkwaswo swi khumba mhaka ya ku tirhisa swilo swimbirhi, xihlovo na xikongomisiwa, laha nchumu wa vumbirhi wu twisisiwaka hi ku xiya nchumu wo sungula. Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku xikongomelo xa vona eka ntirho lowu i ku lava ku kombisa swivumbeko na mitirho ya swihlambanyisi ni ku kombisa hilaha swi hambanaka hakona na swigego. Hi ku ya hi swidyondzeki, xihlambanyisi i xigaririmi lexi eka xona ku pimanyisiwaka michumu mimbirhi yo hambana hi ndlela leyi nga erivaleni hi ku tirhisa swiritwana swo tanihi onge kumbe

© University of Venda

tanihi. Swidyondzeki swi hlamusela leswaku nhlamuselo leyi va yi andlaleke yi aneka swilo swinharhu, xosungula ku nga leswaku swi katsa mhaka ya mpimanyiso, xa vumbirhi hileswaku mpimanyiso lowu wu le rivaleni, kasi xavunharhu hileswaku mpimanyiso wa kona wu khumba swilo leswi hi ntolovelo swi nga pimanyisakeki. Swidyondzeki leswi swi sola mhaka yo va swihlambanyisi swi vuriwa ku va swi tikomba hi swiritwana swa onge na tanihi. Hi ku ya hi swona swihlambanyisi swi nga tikomba na hi swivumbeko swin'wana. Swi kombisa leswaku mhaka ya nkoka eka swihlambanyisi i mpimanyiso wa vugego wa swilo leswi eka nhlamuselo ya masiku hinkwawo swi nga pimanyisekeki. Swidyondzeki swi kombisa leswaku xin'wana xa nkoka eka ku tlhantlha nhlamuselo ya swihlambanyisi i ku pimanyisa swiphemu swa le ka nchumu wo sungula hi xin'we xin'we na swiphemu swa nchumu wa vumbirhi. Swi kombisa leswaku ku va michumu mimbirhi yi vonaka yi fana kumbe yi nga fani swi lawula hi leswi munhu a kongomisaka eka swona.

Swidyondzeki leswi hlamusela leswaku mhaka ya nkoka leyi endlaka leswaku xihlambanyisi xi va na vugego hileswi xi tlhontlhaka munhu ku lava ku fanana ko karhi eka swilo leswi hi ntolovelo swi nga languteriwangiki ku va na ku fanana na ku fambelanisa milongoti leyi yi tikombaka yi nga ri na ku fambelana. Hi ku ya hi swidyondzeki, xihlambanyisi xi tirha ntirho wo hlamusela na ku kambela. Swi kombisa leswaku leswi swi tano eka xihlambanyisi ku na xikongomisiwa lexi nga erivaleni. Swidyondzeki swi hlamusela leswaku xihlambanyisi xi tisa tinhlamuselo leti eka vulavulelo ra masiku hinkwawo ti nga riki kona, leswi swi endlaka leswaku ku kumiwa ni tinhlamuselo tin'wana ku tlula leti xi ti andlalaka erivaleni. Swidyondzeki leswi swi boxa leswaku swihlambanyisi swo ringanisa na swo pimanyisa michumu, swo fana na X u tanihi Y, swi tala ku endla leswaku mianakanyo leyi paluxiwaka hi nongoti wa le ka xihlovo wu hundziseriwa eka xikongomisiwa.

Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku a hi maviti na maendli ntsena leswi nga tirhaka hi ndlela ya vugego, kambe na swihluvi swin'wana swa mbulavulo swo tanihi mahlawuri, maengeteri, na marhangelandhawu na swin'wana na swin'wana swi nga swi kota ku tirha hi ndlela ya vugego. Swidyondzeki swi kombisa leswaku eka xigego

© University of Venda

xitikoxihlovo hi xona xi humelaka ngopfu erivaleni ematshan'wini ya ku va ku pimanisiwa swilo swimbirhi leswi vonakaka tanihileswi swi nga xiswona eka swihlambanyisi. Swidyondzeki leswi swi kombisa leswaku hambiloko swihlambanyisi na swigego swi ri michumu mimbirhi yo hambana loko swi ta eka ndlela leyi tinhlamuselo ta swona ti endlekaka hayona emiehleketweni ya vanhu ku va ni ku yelana. Swi hlamusela leswaku hambiloko eka swihlambanyisi swi boha ku va ku ri na michumu mimbirhi leyi nga rivaleni leyi pimanyisiwaka, naswona ku va na ku pananisiwa ka swihlawulekisi swa michumu leyimbirhi, swihlawulekisi leswi swi hlamuseriwa hi ndlela ya vugego. Leswi swi endla leswaku swidyondzeki leswi swi vona xihlambanyisi ku ri mpimanyiso lowu simekiweke ehenhla ka xigego. Swidyondzeki swi kombisa leswaku swihlambanyisi swo tala kahlekahle i mahlawuri lama paluxaka swihlawulekisi. Hi ku ya hi swidyondzeki leswi, xihlambanyisi xi tirha ku hlamusela ku fanana ka michumu leyi pimanyisiwaka hi ku tirhisa swihlawulekisi. Swidyondzeki swi kombisa leswaku xigego xa swi kota ku humesela ehandle tinhlamuselo to hlaya kasi xihlambanyis xi tala ku humesela nhlamuselo yin'we ntsena. Swidyondzeki swi kombisa leswaku eka xihlambanyisi ku tala ku bumabumeriwa nhlokomhaka, kasi eka xigego ku tumbuluxiwa nchumu wuntshwa lowu ku kongomisiwaka eka wona.

Ntirho lowu wu ta yelana na wa swidyondzeki leswi hikuva na le ka wona swihlambanyisi swi tekiwa swi ri swilo swo hambana na swigego kambe ku ri na ku yelana eka ndlela leyi swi humelerisaka tinhlamuselo ta swona, ntsena eka xiyimo lexi swihalmabnyisi swi tirhaka swi ri hava maendli. Mhaka yin'wana leyi ku nga ta va na ku yelana eka yona hi le ka michumu leyi nga ta pananisiwa eka xihlovo na xikongomisiwa. Michumu ya kona tanihi le ka vatsari lava, yi ta va leyi hi ntolovelo yi nga pimanyisekiki. Kasi xin'wana lexi ku nga ta va na ku yelana hi le ka mapimanyiselo ya swihlawulekisi swa le ka xihlovo na xikongomisiwa. Ku ta pimanyisiwa swihlawulekisi swa le ka xihlovo hi xin'wexin'we na leswi swi kongomisaka eka swona eka xikongomisiwa. Mhaka yin'wana laha ku nga ta va na ku yelana hi le ka ku hlamusela swihlawulekisi swa nchumu lowu nga ta va wu ri eka xihlovo laha swihlawulekisi swa kona swi nga ta hlamuseriwa hi ndlela yo gega eka

© University of Venda

xikongomisiwa. Ku yelana ku ta tlhela ku va eka mavumbelo ya swihlambanyisi hikuva swidyondzeki leswi a swi languta swihlambanyis leswi nga vumbiwa ku suka eka swihluvi swa mbulavulo swo tanihi maviti, maendli, mahlawuri, maengeteri, na man'wana, kasi laha ka ntirho lowu ku ta kongomisiwa eka swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka maendli ya swa miehleketo ntsena. Ku yelana kun'wana ku ta va kona loko swi ta eka xivumbeko xa swihlambanyisi. Vatsari lava va kombisa leswaku swihlambanyisi swi paluxa nhlamuselo yin'we ntsena, eka ntirho lowu swihlambanyisi swi tirha hi ndlela yo tano ntsena eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli, kambe eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli swa swi kota ku tumbuluxa tinhlamuselo to hlaya.

2.1.6. Rasmund Moon (2008)

Moon (2008) u lavisisa hi swihlambanyisi swa Xinghezi leswi landzelelaka xivumbeko xa *tanihi RIHLAWURI*. Moon na yena wa ha tiyisisa leswaku a ku si lavisisiwa swinene hi swihlambanyisi loko ku pimanyisiwa ni swiphemu swin'wana swo tanihi swivulavulelo, ni swin'wana. Moon u kombisa leswaku swihlambanyisi leswi a lavisisaka hi swona swi na xivumbeko lexi nga cinciki. Hi ku ya hi Moon, eka matsalwa ku tirhisiwa mavito yo hambana ku thya leswi yena a swi vulaka swihlambanyisi. Moon u kombisa leswaku muxaka wa swihlambanyisi leswi a swi kambelaka wu na nandzelelano (kholokhexini) lowu nga cinciki eka matshamelo ya rihlawuri na riviti. U nyika swikombiso leswi ku seketela miehleketo ya yena:

(as) ADJECTIVE *as anything*

(as) ADJECTIVE *as hell*

(as) ADJECTIVE *as you please*

Hi ku ya hi Moon, xiphemu xa vumbirhi, xa rihlawuri, xi tirha ku tshikilela mhaka leyi vuriwaka. Moon u kombisa leswaku u lemukile leswaku mahlawuri mo tala eka swihlambanyis swo tanihi hi lama vumbiwaka hi peletwana rin'we kumbe hi mapeletwana mambirhi ma tala ku helela hi y. Moon u hlamusela leswaku tanihileswi

© University of Venda

nandzelelano wa swihlambanyisi leswi tirhisaka *tanihi* wu longolokaka hi ndlela yo karhi, a swi talangi ku kuma swihlambanyisi leswi swi longolokeke hi ndlela yin'wana. Moon u kombisa leswaku swihlambanyisi swi tala ku landza ripfunariendli, kambe eka swiyimo swin'wana swihlambanyisi swa kumeka swi rhangela kumbe swi landza riviti. Ku ya hi Moon, swihlambanyisi swin'wana leswi tirhisaka *tanihi* swi nga tirha swin'we exivulweni ni mahlawuri ya mpimanyiso yo tanihi *ku tlula (than)* tanihi hi le ka xikombiso lexi: **tsakile ngopfu ku tlula nguluve**. Moon u boxa mhaka ya leswaku swi nga koteka ku va swihlambanyisi swi vumbiwa hi riengeteri na riviti. Moon u kombisa leswaku swi tikomba ku ri hava ku hambana loku tisiwaka hi swivumbeko swa muxaka lowu mayelana ni nhlamuselo kumbe ntshikilelo eka swihlambanyisi swo tano. Hambiswiritano, Moon u kombisa leswaku ku tirhisiwa ka rihlawuri ro pimanyisa ra *ku tlula* a swi talangi eka swihlambanyisi. Moon u kombisa leswaku eka swiyimo swo ka swi nga talangi swihlambanyisi swa kumeka swi tirhile na swiphemu leswi nga ni xivumbeko xa RIVITI NTLAWA, kambe ku ri hava rihlawuri, xik. **hi xihatla tanihi rihati hi ku vambelana na onge i rihati (quick as lightining parallels like lightining).** Moon u hlamusela leswaku xivumbeko lexi xi tala ku kumeka eka swihlambanyisi swo tala hilexi xa (tanihi) RIENGETERI tanihi RIVITI NTLAWA, xik. **A ndzi miyerile ku tlurisa tanihi kondlo (I was as quiet as a mouse).**

Moon u kombisa leswaku eka swihlambanyisi ku kumeka ndzinganiso wa maviti leswi a swi tekaka swi ri muxaka wo karhi wa kholokhexini, xik. **Ku lehisa mbilu tanihi ntirho, ku lehisa mbilu ka ntirho, ku lehisa mbilu onge i ntirho (patient as job, the patience of a job, joblike patience).** Moon u boxa leswaku swihlambanyisi swo tala swi nga kumeka swi ri ni riviti leri nga na nhlamuselo yo gega leri tivekaka leswaku ku ta landzela rona endzhaku ka rihlawuri/riendli, xik. **Ku gingirika tanihi nyoxi, nyoxi yo gingirika (busy as a bee, a busy bee), ku nona tanihi nguluve, nguluve yo nona (fat as a pig, fat pig).** Hi ku ya hi Moon, maviti lama tirheke ni swihlambanyisi leswi ma tiyisisa fundzu ra xikholokhexini leri nga kona eka swihlambanyisi. Moon u hlamusela leswaku eka swihlambanyisi ku tala ku kumeka swivumbeko swa mahlawuri yo katsana leswi nga

© University of Venda

ni nandzelelano wa RIHLAWURI na RIVITI kambe swi hundzuluxiwile malongolokelo naswona swi va swa ha ri ni nhlamuselo yo fana, xik.

Ku tontswa tanihi xipikiri (sharp as a tack). vutontswaxipikiri (tack-sharp)

Moon u kombisa leswaku ku ni swihlambanyisi leswi nga ni marito lama nga vaka ni tinhlamuselo to hlaya to hambana, xik. **Ku oma tanihi ribye (solid as a rock).** Moon u hlamusela leswaku marito ya muxaka lowu a ma tali ku paluxa tinhlamuselo to bohana, kambe ma tshikilela mhaka leyi boxiwaka hi rihlawuri. Moon u tlhela a boxa leswaku eka mikarhi yin'wana swa koteka ku kuma swihlambanyisi leswi nga ni nhlamuselo yo tlula yin'we. U kombisa leswaku mhaka yo tani yi humelela loko xihlambanyisi xi tirhile ni rihlawuri leri nga paluxaka tinhlamuselonyingi. Xin'wana lexi Moon a xi kombisaka hileswaku swa koteka eka mikarhi yin'wana ku kuma swihlambanyisi leswi nga tirhisiwa eka mimbangu yo khovolela, xik. **Ku vonaka kahle tanihi ndzhope (clear as mud)**, leswi a nge swi vula leswaku swilo leswi ku kongomisiwaka eka swona a swi vonaki niswitsongo. Moon u kombisa leswaku ku ya hi Norrick (1986: 40 ff), ku na mitlawantsongo leyi aviweke hi ku landza nhlamuselo leyi eka yona ku kumekaka mahlawuri na maviti lama tirhaka eka swihlambanyisi, ku nga leyi landzelaka: mihlovo, swihlawulekisi swo karhi, swiharhi, swimilana na swilo swin'wana swa ntumbuluko, swimakiwa, swiambalo, miako ni swin'wana ni swin'wana. Moon u kombisa leswaku eka matsalwa lama a ma tirhiseke u kumile leswaku ku ni swihlambanyisi switsongo leswi swi tirheke ni swivumbiwa kambe u kumile leswaku ku tele swihlambanyisi leswi tirheke ni swimakiwa na swilo swa ntumbuluko, mihlovo kumbe swilo leswi nga ni swihlawulekiso swo karhi, rivilo,na malembe.

Moon u kombisa leswaku eka ndzavisiso wa yena u avile swihlambanyisi hi tisete kumbe swijumba hi ku ya hi ku yelana ka tinhlamuselo ta marito ya swona. U nyika xikombiso hi swihlambanyisi leswi welaka eka rito ra **ku lala (thin),** laha a nyikeke swihlambanyisi leswi: **ku lala tanihi rihlanga, ku lala tanihi pala, ku lala tanihi xiporo**. Hi ku ya hi Moon, maviti ya xikholokhexini lama nga laha henhla, ku nga

© University of Venda

rihlanga, pala, na xiporo ya tirhile tanihi hi xihlovo. Moon u boxa leswaku mikarhi yin'wana maviti ya xikholokhexini lama tirhaka na ku lala ma nga nga fambelanisiwa ni swilo swo karhi loko swi ta eka nhlamuselo, xik. Harika yi fambelanisiwa ni vuvabyi loko rihlanga ri tshikilela ku lala. Hi ku ya hi Moon, lala (thin) yi nga tirha tanihi hi ku hela (skinny) eka mikarhi yin'wana naswona yi nga tirha ni riviti leri nga ximakiwa, muxaka wa mhandzi, kumbe xivumbiwa.

Moon u boxa tindlela tinharhu to xopaxopa swihlambanyisi. U kombisa leswaku ndlela yo sungula hi leyi vuriwaka ya ku vumbiwa ka xifaniso emiehleketweni (conceptual). U kombisa leswaku ndlela leyi yi landzelela maendlelo lama teke na Lakoff na John (1980/2003) lama eka wona ku twisisiwaka nchumu wo karhi hi ku tirhisa nchumu wun'wana lowu wu yelanaka na wona hi swihlawulekisi swo karhi. Ndlela ya vumbirhi leyi boxiwaka hi Moon i ya muxaka wa xilekizikhogirafi (lexicographical) leyi a nge yi fambelanisiwa ngopfu ni tidikixinari laha marito man'we lama nga na swivumbeko swo hambana ma aviwaka swin'we. Ndlela ya vunharhu leyi boxiwaka hi Moon hileyi kongomisaka eka rito (lexical), laha xivumbeko xin'wana ni xin'wana xa rito rin'we xi tekiwaka xi ri rito leri tiyimelaka hi roxe, laha a nyikaka xikombiso lexi: **lala tanihi harika /hela tanihi harika/ kwempfeka tanihi harika.** Moon u kombisa leswaku maendlelo ma muxaka lowu ma lawula hi ku panana ka mahlawuri yo karhi na maviti yo karhi. Moon u tlhela a lemuka leswaku eka mikarhi yin'wana ku ni nandzelelano wo pfumala ku hundzuka exikarhi ka rihlawuri na riviti, kambe ku va ni ku cinca kumbe ku hundzuka kutsongo eka ntlawa wa maviti, xik. Ku basa tanihi phini, ku basa tanihi phini leyintshwa. Hi ku ya hi Moon endlelo ra muxaka lowu u vona ri ri kahle eka muxaka wa ndzavisiso wo tirhisa mahungu lama sukaka eka switsariwa tanihiloko ma languta ngopfu eka swijumba swo karhi swa xikholokhexini. Moon u kombisa leswaku leri hi rona endlelo leri a ri tirhisaka eka ndzavisiso wa yena.

Ku na ku yelana kukulu exikarhi ka ntirho wa Moon na ntirho lowu. Ku yelana ko sungula ku khumba xivumbeko xa swihlambanyisi leswi tirhisiwaka hi Moon xa *tanihi* RIHLAWURI lexi na le ka ntirho lowu ku tirhisiwaka xo yelana na xona kambe eka

© University of Venda

ntirho lowu ku ta va ku ri xa *tanihi* RIENDLI. Mitirho leyi yi ta tlhela yi va ni ku yelana loko swi ta eka muxaka wa nandzelelano (kholokhexini) lowu kumekaka eka swihlambanyisi swa mitirho leyimbirhi hikuva eka hinkwayo ku kumeka nandzelelano wa lowu nga cinciki. Eka Moon ndzelelano lowu wu le ka matshamelo ya rihlawuri na rivit, kasi eka ntirho lowu wu kumeka eka matshamelo ya riendli na riviti. Ku yelana kun'wana ku khumba mhaka yo vumbiwa ka swihlambanyisi leswi nga hava rihlawuri kumbe riendli. Eka Moon loko swi ta eka mhaka leyi ku va ku ri hava rihlawuri kasi eka ntirho lowu ku va ku ri hava riendli. Ku tlhela ku va na ku yelana loko swi ta eka ku tirhisa marito lama nga na tinhlamuselonyingi eka xitikoxihlovo. Kambe leswi swi vonaka eka xiyenge lexi ku nga na swihlambanyisi swo pfumala mahlawuri/riendli. Eka swiyimo swo tano ku tumbuluka tinhlamuselonyingi eka xitikoxikongomisiwa. Kasi xin'wana lexi ku nga na ku yelana hi le ka michumu leyi kumekaka eka xitikoxihlovo. Eka mitirho leyi hayimbirhi ku kumeka swilo swo tani hi mihlovo, swiharhi, swimilana, swilo swa ntumbuluko, swimakiwa, swiambalo, na miako. Mitirho leyi yi tlhela yi va na ku yelana loko swi ta eka mhaka yo ava swihlambanyisi leswi kaneriwaka. Eka mitirho leyi hinkwayo swihlambanyisi swi aviwa hi mitlawa yo karhi hi ku landza ku yelana ka tinhlamuselo ta marito ya kona.

2.1.7. Kim, K (2003)

Ntirho wo hetelela lowu xopaxopiweke i wa Kim (2003) lowu a wu kongomiseke eka ku fanana na ku toloveleka eka ntsakelo mayelana na xigego na xihlambanyisi. Hi ku ya hi Kim, xikongomelo xa yena i ku kambela ntirho lowu ku fanana na ku toloveleka swi ku endlaka eka ku kumisisa xivumbeko xa xigego na xihlambanyisi. Kim u boxa leswaku eka ntirho wa yena u sungula a kanela ku hambana exikarhi ka xigego na xihlambanyisi hi ku tirhisa swikambelwana hi ku endla (experiments) swinharhu. Kim u kombisa leswaku ku ni mavonelo mambirhi mayelana na ku hambana ka xigego na xihlamabanyisi, ku nga vonelo ra yelano/fambelano (equivalence) na ra nkayelano/nkafambelano (nonequivalence). Kim u boxa leswaku ku ringana malembe yo hlaya ku suka emikarhini ya Aristotle tithiyori to hlaya a ti teka xigego na xihlambanyisi tanihi michumu yo ringana. Hi ku ya hi Kim mavonelo lama ya

© University of Venda

hundzuriwile hi van'watindzimintivoswamiehleketo (psycholinguists) lava va xopaxopaka swigego na swihlambanyisi tanihi hi michumu yo ka ndzingano.

Kim u kombisa leswaku hi ku ya hi Miller (1979), xivumbeko xa xihlambanyisi hi xona tshaku ku tlula xa xigego hikokwalaho u tshemba leswaku swigego i mikomiso ya swihlambanyisi. Kim u hlamusela leswaku hi ku ya hi Miller swigego i michumu leyi nga ni vunwa hikokwalaho u swi teka tanihi swivulwa swa mpimanyiso naswona u vona swigego swi twisiseka kahle loko swi yelanisiwa ni swihlambanyisi swo yelana na swona, xik. Woman is a fox (wansati i mhungubye) i xigego, kasi Woman is like a fox (wansati u fana ni mhungubye) i xihlambanyisi. Hi ku ya hi Kim, swidyondzeki swo tanihi Lakoff na Johnson (1980, 1999) swi twala swi voyamela eka mavonelo ya leswaku xigego na xihlambanyisi swa ringana hi ku va va tirhisa thiyori ya vugego (conceptual metaphor theory). Kim u boxa leswaku thiyori ya vugego yi teka swigego na swihlambanyisi ku ri nchumu wo fana loko swi ta eka matwisiselo, mahlamuselelo, na matirhiselo.

Kim u kombisa leswaku thiyori yo sungula leyi andlalaka mavonelo yo hambana na lama boxiweke laha henhla hi leyi vuriwaka thiyori ya miavo (categorisation theory) leyi sunguleke hi swidyondzeki swo tanihi Glucksberg & Keysar1990; Gentner & Bowdle 2001; Chiappe & Kennedy 1999, 2000, 2001) lava hi ku ya hi Kim va tekaka xivumbeko xa xigego ku ri xona xa masungulo (tshaku) ku tlula xa xihlambanyisi. Kim u boxa leswaku hi ku ya hi swidyondzeki leswi swigego i swivulwa leswi endzeni ka swona swi nga na miavo loko swihlambanyisi swi ri ni miavo leyi nga erivaleni. Hi ku ya hi Kim leswi swi tikomba loko hi hundzula swihlambanyisi swi va swigego laha a nyikaka swikombiso leswi: *Time is a river* (Nkarhi i nambu) (xigego) na *Time is like a river* (Nkarhi wu fana na nambu) (xihlambanyisi). Kim u kombisa leswaku thiyori yin'wana leyi seketelaka mavonelo yo hambana exikarhi ka swigego na swihlambanyisi hileyi vuriwaka ntirho wa thiyori ya vugego (career metaphor theory) leyi kombisaka leswaku swigego swi fana ni swivulwa swa miavo loko swihlambanyisi swi fana ni swivulwa swa mpimanyiso. Kim u kombisa leswaku hi ku ya hi vaseketeri va thiyori leyi, swigego na swihlambanyisi swi tirhisa magenge yo

© University of Venda

hambana loko swi ta eka matwisiselo, ku nga leswaku swigego swi tlhontlha miavo loko swihlambanyisi swi tlhontlha mpimanyiso. Kim u kombisa leswaku thiyori ya vunharhu, tlhelo yo hetelela eka vonelo ro hambanisa swiphemu leswimbirhi, i thiyori ya nhlamuselo ya masiku hinkwawo ya rito (literal theory) leyi yi boxaka mhaka ya leswaku swivulwa swa vugego swi simekiwa ehenhla ka swivumbeko swa nkavugego. Kim u kombisa leswaku hi ku ya hi thiyori leyi swigego na swihlambanyisi i swiphemu leswi kongomisaka eka ku yelana exikarhi ka xikongomisiwa na xihlovo. Kim u hlamusela leswaku hi ku ya hi thiyori leyi, xivumbeko xa xigego hi xona ku tsakeriwaka xona loko ku yelana exikarhi ka xikongomisiwa na xihlovo ku tele, kasi loko ku yelana exikarhi ka xikongomisiwa na xihlovo ku nga talangi ku tsakeriwa xihlambanyisi.

Ku yelana exikarhi ka ntirho wa Kim na ntirho lowu ku fambelana na loku ku kombisiweke eka mitirho leyin'wana. Ku yelana ko sungula ku khumba mhaka ya thiyori leyi tirhisiwaka eka mitirho leyimbirhi, ku nga thiyori ya vuehleketi ya vugego (the cognitive theory of metaphor). Ku yelana ku va kona loko swi ta eka ndlela leyi thiyori leyi yi tirhaka hakona ku paluxa matwisiselo, mahlamuselelo, na matirhiselo ya swihlambanyisi hi ku va swi tlhantlhiwa hi ndlela yo fana na le ka swigego. Kasi ku yelana kun'wana i ka mayelana na matirhiselo ya xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa ku paluxa tinhlamuselo ya swihlambanyisi.

2.1.8. Nkatsakanyo

Eka ndzima leyi ku kaneriwile hi swidyondzeki swa tsevu leswi xopaxopeke matsalwa yo hambanahambana swi ri karhi swi langutisa eka swigego na swihlambanyisi. Mhaka yikulu leyi hinkwaswo swi yi langutaka i ku kambela loko swigaririmi leswimbirhi swi fana kumbe swi ri swilo swimbirhi swo hambana. Ntirho wo sungula i wa Hanks (2005) lowu wu andlalaka miehleketo ehenhla ka maxopaxopelo ya swihlambanyisi. Hanks (2005) u kombisa leswaku ku ni matsalwa mo tala lama vulavulaka hi swigego ku tlula swihlambanyisi. Hileswaku, swihlambanyisi swi tikomba swi nga tekeriwi ngopfu enhlokweni, kumbe swi tekiwa swi ri rixaka rin'wana ra swigego. Eka ntirho lowu, Hanks u kanetana na movenelo yo teka

© University of Venda

swihlambanyisi tanihi muxaka wun'wana wa swigego. Hanks u hambanisa swiphemu leswimbirhi hi ku boxa leswaku swigego swi na vunwa kasi swihlambanyisi swi boxa ntiyiso.

Ntirho wa vumbirhi lowu xopaxopiweke eka ndzima leyi i wa Fishelov (2007). Mhaka yikulu leyi andlariwaka hi xidyondzeki lexi i tindlela leti nga tirhisiwaka ku twisisa swihlambanyisi. Eka nkanelo wa yena wa tindlela leti, Fishelov u khumba swilo swinharhu ku nga mongo (tenor), xifambisi (vehicle) na riendli (predicate). Fishelov u hlamusela leswaku eka ntirho wa yena u tirhisile papila ra swivutiso laha a katseke swihlambanyisi swa khumetsevu leswi swi yimelaka tinxaka ta nhungu ta swihlambanyisi. U kombisa leswaku u komberile vanyiki va mahungu ku endla swilo leswi landzelaka: ku nyika nhlamuselo yo koma ya xihlambanyisi xin'wana ni xin'wana, ku kombisa leswaku hi ku vona ka vona xihlambanyisi xi vulavula hi timhaka letinene, to biha kumbe ta le xikarhi, na ku komba mpimo wa ku nonoha ka ku twisisa xihlambanyisi xa kona.

Ntirho wun'wana lowu xopaxopiweke i wa Oim (2004) lowu eka wona a xopaxopaka swihlambanyisi swa XiEsitoniya leswi fambelanaka na maengeteri manharhu ya xihatla: *rapidly, quickly, fast*. Oim u kombisa leswaku eka ntirho lowu u kambisisa hilaha marito lama ma tirhaka hakona ku paluxa nhlamuselo ya mbulavulo. U hlamusela leswaku u tirhisile thiyori ya vuehleketi ya xigego (the cognitive theory of metaphor). Hi ku ya hi yena, thiyori leyi yi tirhisa swilo leswi landzelaka: milongoti yo tanihi mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa. U boxa leswaku thiyori leyi yi tumbuluxiwile hi George Lakoff na Mark Johnson hi lembe ra 1980 naswona yi hundzurile maehleketelelo ya ntolovelo loko swi ta eka ku twisisa matirhelo ya swigego. Oim u kombisa leswaku hi ku ya hi thiyori leyi mhakankulu eka xigego i mianakanyo kambe ku nga ri marito. Hi ku ya hi Oim xikongomelo xa xigego i ku endlela leswaku hi va ni ku twisisa ko antswa ka milongoti yin'wana. Oim u kombisa leswaku swigego a swi tali ku va swi simekiwa eka ku fanana. Mhaka leyi ya yelana ni leyi boxiweke hi Hanks, kambe yena a yi kongomisa eka swihlambanyisi. Hi ku ya hi Oim, xigego i ndlela ya maehleketelelo na mavulavulelo. Oim u kombisa leswaku u

© University of Venda

avile swihlambanyisi ku ya hi ku yelana ka swona ka nhlamuselo kutani a swi xopaxopa ehansi ka nongoloko wa mavizweni. Hi ku ya hi Oim, swihlambanyisi leswi a swi xopaxopeke swi wela eka vamavizweni vo ka va nga hetisekangi. Oim u avile swihlambanyisi hi mitlawantsongo leyi landzelaka: swo sungula ku famba; swa ku ta na ku fika; swa ku ya emahlweni; swa ku famba eka ndhawu yo karhi; swa ku hunguteka ka xanchumu; na swa ku humelala. Oim u boxa leswaku swihlambanyisi leswi kaneriweke swi nga aviwa hi leswi vulavulaka hi ku famba ka xihatla, xiendleko, nghingiriko, ku vulavula, kumbe ku swirheka. Leswi swi yelana swinene na leswi boxiweke hi Hanks.

Ntirho wa vumune wu xopaxopiweke eka ndzima leyi i wa Michael Israel, Jennifer Riddle Harding, na Vera Tobin (2004) laha ku pimanyisiwaka swihlambanyisi na swigego. Swidyondzeki leswi swi boxa leswaku ku hambana eka swiphemu leswimbirhi ku vonaka ngopfu eka xivumbeko, hikuva xihlambanyisi xi andlala erivaleni leswi xigego xi swi vulaka. Swidyondzeki leswi swi kombisa na leswaku van'wana va na miehleketo ya leswaku xigego i nkomiso wa xihlambanyisi. Swidyondzeki leswi, tanihilaha hi swi voneke hakona na le ka Hanks, swi kaneta mavonelo ya leswaku swihlambanyisi na swigego i nchumu wun'we. Va kombisa leswaku swiphemu leswimbirhi swi yimela michumu mimbirhi yo hambana. Vatsari lava va boxa miehleketo yo fana na ya Oim loko swi ta eka ndlela leyi tinhlamuselo ta swona ti vumbekaka hakona emiehleketweni ya vanhu hikuva hinkwaswo swi khumba mhaka ya ku tirhisa swilo swimbirhi, xihlovo na xikongomisiwa, laha nchumu wa vumbirhi wu twisisiwaka hi ku xiya nchumu wo sungula.

Ntirho wa vuntlhanu lowu kambisisiweke eka ndzima leyi i wa Moon (2008) laha a lavisisa hi swihlambanyisi swa Xinghezi leswi tirhisaka xivumbeko xa *tanihi RIHLAWURI*. Moon u boxa miehleketo leyi hlamuseriweke hi Hanks ya leswaku a ku si lavisisiwa swinene hi swihlambanyisi. Loko swi ta eka xivumbeko xa swihlambanyisi, miehleketo ya Moon yi yelana na ya Fishelov hikuva u kombisa leswaku swihlambanyisi leswi a lavisisaka hi swona swi na xivumbeko lexi nga cinciki, yi nga mhaka leyi na Moon a yi kombiseke. Loko a ringeta ku hlamusela

© University of Venda

leswaku u vula yini hi xivumbeko lexi nga cinciki u kombisa leswaku swihlambanyisi leswi a swi kambelaka swi na nandzelelano (kholokhexini) lowu nga cinciki eka matshamelo ya rihlawuri na riviti. Hi ku ya hi Moon, xiphemu xa vumbirhi, xa rihlawuri, xi tirha ku tshikilela mhaka leyi vuriwaka.

Ntirho wo hetelela lowu xopaxopiweke eka ndzima leyi i wa Kim (2003) lowu kambelaka ku fanana na ku toloveleka eka ntsakelo mayelana na xigego na xihlambanyisi. Hi ku ya hi Kim eka ntirho lowu u lava ku kambela ntirho lowu ku fanana na ku toloveleka swi ku endlaka eka ku kumisisa xivumbeko xa xigego na xihlambanyisi. Kim u hlamusela leswaku u tirhisa swikambelwanahikuendla (experiments) swinharhu eka ntirho wa yena. Kim u boxa mavonelo mambirhi mayelana na ku hambana ka xigego na xihlamabanyisi, ku nga vonelo ra ndzingano (equivalence) na ra nkandzingano (nonequivalence). Hi ku ya hi Kim, eka malembe yo hlaya lama hundzeke tithiyori to hlaya a ti teka xigego na xihlambanyisi tanihi michumu yo ringana. Kim u kombisa leswaku mavonelo lama ya hundzuriwile hi van'watindzimintivoswamiehleketo (psycholinguists) lava va xopaxopaka swigego na swihlambanyisi tanihi hi michumu yo kala ndzingano. Hi ku ya hi Kim, xivumbeko xa xihlambanyisi hi xona tshaku ku tlula xa xigego. Hi ku ya hi Kim, thiyori ya vugego yi teka swigego na swihlambanyisi ku ri nchumu wo fana loko swi ta eka matwisiselo, mahlamuselelo, na matirhiselo.

© University of Venda

NDZIMA YA 3
SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA NI/KUMBE SWI RI HAVA MAENDLI YA MIEHLEKETO ESWIVULWENI

3.1. Manghenelo

Xikongomelo xa ndzima leyi i ku kanela hi swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo. Eka xiyenge xa swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na maendli ya miehleketo, ku ta xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirhaka na maendli lama landzelaka: **tlhariha**, **tshemba**, **nyenyela**, **rivala**, **twisisa**, **kavanyeta**, **rhukana**, **karhata** na **hlundzuka**. Swihlambanyisi leswi nga ta kaneriwa eka xiyenge lexi, hi leswi vumbiwaka ku suka eka maviti ya xikholokhexini lama landzelaka: **mpfundla, mupfumeri, n'wana, huku**, **xidyondzeki, nhongani, Muvhenda, xedulu** na **nghala**. Kasi eka xiyenge xa swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya swa miehleketo, ku ta xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli lama boxiweke laha henhla. Nakambe eka xiyenge lexi, ka ha ta kaneriwa hi swihlambanyisi leswi vumbiweke ku suka eka maviti ya xikholokhexini lama boxiweke laha henhla. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli na leswi swi tirhaka swi ri hava maendli ku lava ku kumiwa tinhlamuselo ta swona.

3.1.1. Tinxaka ta maendli ya miehleketo

Maendli ya miehleketo ma kombisa ku cinca loku vaka kona emiehleketweni kumbe eka mianakanyo (Levin, 1995: 191). Maendli lawa ya kongomisa eka swanakanyiwa.

© University of Venda

3.1.2. Riendli -tlhariha

Oxford Advanced Learners' Dictionary (2005: 1689) yi hlamusela leswaku rito tlhariha i ku kota ku teka swiboho leswi vuyerisaka no nyika switsundzuxo leswinene hikokwalaho ka ntokoto na vutivi lebyi munhu a nga na byona.

3.1.3. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli - tlhariha

3.1.4. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Sasavona u tlharihile tanihi **mpfundla.**

Nhlamuselo: Sasavona u tlharihile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Sasavona
wu halahala ngopfu	→ u halahala ngopfu
wu tshamela ku tsutsuma	→ a nga tshamiseki
wu tsutsumela enkeleni	→ wa lava swintshunxo loko a hlagana na swiphiqo evuton'wini
a wu languti endzhaku loko wu tsutsuma	→ wa tiyimisela loko a endla swilo leswi Vuyerisaka
wa xiyaxiya loko ku nga va na khombo	→ Wa xiyaxiya leswaku a nga weli Ekhomyeni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa xifaniso lexi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Sasavona u tlharihile tanihi mpfundla** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa swihlambanyisi lowu nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo na Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku Sasavona u halahala ngopfu naswona u hava tingana, na wona mpfundla wu halahala ngopfu. Xihlovo na Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tshamelaka ku tsutsumatsutsuma, Sasavona u pfumala

© University of Venda

ntshamiseko. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku tanihileswi mpfundla wu tsutsumelaka enkeleni na le swihlahleni loko wu lava ku dlawa, na yena Sasavona wa tilavela swintshuxo loko a hlangana na swiphiqo evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi hlamusela leswaku tanihileswi mpfundla wu nga languteki endzhaku loko wu tsutsuma, Sasavona na yena wa tiyimisela loko a endla swilo leswi vuyerisaka. Xihlovo ni xikongomisiwa 5 swi hlamusela leswaku tanihi leswi mpfundla wu xiyaxiyaka mikarhi hinkwayo loko ku nga va ni khombo ro karhi, Sasavona na yena wa xiyaxiya leswaku a nga weli ekhombyeni.

3.1.5. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tlhariha

3.1.6. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Sasavona **u tanihi mpfundla**.
Nhlamuselo 1: Sasavona u tlharihile swinene.
Nhlamuselo 2: Sasavona u tsutsuma ngopfu.
Nhlamuselo 3: Sasavona u na mahlo lamakula.
Nhlamuselo 4: Sasavona u tsongaharile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Sasavona
wu halahala ngopfu	→ u halahala ngopfu
wu tshamela ku tsutsumatsutsuma	→ a nga tshamiseki
wa titumbeta loko wu hlongorisiwa	→ wa tilavela tindlela to tisirhelela loko a hlangana na khombo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa leswaku loko swihlambanyisi swi tirha swi ri hava maendli ku va ni tinhlamuselo to tala leti vumbiwaka eka miehleketo ya vayingiseri loko xihlambanyisi **Sasavona u tanihi mpfundla** xi yingisiwa. Hambiswirtano, yin'we kumbe timbirhi ta tinhlamuselo loko ti kamberiwa

© University of Venda

eka xihlambanyisi xo karhi, yi/ti tisa ku yelana ka tinhlamuselo eka miehleketo ya vayingiseri. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo na nkongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu halahalaka ngopfu, Sasavona na yena u halahala ngopfu. Eka Xihlovo na Xikongomisiwa 2 kona ku hlamuseriwa leswaku leswi mpfundla wu tshamelaka ku tsutsumatsuma, Sasavona yena a nga tshamiseki. Eka xihlovo na xikongomisiwa 3 ku kombisiwa leswaku leswi mpfundla loko wu hlongorisiwa wu titumbetaka, Sasavona yena loko a hlangana na khombo wa tilavela tindlela to tisirhelela.

3.1.7. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli - tlhariha

3.1.8. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala

Xik: Sasavona u tlharihile tanihi **rihlamalala.**
Nhlamuselo: Sasavona u tlharihile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rihlamalala	**Xikongomisiwa:** Sasavona
Ri tlharihile ngopfu	→ u tlharihile ngopfu
Ra hatlisa loko ri famba	→ u hatlisa ngopfu loko a famba
loko ri lava ku dlawa ra tsutsuma ri nghena enkeleni	→ loko a hlagana na khombo u tilavela tindlela to ti sirhelela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu kombisiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi rihlamalala ri nga tlharihisa xiswona, na Sasavona u tlharile ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku tanihileswi rihlamalala ri hatlisaka ngopfu loko ri famba, na yena Sasavona wa hatlisa loko a endla swilo. Eka xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 ku kombisiwa leswaku loko rihlamalala ri lava ku dlawa ra tsutsuma ri nghena enkeleni

© University of Venda

ku tisirhelela, Sasavona na yena loko a hlangana na khombo wa tilavela tindlela to tisirhelela.

3.1.9. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tlhariha

3.1.10. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rihlamalala

Xik: Sasavona u tanihi **rihlamalala.**
Nhlamuselo 1: Sasavona u tlharihile ngopfu.
Nhlamuselo 2: Sasavona u endla swilo hi ku hatlisa.
Nhlamuselo 3: Sasavona u tsongaharile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rihlamalala	**Xikongomisiwa:** Sasavona
loko ri lava ku dlawa ri hatla ri yimisa nhloko ri luma	→ loko a hlangana na swiyimo leswi n'wi tikiselaka vutomi u tilavela xintshuxo
loko ri hlangana na swihadyana swa mona ra tsutsuma ri nyamalala hi ku hatlisa	→ loko ku ri na leswi n'wi kanganyisaka evuton'wini u hatla a lava tindlela to tihambanyisa na swona
a swi olovi ku ri dlaya hikuva ra ti tumbeta hi matluka kumbe emabakwini.	→ a swi olovi ku n'wi onhela swilo swa yena hikuva wa swi hlayisa no swi sirhelela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi rihlamalala loko ri lava ku dlawa ri hatlaka ri yimisa nhloko ri luma, Sasavona na yena loko a hlangana na swiyimo leswi n'wi tikiselaka vutomi wa tilavela xitshunxo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi rihlamalala loko ri hlangana na

© University of Venda

swihadyana swa mona ri tsutsumaka ri nyamalala hi ku hatlisa, Sasavona na yena loko ku ri na leswi n'wi kanganyisaka evuton'wini u hatla a lava tindlela to kota ku ti hambanyisa na swona. Eka xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 ku kombisiwa leswaku leswi swi nga oloviki ku dlaya rihlamalala hikuva ri ti tumbeta hi matluka kumbe emabakwini, Sasavona na yena a swi olovi leswaku a onheriwa swilo swa yena hikuva wa swi hlayisa kumbe ku swi sirhelela.

3.1.11. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli -tlhariha

3.1.12. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe

Xik: Yandheya u tlharihile tanihi **xivatlankombe.**
Nhlamuselo: Yandheya u tlharihile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xivatlankombe	**Xikongomisiwa:** Yandheya
xi halahala ngopfu	→ u hava tingana
xi famba hi u hatlisa	→ loko a endla swilo leswi vuyerisaka evuton'wini u swi endla hi ku hatlisa
xi hatla xi nghena kun'wana na kun'wana xi tumbela loko xi chavisiwile	→ u hatla a lava tindlela to tisirhelela loko a hlangana na khombo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xivatlankombe xi halahalaka ngopfu, Yandheya yena u hava tingana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi xivatlankombe xi fambaka hi ku hatlisa, Yandheya yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka u swi endla hi ku hatlisa.

© University of Venda

Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi xivatlankombe xi nghenaka kun'wana na kun'wana laha ku tumbelekaka, Yandheya u hatlisa a tilavela tindlela to tisirhelela loko a hlangana na khombo.

3.1.13. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tlhariha

3.1.14. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xivatlankombe

Xik: Yandheya u tanihi **xivatlankombe**.

Nhlamuselo 1: Yandheya u tlharihile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Yandheya u ni tindlela to kota ku papalata makhombo.

Nhlamuselo 3: Yandheya wa kariha.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xivatlankombe xa halahala leswaku xi nga bvanyengetiwi hi swona	**Xikongomisiwa:** Yandheya → wa xiyaxiya loko ku ri na swilo leswi nga n'wi tsandzekisaka leswi nga n'wi pfunaka
loko xi balatiwa xi nghena kun'wana na kun'wana laha ku tumbelekaka	→ loko a hlangana na ku tikeriwa u endla hinkwaswo leswi nga ta hlayisa vutomi bya yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka

Mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi xivatlankombe xi halahaka leswaku xi nga bvanyengetiwi, Yandheya na yena wa xiyaxiya ku vona loko ku ri ni swilo leswi nga n'wi tsandzekisaka ku endla swilo leswi nga n'wi pfunaka evuton'wini. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa

© University of Venda

leswaku leswi xivatlankombe xi nghenaka kun'wana na kun'wana laha ku tumbelekaka, Yandheya u tilavela swilo leswi nga ta kota ku hlayisa vutomi bya yena na vandyangu wa yena. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi hlamusela leswaku leswi xivatlankombe xi hatlisaka loko xi famba, Yandheya na yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka u swi endla hi ku hatlisa.

3.2. Riendli -tshemba

Hornby (1948: 529) u hlamusela leswaku rito tshemba i ku kholwa eka swilo swo karhi.

3.2.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli -tshemba

3,2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri

Xik: Khanyisa u tshemba tanihi **mupfumeri**.

Nhlamuselo: Khanyisa u tshemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mupfumeri	**Xikongomisiwa:** Khanyisa
a nga kanakani loko a endla swilo	→ a nga kanakani loko a endla swilo hambi swi tika
u tshemba Xikwembu xa matilo	→ u tshemba swikwembu swa ka vona.
hambi a hlangana na miringo wa tshemba leswaku Xikwembu xi ta n'wi hlulela	→ loko a hlangana na ku tikeriwa u tshemba leswaku minkwembu ya ka vona yi ta n'wi pfuna

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u tshemba tanihi mupfumeri** xi yingisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa xa 1 swi kombisa leswaku tanihi leswi mupfumeri a nga kanakaniki, Khanyisa na yena loko a endla swilo hambi swi tika wa tshemba leswaku u ta swi kota. Eka Xihlovo na

© University of Venda

Xikongomisiwa xa 2 ku kombisiwa leswaku tanihileswi mupfumeri a tshembaka Xikwembu xa matilo, Khanyisa na yena u tshemba swikwembu swa ka vona. Xihlovo na Xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku loko mupfumeri a hlangana na miringo u tshemba leswaku Xikwembu xi ta n'wi hlulela, Khanyisa yena loko a hlangana na ku tikeriwa u tshemba minkwembu ya ka vona yi ta n'wi pfuna.

3.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tshemba

3.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mupfumeri

Xik: Khanyisa u tanihi **mupfumeri**.
Nhlamuselo 1: Khanyisa u tshemba ngopfu.
Nhlamuselo 2: Khanyisa u tshemba swikwembu swa ka vona.
Nhlamuselo 3: Khanyisa wa tiyisela.
Nhlamuselo 4: Khanyisa a nga kanakani.
Nhlamuselo 5: Khanyisa u nyika ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mupfumeri **Xikongomisiwa:** Khanyisa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa swivumbeko kumbe miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u tshemba tanihi mupfumeri** xi yingisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku tanihi leswi mupfumeri hambi a tikeriwa u ya emahlweni a tshemba Xikwembu, Khanyisa na yena hambi a tikeriwa u ya emahlweni a tshemba mikwembu ya ka vona loko a endla swilo hambi swi tika, wa tshemba leswaku u ta swi kota. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku tanihileswi mupfumeri a tshembaka Xikwembu xa matilo, Khanyisa na yena u tshemba swikwembu swa ka vona. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku loko

© University of Venda

mupfumeri a hlangana na miringo u tshemba Xikwembu xi ta n'wi hlulela, Khanyisa na yena loko a hlangana na ku tikeriwa u tshemba leswaku mikwembu ya ka vona yi ta n'wi pfuna.

3.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tshemba

3.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Mafemani u tshemba tanihi **mufundhisi**.

Nhlamuselo: Mafemani u tshemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
u tshemba leswaku yena u hlayisiwa hi Xikwembu	→ u tshemba mikwembu ya ka vona hi mbilu ya yena hinkwayo
Loko a khongelela swilo a nga kanakani leswaku Xikwembu xi xi n'wi nyika	→ loko a endla swilo wa tshemba leswaku minkwembu ya vona yi ta n'wi humelerisa
u tshemba Xikwembu hi mbilu ya yena hinkwayo	→ u tshemba mikwembu ya ka vona hi mbilu ya yena hinkwayo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a tshembaka ku u hlayisiwa hi Xikwembu masiku hinkwawo, na yena Mafemani u tshemba leswaku mikwembu ya vona hi yona yi n'wi hlayisaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mufundhisi a khongelelaka swilo swo

© University of Venda

karhi a nga kanakani leswaku Xikwembu xi ta n'wi nyika swona. Mafemani na yena loko a endla swilo wa tshemba leswaku swi ta va na mbuyelo lowunene. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a tshembaka Xikwembu hi mbilu ya yena hinkwayo, Mafemani na yena u tshemba mikwembu ya ka vona hi mbilu ya yena hinkwayo.

3.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tshemba

3.2.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Mafemani u tanihi **mufundhisi**.
Nhlamuselo 1: Mafemani u tshemba ngopfu.
Nhlamuselo 2: Mafemani a nga kanakani loko a endla xo karhi.
Nhlamuselo 3: Mafemani u khongela ngopfu.
Nhlamuselo 4: Mafemani wa hanana.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
hambi van'wana va sola Xikwembu yena u ya emahlweni a xi tshemba	→ hambi van'wana va sola minkwembu ya ka vona, yena u ya emahlweni a yi tshemba
u tshemba Xikwembu hi ku hetiseka	→ loko a endla swilo leswi vuyerisaka u swi endla hi ku hetiseka
u tirhisa ripfumelo loko a endla swilo	→ u lehisa mbilu loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a alaka a tshemba Xikwembu hambi van'wana va xi sola, Mafemani yena hambi van'wana va sola mikwembu hi ku vula leswaku i madimona, yena u ya emahlweni a tshemba minkwembu ya ka vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku

© University of Venda

leswi mufundhisi a tshembaka Xikwembu hi ku hetseka, Mafemani yena loko a endla swilo u swi endla hi ku hiseka no tshemba leswaku u ta swi kota. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi mufundhisi a tirhisaka ripfumelo loko a endla swilo swo karhi, Mafemani yena u lehisa mbilu loko a endla swilo.

3.2.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tshemba

3.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Somisa u tshemba tanihi **xihlangi.**
Nhlamuselo: Somisa u tshemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Somisa
xi tshemba vatswari va xona	→ u tshemba maxaka ya yena
a xi pfumeli leswaku vatswari va xona va tluriwa hi van'wana	→ u tshemba ngopfu nuna wa yena naswona a nga pfumeli leswaku nuna wa enlda swihoxo
loko xi biwa xi tsutsuma xi ya pota eka mana wa xona	→ loko a holova na nuna kwale evukatini u ya eka rikwavo a ya byela vatswari

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi tshembaka ngopfu vatswari va xona, Somisa na yena u tshemba ngopfu maxaka ya yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga pfumeriki leswaku vatswari va xona hi van'wana, Somisa na yena u tshemba ngopfu nuna wa yena, hikokwalaho a nga pfumeri leswaku nuna wa yena wa endla swihoxo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xi biwa xi

© University of Venda

tsutsumaka xi ya pota eka mana wa xona, Somisa na yena loko a holova na nuna u ya eka rikwavo a ya byela vatswari va yena.

3.2.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tshemba

3.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Somisa u tanihi **xihlangi**.
Nhlamuselo 1: Leswi Somisa a swi endlaka a swi nyawuli.
Nhlamuselo 2: Somisa u tshemba swilo swin'wana na swin'wana leswi a byeriwaka.
Nhlamuselo 3: Somisa u na ripotapota.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
hambi xi byeriwa vunwa xa shemba	→ u tshemba munhu hambi a byeriwa leswaku a nga na mahanyelo lamanene.
loko xi biwa xi tsutsuma xi ya pota eka mana wa xona xa tshemba leswaku u ta xi lamulela	→ loko a holova na nuna kwale evukatini u ya eka rikwavo a ya byela vatswari leswaku va ta n'wi yimelela
xitshemba hinkwaswo leswi xi byeriwaka	→ u tshemba hinkwaswo leswi a byeriwaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi hambiloko xi byeriwa mavunwa xi tshembaka, Somisa loko a tshemba munhu hambi a byeriwa leswaku munhu wa kona a nga na mahanyelo lamanene a nga tshembi loko a nga si swi vona hi yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi loko xi biwa xi tsutsumelaka eka mana wa xona hikuva xi tshemba

© University of Venda

leswaku u ta xi lamulela, Somisa loko a holova na nuna u tsutsumela eka rikwavo a ya va byela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 xi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi tshembhaka hinkwaswo leswi xi byeriwaka, Somisa na yena u tshemba hinkwaswo leswi a byeriwaka swona hambi wi nga ri ntiyiso.

3.3. Riendli -nyenyela

Rito nyenyela ri vula ku tshamela ku tisa kumbe ku humesa swivilelo (Hornby, 1948: 978).

3.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyenyela

3.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Somisa u nyenyela tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Somisa u nyenyela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Somisa
u tshamela ku rila	→ a nga hlweli ku rila loko a holova na un'wana
u lava ku miyetiwa loko a rila.	→ loko a endla swilo u lava ngopfu ku xaveleriwa
u na xilan'walan'wa.	→ kwale vukatini u tshamela ku lan'wa a ya rikwavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlamuselo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Somisa u nyenyela tanihi n'wana** xi yingisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla xi ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tshamelaka ku rila, Somisa na yena a nga hlweli ku rila loko

© University of Venda

a holova na munhu. Eka Xihlovo na Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a lavaka ku miyetiwa loko a rila, Somisa loko a endla swilo u lava ngopfu ku xaveleriwa. Xihlovo ni xikogomisiwa 3 swona swi hlamusela leswi n'wana a nga na xilan'walan'wa, Somisa yena kwale vukatini bya yena loko a holova na nuna u tshamela ku lan'wa a ya eka vona hambi swi nga nyawuli.

3.3.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyenyela

3.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Somisa u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Somisa wa nyenyela.

Nhlamuselo 2: Somisa a nga hlweli ku rila.

Nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Somisa
wa rilela loko a vona xilo ku kondza a xi kuma	→ loko a lava swilo eka nuna hambi a ri hava ala a sindzisa
u na rinama eka mana wa yena laha a yaka kona	→ u landzelela nuna kun'wana na kun'wana
loko a biwa u tsutsuma a ya pota eka mana wa yena	→ loko a holova na nuna kwale vukatini u ya eka rikwavo a ya byela vatswari

Nxopaxopa wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a rilelaka loko a vona xilo xo karhi ku kondza a xi kuma, Somisa na yena loko a lava ku xaveriwa swilo hi nuna hambi a vula leswaku a nga na mali wa sindzisa a kala a endla swikweleti a n'wi xavela. Eka Xihlovo na Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa

© University of Venda

leswaku leswi n'wana a nga na rinama eka mana wa yena, Somisa yena u landzelela nuna kun'wana na kun'wana laha a ya ka kona. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana loko a biwa hi van'wana a tsutsumelaka eka mana wa yena a ya pota na Somisa u tshamela ku ya byela vatswari va yena loko a holova na nuna wa yena.

3.3.1.4. Swihlabanyisi leswi tirhaka na riendli -nyenyela

3.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo

Xik: Ndzalama u nyenyela tanihi **ndzumulo**.
Nhlamuselo: Ndzalama wa nyenyela

MPIMANYISO

Xihlovo: Ndzumulo	**Xikongomisiwa:** Ndzalama
yi tshama yi ri karhi yi lava ku dya	→ u tshama a ri karhi a lava swakudya
a yi lavi u hambana na mana wa yona	→ a nga lavi ku hambana na nuna
ya rilarila	→ u tshamela ku yisa swivilelo eka nuna

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ndzumulo yi tshamaka yi ri karhi yi lava ku dya, Ndzalama na na yena u tshama a ri karhi a lava swakudya. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi ndzumulo yi nga laviki ku hambana na mana wa yona, Ndzalama a nga lavi ku hambana na nuna. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi hlamusela leswaku leswi ndzumulo yi tshamaka yi karhi yi rilarila, Ndzalama na yena u tshama a ri karhi a yisa swivilelo eka nuna.

© University of Venda

3.3.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyenyela

3.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ndzumulo

Xik: Hakamela u tanihi **ndzumulo**.

Nhlamuselo 1: Ndzalama wa nyenyela.

Nhlamuselo 2: Ndzalama u lava ku tshama e joni na nuna wa yena.

Nhlamuselo 3: Ndzalama u lava ku khongoteriwa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ndzumulo	**Xikongomisiwa:** Hakamela
a yi lavi ku hambana na mana wa yona	→ a nga lavi ku hambana na nuna
loko yi rila, yi miyela ntsena loko yi khongoteriwa	→ loko a endla swilo u lava ku xaveleriwa
yi rilela swakudya ka ha ri mpundzu	→ u lava swakudya ka ha ri mpundzu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ndzumulo yi nga laviki ku hambana na mana wa yona, Ndzalama na yena a nga swi lavi ku hambana na nuna. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi ndzumulo loko yi karhi yi rila yi miyela ntsena loko yi khongoteriwa hi mana wa yona. Loko Ndzalama a fanela a endla swilo u lava ku sungula hi ku xaveleriwa. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku ndzumulo leswi yi rilelaka swakudya ka ha ri mpundzu, Ndzalama na yena u pfuka a kombela swakudya ka ha ri mpundzu.

© University of Venda

3.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -nyenyela

3.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Sagwadi u nyenyela tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo: Sagwadi u nyenyela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sagwadi
ri hlawula swakudya ri nyenyelela nuna	→ a nga dyi swakudya hinkwaswo u na vunyenyanyenya
loko ri vona nuna a ri kona ra nyenyela ri lava ku tekeriwa enhlokweni	→ loko vatswari va yena va ri ekusuhi wa nyenyela leswaku a ta xaveleriwa
ra luriwa loko ri fanele ku dya	→ wa khongoteriwa loko a rhumiwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhlomisa ri hlawulaka swakudya hi ndlela yo nyenyelela nuna, Sagwadi na yena a nga dyi hinkwaswo u na vunyenya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi loko nhlomisa ri vona nuna ri nyenyelaka leswaku ri ta tekeriwa enhlokweni, Sagwadi na yena loko a vona vatswari va yena va ri ekusuhi wa nyenyela a lava leswaku a ta xaveleriwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi hlomisa ri luriwaka loko ri fanele ri dya swakudya, Sagwadi u lava ku khongoteriwa loko a rhumiwa.

© University of Venda

3.3.1.10. Swihlambanyisi leswi tirha swi ri hava riendli -nyenyela

3.3.1.11. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Hakamela u tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo 1: Sagwadi wa nyenyela.

Nhlamuselo 2: Sagwadi u lava ku xaveleriwa.

Nhlamuselo 3: Sagwadi u famba hi nonoka.

Mpimanyiso

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sagwadi
loko ri endla swilo ri lava ku sungula hi ku luriwa	→ loko a rhumiwa u lava ku sungula hi ku xaveleriwa
a nga tirhi ntirho a nga nyikiwangiki mali	→ loko a rhumiwa u lava ku hakeriwa
a ri fungunuli nturhu ri voniwa ri nga si luriwa	→ a nga pfumeli ku rhumuwa a nga byeriwanga leswaku u ta nyikiwa xo karhi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhlomisa ri sungulaka hi ku lava ku luliwa loko ri nga si tirha, Sagwadi loko a rhumiwa u lava ku nyikiwa xa n'wanchumu yi ri ndlela yo xavelela leswaku a ta pfumela ku rhumiwa. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 2 swi kombisa leswaku hlomisa a ri tirhi ntirho loko ku nga humanga mali yo ri lula leswaku ri tirha. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri nga fungunuriki nturhu leswaku ri voniwa ri nga si luriwa, Sagwadi a nga pfumeli ku rhumiwa loko a nga tshembisiwanga ku nyikiwa xa n'wa nchumu.

3.4. Riendli -hlundzuka

© University of Venda

Hornby (1948:28) u boxa leswaku rito hlundzuka ri hlamusela ku khunguvanyeka ni ku hanya hi ndlela yo chaviseta na ku bvanyengeta.

3.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli hlundzuka

3.4.1.1. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala

Xik: Hatlani u hlundzukile tanihi **nghala**.
Nhlamuselo: Hatlani u na vurhena.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Hatlani
ya bongabonga	→ wa rhuketela / femfenha
yi yimisa ntshiva	→ u visingarisa xikandza
yi handzahandza misava	→ u famba hi ku ba swigingi
yi sungula nyimpi eka swiharhi swin'wana	→ u sungula nyimpi eka vanhu van'wana swi nga languteriwanga
yi chavisa swiharhi swin'wana	→ u chavisa vanhu van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa mianakanyo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Hatlani u hlundzuka tanihi nghala** xi twarisiwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi nghala yi yi bongabongaka, Hatlani wa rhuketela na ku fefenha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi nghala yi handzahandzaka misava loko yi hlundzukile, Hatlani yena u famba hi ku ba swigingi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nghala yi yimisaka ntshiva loko yi hlundzukile, Hatlani yena u visingarisa xikandza. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku leswi nghala yi sungulaka nyimpi eka swiharhi swin'wana swi

© University of Venda

nga languteriwangi, Hatlani na yena u sungula nyimpi eka vanhu van'wana swi nga languteriwangi.

3.4.1.2. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli -hlundzuka

3..4.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nghala

Xik: Hatlani u tanihi **nghala.**
Nhlamuselo 1: Hatlani u hlundzukile.
Nhlamuselo 2: Hatlani u ni nkani.
Nhlamuselo 3: Hatlani u na matimba.
Nhlamuselo 4: Hatlani u kariha ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Hatlani
loko yi lwa na xin'wana xiharhi a yi tshiki yi nga si xi dlaya	→ loko a endla swilo a nga tshiki ku swi endla a nga si vona mbuyelo wa kona
loko yi hlundzukile yi chaviwa hi swiharhi hinkwaswo	→ loko a hlundzukile u chaviwa hi vanhu hinkwavo
loko yi khomile xiharhi a yi xi tshiki yi nga si xi dlaya	→ loko a lwa na munhu a nga n'wi tshiki loko a nga se n'wi vavisa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku loko nghala yi lwa na swiharhi swin'wana a yi tshiki loko yi nga si dlaya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi nghala yi chaviwaka hi swiharhi swin'wana loko yi hlundukile, Hatlani na yena u chaviwa hi vanhu hinkwako. Xihlovo ni Xikomngomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi loko nghala yi khomile xiharhi hi meno

© University of Venda

yi nga xi tshikiki ku kondza xi fa, Hatlani loko a lwa na munhu a nga n'wi tshiki a nga si n'wi vavisa.

3.4.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hlundzuka

3.4.1.5. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe

Xik: Gwambeni u hlundzukile tanihi **yingwe**.
Nhlamuselo: Gwambeni u hlundzukile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Yingwe	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
yi na vurhena	→ u na nkani
ya mpfhupfhela	→ u vanga madzolonga
loko yi lwa na swiharhi swin'wana a yi tlhetlhi yi tshika ku lwa	→ loko a lwa na van'wana a nga pfumeli ku lamuriwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha ehansi wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi yingwe yinga na vurhena, yi hlundzukaka, Gwambeni na yena u na nkani. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi yingwe yi mpfhupfhelaka, Gwambeni yena u vanga madzolonga. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi yingwe loko yi lwa na swiharhi swin'wana yi nga tlhetlhiki ku tshika ku lwa, Gwambeni yena loko a lwa na munhu a nga pfumeri ku lamuriwa.

© University of Venda

3.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlundzuka

3.4.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka yingwe

Xik: Gwambeni u tanihi **yingwe**.

Nhlamuselo 1: Gwambeni u hlundzuka ngopfu.

Nhlamuselo 2: Gwambeni u ni vurhena.

Nhlamuselo 3: Gwambeni wa tifihla mahanyelo ya yena.

Nhlamuselo 4: Gwambeni u tumbeta mahanyelo ya yena.

Nhlamuselo 5: Gwambeni u rhandza ngopfu nyimpi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Yingwe	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
loko yi lwa na xiharhi xin'wana hambi xi chupula xi tsutsuma ya landza	→ loko a endla nchumu lowu vuyerisaka hambi ku nga va na swirhalanganya u lava tindlela ta ku wu kuma
loko yikhoma xiharhi ya dlaya xi fa	→ loko a tirha ntirho wo karhi a nga tshiki a nga si vona mbuyelo wa kona
loko yi lwa na swiharhi swin'wana a yi tlhentlhi	→ loko a lwa na van'wana a nga pfumeli ku lamuriwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku Yingwe loko yi lwa na xiharhi xin'wana hambi xi chupula ya landza yi kondza yi xi kuma, Gwambeni na yena loko a endla nchumu lowu vuyerisaka hambi ku nga va na xirhalanganyi u lava tindlela to wu kuma. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku loko yingwe yi khoma xiharhi a yi xi tshiki yi nga dlayanga, Gwambeni loko a tirha ntirho wo karhi a nga a tshiki ku wu tirha a nga si vona mbuyelo wa kona.

© University of Venda

Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi yingwe loko yi lwa na swiharhi swin'wana yi nga tlhetlhiki ku tshika ku lwa, Gwambeni yena loko a lwa na munhu a nga pfumeri ku lamuriwa.

3.5. Riendli -twisisa

Hornby (1948: 202) u hlamusela leswaku rito twisisa i ku va munhu a nga nyanyuki, a nga chavi leswaku swi nga n'wi onhi moya.

3.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -twisisa

3.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu

Xik: Yandheya u twisisa tanihi **nyimpfu**.
Nhlamuselo: Yandheya u twisisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Yimpfu	**Xikongomisiwa:** Yandheya
a yi lwisani na swifuwo swin'wana	→ u tshama hi ku rhula na vanhu van'wana
a yi cemi loko yi dlawa	→ hambi a onheriwa a nga hlamuli nchumu
ya lurhela loko yi tsemiwa voya	→ a nga ali ku rhumiwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Yandheya u twisisa tanihi nyimpfu** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nyimpfu yi nga lwisaniki ni swifuwo swin'wana, Yandheya u tshama hi ku rhula na vanhu van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nyimpfu yi nga cemiki loko yi dlawa, Yandheya na yena hambi

© University of Venda

a onheriwa a nga hlamuri wa miyela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku tanihi leswi nyimpfu yi lurhelaka loko yi tsemiwa voya, Yandheya a nga ali loko a rhumiwa, Yandheya a twisisaka ku tlula mpimo leswi swi endlaka leswaku a pimanyisiwa ni nyimpfu tanihi xifuwo lexi twisisaka ku tlula swifuwo hinkwaswo emisaveni.

3.5.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli: twisisa

3.5.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nyimpfu

Xik: Yandheya u tanihi **nyimpfu**.
Nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu.
Nhlamuselo 2: Yandheya i munhu wo rhula.
Nhlamuselo 3: Yandheya a nga tlharihangi.
Nhlamuselo 4: Yandheya u na marhimila

MPIMANYISO

Xihlovo: Nyimpfu	**Xikongomisiwa:** Yandheya
ya kota ku tshama na swifuwo	→ wa kota ku hanya kahle
swin'wana entshangeni	na vanhu van'wana etikweni
ya lurhela lok yi tsemiwa voya	→ wa yingesela loko a tsundzuxiwa
hambi yi katsiwa na swifuwo swo	→ u tsaka na vanhu hinkwavo
hambana a yi karhati	

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha ehanhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihileswi nyimpfu yi kotaka ku tshama na swifuwo swin'wana etshangeni, Yandheya na yena wa swi kota ku hanya na vanhu van'wana etikweni. Xihlovo na Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi nyimpfu yi lurhelaka loko yi tsemiwa voya, Yandheya wa yingisela loko a tsundzuxiwa hi vanhu van'wana. Xihlovo ni

© University of Venda

Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nyimpfu hambi yi katsiwa na swifuwo swa muxaka wun'wana yi nga karhatiki, Yandheya na yena u tsaka na vanhu va tinxaka hinkwato.

3.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tihaka ni riendli -twisisa

3.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Nghatsani u twisisa tanihi **mufundhisi**.
Nhlamuselo: Nghatsani u twisisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
a nga holovi na munhu	→ a nga holovi na munhu
u kota ku hanya na Vakiresiti na vanhu van'wana	→ u hava xihlawuhlawu u hanya kahle na vanhu hinkwavo
hambi munhu a dyohile wa n'wi amukela ekerekeni	→ hambi munhu a n'wi hoxerile wa n'wi rivalela a vula leswaku i munhu ku fana na yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a nga holoviki na munhu, Nghatsani na yena nga holovi na munhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a kotaka ku hanya kahle na vanhu hinkwavo (vahedeni na vakiresiti), Nghatsani yena u hava xihlawuhlawu u kota ku hanya kahle na vanhu hinkwavo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku hambi munhu a dyohile ngopfu mufundhisi wa n'wi amukela

© University of Venda

ekerekeni, Nghatsani na yena loko a dyoheriwile munhu wa n'wi amukela a vula leswaku na yena i munhu ku fana na yena.

3.5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -twisisa

3.5.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mufundhisi

Xik: Yandheya u tanihi **mufundhisi**.

Nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu

Nhlamuselo 2: Yandheya u pfumelela hinkwaswo

Nhlamuselo 3: Yandheya wa titsongahata

MPIMANYISO

Xihlovo: Mufundhisi	**Xikongomisiwa:** Yandheya
u hanya na vahedei na Vakiresiti	a nga swi koti ku khirha vanhu van'wana
→	
wa rivalela van'wana	wa swi kota ku rivalela van'wana
→	
wa amukela switsundzuxo	wa hamukela loko a tsundzuxiwa
→	

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a kotaka ku hanya na vahedeni na Vakiresiti, Yandheya na yena a nga swi koti ku khirha vanhu van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi mufundhisi a kotaka ku rivalela vanhuhinkwavo lava n'wi hoxelaka, Yandheya na yena wa swi kota ku rivalela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mufundhisi a amukelaka switsundzuxo swa van'wana, Yandheya na yena wa amukela loko a tsundzuxiwa.

© University of Venda

3.5.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -twisisa

3.5.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Soyaphi u twisisa tanihi **nandza.**

Nhlamuselo: Soyaphi u twisisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
wa teka swileriso swa	→ wa teka swileriso swa
nandza wa yena	vatswari va yena.
wa hlonipha	→ wa hlonipha
wa titsongahata	→ wa titsongahata

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimayiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nandza a tekaka swileriso swa n'winyi wa yena, Soyaphi wa teka swilerso swa vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi nandza a titsongahataka, Soyaphi na yena i munhu wa ku titsongahata. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi nandza a hloniphaka ngopfu, na yena Soyaphi wa hlonipha.

3.5.1.10. Swihmbanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -twisisa

3.5.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Soyaphi u tanihi **nandza**.

Nhlamuselo 1: Soyaphi u twisisa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Soyaphi wa yingisela.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Soyaphi u hava vutihlamuleri.

Nhlamuselo 4: Soyaphi u tirhisiwa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
loko n'winyi wa yena a vulavula wa yingisela	→ loko vatswari va yena va vulavula wa yingisela
a nga tsan'wi n'winyi wa yena	→ a nga tsan'wi vatswari va yena
wa landzelela swileriso swa n'winyi wa yena	→ wa landzelela swileriso swa vatswari va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nandza a yingiselaka loko n'winyi wa yena a vulavula, Soyaphi na yena wa yingisela loko vatswari va yena va vulavula. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nandza a nga tsan'wiki n'winyi wa yena, Soyaphi na yena a nga tsan'wi vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nandza a tekaka swileriso swa n'winyi wa yena, Soyaphi na yena wa teka swileriso swa vatswari va yena.

3.6. Riendli -kavanyeta

Hornby (1948:787) u hlamusela leswaku rito kavanyeta i ku vula kumbe ku endla swilo leswi nga ta yimisa leswi vuriwaka kumbe leswi endliwaka.

3.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kavanyeta

3.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka rito nhongani

© University of Venda

Xikombiso: Yingwani u kavanyeta tanihi **nhongani.**

Nhlamuselo: Yingwani u kavanyeta ngopfu.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwa laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Yingwani u kavanyeta tanihi nhongani** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhongani yi hahaka kun'wana na kun'wana, na yena Yingwani u ya hinkwako hambi a nga laveki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi hahelaka enon'wini, na yena Yingwani u hlamula timhaka hambi ti nga n'wi kongomangi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi hahelaka kun'wana na kun'wana, Yingwani na yena u lava ku tiva timhaka hinkwato hambi leti nga na lava ti nga va kongoma.

3.6.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli kavanyeta

3.6.1.3. Swihlambinyisi leswi vumbiwaka ku suka eka nhongani

Xik: Yingwani u tanihi **nhongani.**

Nhlamuslo 1: Yingwani u kavanyeta ngopfu.

Nhlamuselo 2: Yingwani u nghenelela timhaka a nga vikeriwangi.

Nhlamuselo 3: Yingwani a nga nyenyi nchumu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nhongani	**Xikongomisiwa:** Yingwani
yi hava ndzilikano	→ hambi a vikeriwa nawu a nga landzeleli.
yi hahela na le masini	→ u nghenelela timhaka

© University of Venda

	leti laviki yena
yi hahela hinkwako	→ a nga sunguli a byeriwa
	leswaku u na ntirho
	kambe yena o nghena
Yi rhwala yi yisa eka swilo	→ u teka mahanyelo ya yena
Swo basa	yo biha a dyondzisa vana van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nhongani yi nga hava ndzilikano, Yingwani yena hambi a vekeriwa nawu a nga wu landzeleri. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi hahelaka na le masini, Yingwani yena u nghenelela timhaka leti nga laviki yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nhongani yi tekaka thyaka yi yisa eka swilo leswi nga basa, Yingwani na yena u teka mahanyelo ya yena yo biha a dyondzisa van'wana.

3.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kavanyeta

3.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Xirilele u kavanyeta tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo: Xirilele u kavanyeta ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Xirilele
xi vulavula na hambi ka ha	→ u hlamula van'wana va
vulavula vantswatsi	nga se heta ku hlamusela
	mavonelo ya vona
a xi miyeli ku byeriwa leswaku xi	→ u nghenelela timhaka a
miyela	vulavula a nga vikeriwanga

© University of Venda

xi endla leswi nga lavekiki exikarhi ka vanhu	→ u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi exikarhi ka vanhu

Nxopaxopa wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi vulavulaka hambi ka ha vulavula vantswatsi, Xirilele yena wa kavanyeta loko van'wana va vulavula, u lava ku vulavula yena ntsena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga yimeliki ku byeriwa leswaku xi vulavula, Xirilele yena u nghenelela timhaka leti nga laveki yena kumbe a nga vikeriwangi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi endlaka swilo swo ka swi nga tolovelekangi exikarhi ka vanhu, Xirilele na yena u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi exikarhi ka vanhu.

3.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli kavanyeta

3.6.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Xirilele u tanihi **xihlangi**.
Nhlamuselo 1: Xirilele u kavanyeta ngopfu.
Nhlamuselo 2: Xirilele a nga yimeri ku vikeriwa timhaka.
Nhlamuselo 3: Xirilele a nga xiximi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Xirilele
a xi yingiseli leswaku xi ta kota ku vulavula hi nkarhi wa xona	→ a nga koti ku yingisela loko van'wana va vulavula, kambe u va nghena enon'wini vanga si heta
xi na magugu	→ u hatlisa ku hlamula

© University of Venda

a xi ti khomi hambi ku ri exikarhi ka vanhu	→ a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa swihlambanyisi leswi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku loko xihlangi xi nga yingiseleki leswaku xi ta kota ku vulavula, Xirilele yena yena a nga koti ku yingisela loko van'wana va vulavula kambe u va nghena enon'weni va nga si heta hungu ra vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga na magugu, Xirilele na yena u hatlisela ku hlamula. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tikhomiki hambi xi ri exikarhi ka vanhu, Xirilele na yena a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu.

3.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -kavanyeta

3.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpengo

Xik: Sevengwani u kavanyeta tanihi **mpengo.**

Nhlamuselo: Sevengwani u kavanyeta ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpengo	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
wu hlamula wu nga vukeriwangi	→ u nghenelela timhaka leti nga n'wi laveki naswona swi hambana na hungu
a wu yingiseli	→ a nga tinyiki nkarhi wo yingisela
a xi koti ku tikhoma exikarhi ka vanhu	→ a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpengo wu hlamulaka wu nga vikeriwanga naswona swo hambana na hungu leri vulavuriwaka, Sevengwani na yena u nghenelele timhaka leti nga n'wi laviki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi mpengo wu nga yingiseriki, Sevengwani na yena a nga tinyiki nkarhi wo yingisela van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tikhomiki exikarhi ka vanhu, Xirilele na yena a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu.

3.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -kavanyeta

3.6.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwakaku suka eka mpengo

Xik: Sevengwani u tanihi **mpego**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u kavanyeta ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwini a nga yingiseli van'wana.

Nhlamuselo 3: Sevengwani a vulavula a ri yexe.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpengo	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
wu kavanyeta loko vanhu va vulavula swa vona wona wu nghenelela wu vula swo habana na leswi vulavuriwaka	→ u kavanyeta van'wana loko va ri karhi va ri karhi va vulavula ematsanw'ini yo va hetisa mavonelo ya vona
wu lava leswaku vanhu va yingisela wona ntsena	→ u lava leswaku ku yingiseriwa yena Ntsena

© University of Venda

wu vulavula wu nga miyeli → a nga lavi ku ngheneleriwa loko a Vulavula

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpengo wu kavanyetaka vanhu loko va bula swa vona wona wu nghenelela wu vula swa wona swo hambana na leswi swi vulavuriwaka, Sevengwani na yena u kavanyeta van'wana loko va ri karhi va vulavula hi ku va nghena enon'weni a vula swa yena handle ko va tshika va hetisa mavonelo ya vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mpengo wu lavaka leswaku vanhu va yingisa wona tsena, Sevengwani u lava leswaku ku yingiseriwa yena tsena, loko swi nga ri tano u endla swin'wana leswi nga ta endla leswaku mbulavulo wu kavanyeteka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mpengo wu nga miyeriki loko wu vulavula, Sevengwani na yena a nga lavi leswaku van'wana va vulavula, loko va vulavula wa va kavanyeta.

3.7. Riendli -rhukana

Hornby (1948: 1518) u hlamusela leswaku rito rhukana i ku vula marito lama vanhu vo tala ma va hlundzukisaka kumbe ma tshukisaka.

3.7.1. Swihlambainyisi leswi tirhaka na riendli -rhukana

3.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Muvhenda

Xik: Ntsakisi u rhukana tanihi **Muvhenda**.

Nhlamuselo: Ntsakisi u rhuketela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvhenda u ri lexi nga na vito a xi rhuketeli → **Xikongomisiwa:** Ntsakisi a nga chavi ku vula marito ya nhlambha

© University of Venda

u ambala ntshindzi	→ u ambala swiambalo swo vonikela
wu rhuketela exikarhi ka vanhu	→ wa rhuketela exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Ntsakisi u rhuketela tanihi Muvhenda** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Muvhenda a vulaka leswaku lexi xi nga na vito a xi rhuketeli, na yena Ntsakisi a nga chavi ku vula marito ya nhlambha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi Muvhenda a ambalaka ntshindzi, Ntsakisi yena u ambala swiambalo leswo vonikela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Muvhenda a rhuketelaka ku ri na vanhu, na Ntsakisi wa rhuketela exikarhi ka vanhu.

3.7.1.2. Swihlambanyisi lewi nga hava riendli -rhukana

3.7.1.3. Swihlabanyisi leswi vmbiwaka ku suka eka Muvhenda

Xik: Ntsakisi u tanihi **Muvhenda**.

Nhlamuselo 1: Ntsakisi u rhukana ngopfu.

Nhlamuselo 2: Ntsakisi a nga chavi ku vulavula marito yo rhuketela.

Nhlamuselo 3: Ntsakisi u lava ngopfu ku xavisa.

Nhlamuselo 4: Ntsakisi u huwelela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvhenda	**Xikongomisiwa:** Ntsakisi
wa phyandlasela nhlambha	→ a nga nyumi u vulavula
hambi ku ri exikarhi ka vanhu	nhlambha exikarhi ka vanhu
u hava tingana	→ u hava tingana

© University of Venda

wu rhuketela exikarhi ka vanhu	→ wa rhuketela exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Muvhenda a phyandlesaka nhlamba exikarhi ka vanhu, na yena Ntsakisi a nga nyumi ku vulavula a humesa nhlamba exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku tanihileswi Muvhenda a nga riki na tingana, Ntsakisi na yena a nga na tingana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Muvhenda a a rhuketelaka exikarhi ka vanhu, Ntsakisi na yena wa rhuketela exikarhi ka vanhu.

3.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli - rhukana

3.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xidakwa

Xik: Xisomisana u rhukana tanihi **xidakwa**.

Nhlamuselo: Xisomisana u rhuketela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidakwa	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
a xi nyumi ku rhuketela	→ a nga nyumi ku rhuketela
a xi hloniphi	→ a xi hloniphi
xa rhuketela exikarhi ka vanhu	→ wa rhuketela exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga ka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xidakwa xi nga nyumiki ku rhuketela, na yena Xisomisana a nga nyumi ku rhuketela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku lewi xidakwa xi nga hloniphiki, na yena Xisomisana a nga hloniphi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi

© University of Venda

xidakwa xi rhuketelaka ni le xikarhi ka vanhu, Xisomisana na yena u rhuketela ni le xikarhi ka vanhu.

3.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhukana

3.7.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidakwa

Xik: Xisomisana u tanihi **xidakwa**.

Nhlamuselo 1: Xisomisana u rhuketela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Xisomisana a nga xiximi.

Nhlamuselo 3: Xisomisana a nga na mahanyelo lamanene.

Nhlamuselo 4: Xisomisana u rhandza byalwa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidakwa	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
xi tshamela ku rhuketela	→ u tshamela ku rhuketela hinkwako
xi rhuketela na vanhu lavakulu	→ u huketela na vaNtswatsi
hambi ku tele vanhu xa rhuketela	→ hambi ku tele vanhu wa rhuketela

Nxopaxopo wa leswi nga ka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xidakwa xi tshamelaka ku rhuketela minkarhi hinkwayo, Xisomisana u tshamela ku rhuketela minkarhi hinkwayo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xidakwa xi rhuketelaka na lavakulu, Xisomisana na yena u rhuketela na vaNtswatsi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xidakwa xi rhuketeleka ni le xikarhi ka vanhu, Xisomisana na yena u rhuketela ni le xikarhi ka vanhu.

© University of Venda

3.7.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli - rhukana

3.7.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Tsatsawani u rhukana tanihi **xihlangi.**

Nhlamuselo: Tsatsawani u rhuketela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Tsatsawani
a xi hloniphi	→ a nga hloniphi
a xi na mahanyelo ya kahle	→ a na mahanyelo yo biha
a xi hlawuli marito	→ a ga hlawuli marito

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi nga hloniphiki, Tsatsawani na yena a nga hloniphi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga ri ki na mahanyelo ya kahle, Tsatsawani na yena a nga na mahanyelo lamanene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga hlawuliki marito, Tsatsawani na yena a nga hlawuli marito.

3.7.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhuketela

3.7.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Tsatsawani u tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo 1: Tsatsawana u rhuketela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Tsatsawani a nga xiximi.

Nhlamuselo 3: Leswi Tsatsawani a swi endlaka a swi nyawuli.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Tsatsawani
a xi languti xiyimo	→ a nga languti xiyimo xa munhu
xi rhuketela na vanhu lavakulu	→ u rhuketela vantswatsi
xi hloniphi	→ a nga na xichavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga nyikiwa laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi nga langutiki xiyimo xa vanhu, Tsatsawani na yena a nga languti. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga hloniphiki, Tsatsawani na yena a nga na xichavo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi rhuketelaka na vanhu lavakulu, Tsatsawani na yena u rhuketela vantswatsi.

3.8. Riendli -karhata

Hornby (1948:599) u hlamusela leswaku rito karhata swi vula munhu loyi a tshamelaka ku vanga timbholovo kumbe tinyimpi.

3.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -karhata

3.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xedulu

Xik: Tinhlayo ti karhata tanihi **xedulu**.

Nhlamuselo: Tinhlayo ti karhata ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xedulu	**Xikongomisiwa:** Tinhlayo
yi lava munhu a tirha hi u hiteka	→ ti lava munhu a tirha hi ku hiteka
yi karhalisa byongo	→ ti karhalisa byongo
yi tirhisa maendlelo yo tala	→ ti tirhisa maendlelo yo tala

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Tinhlayo ti karhata tanihi xedulu** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xedulu yi lavaka munhu a tirha hi ku hiteka, tinhlayo na tona ti lava munhu a tirha hi ku hiteka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xedulu yi karhalisaka byongo, na tona tinhlayo ti karhalisa byongo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku tanihi leswi xedulu yi tirhisaka maendlelo yo tala, na le ka tinhlayo swi tano.

3.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -karhata

3.8.1.3. Swihlambanyisi leswi tumbuluka ku suka xedulu

Xik: Tinhlayo ti tanihi **xedulu**.

Nhlamuselo 1: Tinhlayo ti karhata ngopfu.

Nhlamuselo 2: Tinhlayo ti lava leswaku munhu a tirha hi ku chivirika.

Nhlamuselo 3: Tinhlayo ta tika swinene.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xedulu	**Xikongomisiwa:** Tinhlayo
yi lava munhu a sungula a twisisa matirhelo ya yona leswaku yi ta olova ku yi tirha	→ ti lava leswaku munhu a twisisa matirhelo ya tona leswaku ti ta olova loko a ti tirha
a yi lavi munhu wo loloha hikuva yi nga n'wi kanganyisa	→ a ti lavi munhu wo loloha hikuva a nga hluleka ni ku kuma nhlamulo leyi faneleke
yi lava munhu a yi tirhisa hi vuenti	→ ti lava munhu a tirhisa miehleketo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihi leswi xedulu yi lavaka leswaku munhu a sungula a twisisa matirhelo ya yona, tinhlayo na tona ti lava leswaku munhu a sungula a twisisa matirhelo ya tona leswaku a ta kota ku tirha hi ku olova. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi xedulu yi nga laviki munhu wo loloha hikuva yi nga n'wi karhata a karhala a nga si heta, tinhlayo na tona a ti lavi munhu wo loloha hikuva a nga karhala a nga si kuma matirhelo ni tinhlamulo leti fanelaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xedulu yi lavaka munhu a tirhisa miehleketo hi vuenti, tinhlayo na tona ti lava leswaku munhu a tirhisa miehleketo hi vuenti.

3.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -karhata

3.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka phorisa

Xik: Nghatsani u karhata tanihi **phorisa**.

Nhlamuselo: Nghatsani u karhata ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Phorisa	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
loko ri ba munhu ri n'wi ba ku tlula mpimo, a ri n'wi tshiki a nga se titivala	→ loko a ba munhu a nga n'wi tshiki a nga se n'wi vavisa
ri na tindlela to tala to xanisa khamba ri kondza ri vulavula ntiyiso	→ loko a tshinya n'wana u na tindlela to tala ta tihanyi to dyondzisa n'wana mahanyelo lamanene
a nga lavi nawu wu tshoviwa a ri karhi a swi vona	→ a nga pfumeli n'wana a endla swihoxo a n'wi langutile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihi leswi phorisa ri baka khamba ku kondza ri titivala, Nghatsani na yena loko a ba munhu a nga n'wi tshiki a nga se n'wi vavisa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi phorisa ri nga na tindlela to tala to xanisa khamba ri kondza ri vula ntiyiso, Nghatsani na yena loko a tshinya n'wana u tirhisa tindlela to tala ta tihanyi leswaku a ta kala a dyondza mahanyelo lamanene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi phorisa ri nga laviki leswaku nawu wu tshoviwa ri ri karhi ri swi vona, Nghatsani na yena a nga pfumeri leswaku vana va endla swihoxo a ri karhi a va vona.

3.8.1.6. **Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -karhata**

3.8.1.7. **Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka phorisa**

Xik: Nghatsani u tanihi **phorisa**.

© University of Venda

Nhlamuselo 1: Nghatsani u karhata ngopfu

Nhlamuselo 2: Nghatsani u tirha hi nawu.

Nhlamuselo3: Nghatsani a nga lavi leswaku nawu wa tiko wu tluriwa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Phorisa	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
a ri pfumeli ku pfala nandzu hi ndlela ya vukungundwana	→ a nga pfumeli ku kuma swilo leswi nga n'wi pfunaka hi tindlela ta vukungundwana
a ri pfumeli nawu wu tluriwa ri karhi ri swi vona	→ a nga pfumeli leswaku vana va endla swihoxo a va langutile
loko a ba munhu u bela kuvavisa	→ loko a ba n'wana u bela ku vavisa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku tanihi leswi phorisa ri nga pfumeliki ku pfala nandzu wa munhu hi ndlela ya vukungundwana, Nghatsani na yena a nga lavi ku kuma swilo leswi swi pfunaka evuton'wini hi ku tirhisa tindlela ta vukungundwana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi phorisa ri nga pfumeleki nawu wu tluriwa ri ri karhi ri swi vona, Nghatsani na yena a nga pfumeli vana va endla swihoxo a ri karhi a va vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi phorisa loko ri ba munhu ri belaka ku vavisa, Nghatsani loko a ba n'wana u bela ku vavisa.

3.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -karhata

3.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nxalati u karhata tanihi **n'wana.**

Nhlamuselo: Nxalati u karhata ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nxalati
u tshama a ri karhi a rilarila	→ u tshamela ku karhata vanhu hi
a karhata mana wa yena	mahanyelo ya yena
wa nyenyela hi ku lava ku xaveriwa	→ u tshamela ku karhata nuna a lava
swiwitsi	ku xaveriwa swilo swo bomba
loko a rhumiwa u lava ku xaveleriwa	→ a nga tirhi loko a nga khongoteriwangi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyekiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tshamaka a ri karhi a rilarila, Nxalati na yena u tshamela ku karhata vanhu hi mahanyelo ya yena yo biha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nyenyelelaka mana wa yena hi ku lava ku xaveriwa swiwitsi masiku hinkwawo, Nxalati na yena u tshamela ku karhata nuna hi ku lava ku xaveriwa swilo swo bomba masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xirhumiwa xi lavaka ku xaveleriwa, Nxalati na yena loko a fanele ku tirha u lava ku khongoteriwa.

3.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -karhata

3.8.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nxalati u tanihi **n'wana.**

Nhlamuselo 1: Nxalati u karhata ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nxalati a nga na ntirhisano na van'wana.

Nhlamuselo 3: Swiendlo swa Nxalati a swi nyawuli.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Nxalati u hava mona.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nxalati
u ba vana van'wana	→ u tshamela ku lwa na vanhu
u lava ku tshama a beburiwile	→ u sindzisa ku famba na nuna kun'wana na kun'wana
u rilela ku xaveriwa swiwitsi masiku hinkwawo	→ u sindzisa nuna ku n'wi xavela swilo hambi a ga ri na mali

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a tshamelaka ku ba vana van'wana, Nxalati na yena u tshamela ku lwa na vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a lavaka ku tshama a beburiwile, Nxalati na yena u sindzisa ku famba na nuna kun'wana na kun'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a rilelaka ku xaveriwa swiwitsi masiku hinkwawo, Nxalati na yena u sindzisa nuna ku n'wi xavela swilo hambi a nga ri na mali.

3.9. Riendli -rivala

Hornby (1948: 587) u hlamusela rito rivala hi ndlela leyi landzelaka: ku tsandzeka ku tsundzuka swilo leswi nga humelela nkarhi lowu nga hundza.

3.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -rivala

3.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka huku

Xik: Somisa u rivala tanihi **huku**.

Nhlamuselo: Somisa u rivala ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Huku	**Xikongomisiwa:** Somisa
hambi yi biwa ya tlhelela kwale yi nga biwa kona	→ hambi a endla hi tihanyi wa rivala a tsaka na nala wa yena
loko yi jovota swilo yi swikutiwa ya tlhela yi ya jovota	→ loko a tshinyiwa eka swilo swo karhi u tlhela a ya swi endla
loko yi swikutiwa ya tlhelela laha a yi ri kona	→ loko a tshinyiwa u tlhela a endla leswi a nga tshinyiwa eka swona

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwa laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Somisa u rivala tanihi huku** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku huku loko yi biwa yi tlhelela kwale yi nga biwa kona, Somisa hambi a endliwa hi tihanyi wa rivala a tsaka na nala wa yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku loko huku yi jovota swilo swo karhi yi tlhela yi tlhelela yi ya jovota, Somisa na yena loko a tshinyiwa leswaku a nga endli swilo swin'wana endzhaku ka karhinyana u tlhela a ya swi endla. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku loko huku yi swukutiwa ya tlhelela, Somisa na yena loko a tshinyiwa eka swilo u tlhelela a ya swi endla.

3.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rivala

3.9.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiweke ku suka eka huku

Xik: Somisa u tanihi **huku**.

Nhlamuselo 1: Somisa u rivala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Somisa a nga tsundzuki swilo hi ku olova.

Nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Somisa wa tirha kambe leswi a swi endlaka hi mali a swi nyawuli.

MPIMANYISO

Xihlovo: Huku	**Xikongomisiwa:** Somisa
loko yi swikutiwa ya tlhelela kwale yi nga swikutiwa kona	→ a nga koti ku tsundzuka leswi nga humelela khale
loko yi hlongorisiwa ya xupuka yi tlhelela eka mudlayi	→ loko a endleriwa swihoxo hi munhu u tlhela a tsaka na yena
loko yi handza endhawini hambi swakudya swi herile ya tlhelela yi ya handza kona	→ loko a tirha namuntlha a heta siku leri landzelaka wa rivala leswaku u hetile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga nyikiwa laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Somisa u tanihi huku** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku huku loko yi biwa ya tlhelela kwale yi nga biwa kona, Somisa a nga koti ku tsundzuka leswi nga humelela khale. Xihlovo ni Xikongomisiwa xa 2 swi kombisa leswaku leswi huku loko yi hlongorisiwa yi lava ku dlawa yi xupuka yi tlhelela eka mudlayi, Somisa na yena loko a endleriwa swihoxo hi munhu wa tlhelela a ya tsaka na yena a rivala hi leswi nga humelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku loko huku yi ya handza eka ndhawu yo karhi hambi swakudya swa kona swi herile ya tlhelela yi ya handza kona na Somisa loko a tirhile ntirho wu hela hi siku leri landzelaka wa rivala leswaku u hetile a ya sungula eku sungule

Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -rivala

© University of Venda

3.9.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka mukhegula

Xik: Fanisa u rivala tanihi **mukhegula**.
Nhlamuselo: Fanisa u rivala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhegula	**Xikongomisiwa:** Fanisa
a nga tsundzuki swa khale	→ a nga tsundzuki leswi humeleleke khale
loko a vula swilo wa rivala	→ loko a vula swilo wa rivala leswaku hi yena a nga swi vula
loko a veka swilo wa rivala laha a nga veka kona	→ loko a veka swilo wa rivala leswaku u vekile kwihi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla xi ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhegula a nga tsundzukiki leswi nga humelela khale, Fanisa na yena a nga tsundzuki leswi humeleleke khale. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukhegula loko a vula swilo a rivalaka, Fanisa na yena wa rivala loko a vula swilo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi mukhegula loko a veka swilo a rivalaka, Fanisa na yena loko a veka wa rivala leswaku u swi vekile eka ndhawu yihi.

© University of Venda

3.9.1.6. Swihlambanyisa leswi tirhaka swi rihava riendli -rivala

3.9.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula

Xik: Somisa u tanihi **mukhegula**.

Nhlamuselo 1: Somisa i munhu wo rivala swinene.

Nhlamuselo 2: Somisa loko a veka swilo wa rivala laha a nga veka kona.

Nhlamuselo 3: Somisa u famba hi nhonga.

Nhlamuselo 4: Somisa a nga koti ku titirhela.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhegula	**Xikongomisiwa:** Somisa.
u lava wo n'wi tsundzuxa loko a rivele swilo	→ u lava ku tsundzuxiwa loko a vekile swilo
a nga koti ku longoloxa timhaka hi ndlela ya kona	→ u lava ku pfuniwa loko a hlamusela mahungu
loko a famba wa lahleka ndlela	→ wa rivala loko a ri eku fambeni hikuva a ri na swiphiqo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiwekie laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhegula a lavaka munhu wo n'wi tsundzuxa loko a veka swilo, Somisa na yena u lava ku tsundzuxiwa loko a veka swilo hikuva wa rivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a nga koteki ku longoloxa timhaka hi ndlela ya kona hikokwalaho ko rivala, Somisa na yena u lava ku pfuniwa loko a hlamusela mahungu hikuva wa rivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula loko a famba a rivalaka ndlela, Somisa na yena loko a ri eku fambeni endleleni wa rivala ndlela hikokwalaho ka swiphiqo.

3.9.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni riendli -rivala

© University of Venda

3.9.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Mafemani u rivala tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo: Mafemani u rivala ngfopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
loko xi lerisiwa swilo xa rivala	→ loko a byeriwa mahungu wa Rivala
loko xi rhumiwile xa rivala endleleni leswaku u rhumiwile yini	→ loko a vulavula timhaka wa Rivala leswaku a vulavula hi mhaka muni
xa rivala hi ku phungela	→ wa rivala loko a ri eku fambeni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi loko xi lerisiwa swilo xi rivalaka, na yena Mafemani loko a byeriwa mahungu wa rivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xi rhumiwile xi rivalaka endleni kutani xi tlhelela endzhaku xi ya vutisa, Mafemani na yena loko a vulavula timhaka wa rivala leswaku a vulavula hi mhaka muni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula loko a famba a rivalaka ndlela, Somisa na yena loko a ri eku fambeni endleni wa rivala ndlela hikokwalaho ka swiphiqo.

3.9.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rivala

© University of Venda

3.9.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Mafemani u tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo 1: Mafemani u rivala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Mafemani a nga koti ku tsundzuka leswi nga humelela khale.

Nhlamuselo 3: Mafemani a nga hlweli ku rivalela.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
loko xi rhumiwa xi tsaleriwa swona ephwphwni hikuva xa rivala	→ loko a byeriwa swilo wa rivala, a lava ku tsundzuxiwa
loko xi lerisiwa swilo xa rivala	→ wa rivala loko a byeriwa Mahungu
loko xi rhumiwile xa rivala endleleni leswaku xi rhumumiwile yini, kutani xi tlhela	→ loko a vulavula timhaka wa rivala a vulavula mhaka muni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi lokoxirhumiwaxi tsaleriwaka ephepheni hikokwalaho ko rivala, Mafemani na yena loko a byeriwa swilo wa rivala kutani u lava ku tsundzuxiwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihlangi loko xi lerisiwa swilo xi rivalaka, Mafemani na yena wa rivala loko a byeriwa mahungu. Xihlovo ni xikongomiiwa xa 3 swi hlamusela leswaku loko xihlangi xi rhumiwile xi rivalaka endleleni kutani xi tlhela xi ya vutisa, Mafemani loko a vulavula timhaka wa rivala leswaku a vulavula hi mhaka muni.

3.10. Riendli -tiva

© University of Venda

Hornby (1948: 826) u hlamusela leswaku rito tiva i ku va ni vutivi emiehleketweni hikuva u ri ni ntokoto.

3.10.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tiva

3.10.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhegula

Xik: Gwambeni u tiva swilo tanihi **mukhegula**.
Nhlamuselo: Gwambeni u tiva ngopfu swilo.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Mafemani
u tiva milawu kumbe swiyila	→ u tiva milawu na swiyila
u tiva swilo swa xikhale	→ u tiva swilo swa xikhale
u tiva ku vumba	→ u tiva ku vumba

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka milawu kumbe swiyila, Gwambeni na yena u tiva ngopfu milawu na swiyila. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mukhegula a tivaka swilo swa xikhale, Gwambeni na yena u tiva ngopfu swilo swa xikhale. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka ku vumba swilo swo tala swo saseka, Gwambeni na yena u tiva ngopfu ku vumba.

3.10.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tiva

3.10.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka mukhegula

Xik: Gwambeni u tanihi **mukhegula**.
Nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu.
Nhlamuselo 2: Gwambeni loko a dyondzisiwa swilo wa swi hlaya a swi tiva.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Gwambeni u rhuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhegula	**Xikongomisiwa:** Gwabeni
u tiva ku hlaya xivongo kahle	→ u tiva xivongo xa yena kahle
u tiva tshinya kahle vana	→ u tiva ku tshinya kahle vana
u tiva ku vumba	→ u tiva ku vumba

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka ku hlaya xivongo xa yena kahle, Gwambeni na yena u tiva ku hlaya xivongo xa yena kahle. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a kotaka ku tshinya vana, Gwambeni na yena wa swi kota. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhegula a tivaka ku vumba, Gwambeni na yena wa swi tiva ku vumba.

3.10.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tiva

3.10.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiweka ku suka eka xidyondzeki

Xik: Mafemani u tiva tanihi **xidyondzeki**.

Nhlamuselo: Mafemani u tiva ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidyondzeki	**Xikongomisiwa:** Mafemani
xi tiva ku dyondzi van'wana swilo leswi va nga swi tiveki	→ u kota ku pfuna van'wana eka swilo leswinene
xi tiva ku hlaya loko xi tiva swilo a xi rivali	→ u kota ku hlaya → loko a tiva swilo a nga ha rivali

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku dyondzisa van'wana swilo leswi va nga swi tiviki, Mafemani u kota ku pfuna vanhu van'wana eka swilo leswinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku hlaya, Mafemani na yena u tiva ku hlaya. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi loko xidyondzeki xi tiva swilo xi nga rivaliki, Mafemani na yena loko a tiva swilo a nga rivali.

3.10.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tiva

3.10.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xidyondzeki

Xik: Gwambeni u tanihi **xidyondzeki**.

Nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu.

Nhlamuselo 2: Gwambeni u tiva swilo swo tala.

Nhlamuselo 3: Gwambeni u fambafamba ni swidyondzeki.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xidyondzeki	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
xi tiva ku vulavula Xinghezi	→ u tiva ku vulavula ririmi ra Xighezi
xi tiva ku titshulela swilo xi xavisa	→ u tiva ku endla swilo leswi pfunaka hi yexe handle ko pfuniwa
xi tiva ku hlaya	→ u kota ku hlaya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

© University of Venda

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku vulavula Xinghezi, Gwambeni na yena u tiva ku vulavula ririmi ra Xinghezi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku titshulela swilo xi xavisa, Gwambeni na yena u tiva ku tiendlela swilo leswi pfunaka hi yexe handle ko pfuniwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xidyondzeki xi tivaka ku hlaya, Mafemani na yena wa swi tiva ku hlaya.

3.10.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tiva

3.10.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mungoma

Xik: Hakamela u tiva tanihi **mungoma**.
Nhlamuselo: Hakamela u tiva ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mungoma	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u hlahluva vanhu a va timhaka ta vona	→ wa purofeta a byela vanhu swihundla swa vona
u tlharihile ngopfu	→ u tlharihile ngopfu
u tiva mavabyi yo tala	→ u tiva mavabyi yo tala

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mungoma a tivaka ku hlahluva a byela vanhu timhaka ta vona, Hakamela na yena u tiva ku porofetaa byela vanhu swihundla swa vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mungoma a nga tlhariha ngopfu, Hakamela na yena u tlharile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mungoma a tivaka mavabyi yo tala, Hakamela na yena u tiva mavabyi yo tala.

© University of Venda

3.10.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tiva

3.10.1.11. Swihlambanyisileswi vumbiwaka ku suka eka mungoma

Xik: Hakamela u tanihi na **mungoma**.

Nhlamusela 1: Hakamela u tiva ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hakamela u tiva swilo a nga byeriwanga.

Nhlamuselo 3: Hakamela u tiva mirhi leyi tshungulaka.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mungoma	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u tiva mirhi yo tshungula	→ u tiva swilo leswi pfunaka na
hinkwayo	leswi nga pfuneki evuton'wini
wa hlahluva	→ wa purofeta
wa tshungula	→ wa tshungula

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimayiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mungoma a tivaka mirhi yo tshungula hinkwayo, Hakamela na yena u tiva swilo leswi pfunaka na leswi nga pfuniki nchumu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mungoma a hlahluvaka, Hakamela yena wa porofeta. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mungoma a tshungulaka, Hakamela na yena wa tshungula.

3.11. Riendli -ehleketa

Hornby (1948:748) u hlamusela leswaku rito ehleketa i ku vumba xifaniso emiehleketweni xa leswi u swi lavaka.

3.11.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -ntswatsi

3.11.1.1. Xihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

© University of Venda

Xik: Fanisa u ehleketa tanihi **ntswatsi.**

Nhlamuselo: Fanisa u ehleketa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Fanisa
u tshula miehleketo ku tshula swilo swo tala a xavisa	→ loko a ehleketa xilo, wa xi tshula xavisa a kota ku tihanyisa
u ehleketa leswi pfunaka yena ni maxaka yakwe	→ u ehleketa swilo leswi pfunaka munhu un'wana na un'wana
u tlharihile	→ u tlharihile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Ntswatsi a tirhisaka miehleketo ya yena ku tshula swilo a xavisa, Fanisa na yena loko a ehleketa xilo wa xi tshula a xavisa a kota ku tihanyisa. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntswatsi a ehleketaka swilo leswi pfunaka yena ni maxaka ya yena, Fanisa yena u ehleketa swilo leswi pfunaka munhu un'wana na un'wana eku hanyeni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi ntswatsi a nga tlhariha, Fanisa na yena u tlharihile.

3.11.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -ehleketa

© University of Venda

3.11.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

Xik: Fanisa u tanihi **ntswatsi**.

Nhlamuselo 1: Fanisa u ehleketa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Fanisa u tirhisa miehleketo ya yena eka swilo leswi vuyerisaka.

Nhlamuselo 3: Fanisa u tirha ngopfu.

Nhlamuselo 4: Fanisa wa kota ku tikhoma.

Nhlamuselo 5: Fanisa u tlharihile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Fanisa
u kombisa vana tindlela to tihanyisa ha tona	→ u kombisa vana leswku va fanele ku dyondza ku tiendlela swilo hi voxe handle ka ku landzelela miehleketo ya van'wana
u ehleketa leswipfunaka yena ni maxaka ya yena	→ u ehleketa swilo leswi pfunaka munhu un'wana na un'wana eku hanyeni
u tlharihile	→ u tlharihile.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Ntswatsi a kombisaka vana tindlela to tihanyisa, Fanisa na yena u kombisa vana leswaku va fanele ku dyondza ku tiendlela swilo hi voxe handle ko landzelela miehleketo ya van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi ntswatsi a tirhisaka miehleketo ya yena ku tshula swilo a xavisa, Fanisa na yena loko a ehleketa xilo wa xi tshula a xi xavisa a kota ku tihanyisa. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntswatsi a nga tlhariha, Fanisa na yena u tlharihile.

© University of Venda

3.11.1.4 Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -ehleketa

3.11.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

Xik: Yandheya u ehleketa tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo: Leswi Yandheya a swi ehleketaka a swi nyawuli.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Yandheya
xi ehleketa swa vuhlangi	→ leswi a swi ehleketaka a swi nyawuli
xi endla swilo swin'wana na	→ u ehleketa swilo leswi nga
swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu	pfuneki nchumu evuton'wini
a xitlharihanga	→ a nga tlharihanga

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi ehleketaka swa vuhlangi hikuva xi nga koti ku hambanyisa swo biha na swo saseka, Yendheya leswi a swi ehleketaka a sw pfuni nchumu eka vutomi bya masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xiendlaka swilo swin'wana na swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu, Yanandheya na yena u ehleketa swilo leswi nga pfuniki nchumu evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tlharihangiki, Yandheya na yena a nga tlharihangi.

3.11.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -ehleketa

3.11.1.7. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihlangi

© University of Venda

Xik: Yandheya u tanihi **xihlangi**.

Nhlamuselo 1: Miehleketo ya Yandheya a yi hetisekangi.

Nhlamuselo 2: Yandheya u ehleketa swilo swo ka swi nga pfuni nchumu.

Nhlamuselo 3: Yandeheya u lava ngopfu ku xaveleriwa

Nhlamuselo 4: Yandheya u na xilan'walan'wa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihlangi	**Xikongomisiwa:** Yandheya
xi endla swilo swin'wana na swin'wanahambi swinga pfuni nchumu	→ u endla swilo leswi nga pfuniki Nchumu
xi ehleketa swa vuhlangi	→ u ehleketa swo ka swi nga Nyawuli
a xitlharihanga	→ a nga tlharihanga

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi endlaka swilo swin'wana na swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu, Yandheya na yena u endla swilo leswi nga pfuniki nchumu evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihlangi xi ehleketaka swilo swin'wana na swin'wana hambi swi nga pfuni nchumu, Yandheya na yena u ehleketa swilo leswi nga pfuniki nchumu evuton'wini. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihlangi xi nga tlharihangiki, Yandheya na yena a nga tlharihangi, a nga koti ku ndlandlamuxa miehleketo ya yena a kota ku tiendlela swilo leswi vuyerisaka eka vutomi bya masiku hinkwawo.

3.12. Riendli -hlamala

Hornby (1948:1710) u hlamusela rito hlamala ku ri ndlela yo komba ku hlamala leswi humelela kumbe ku amukela leswi humeleleke kumbe leswi nga ta humelelaka.

© University of Venda

3.12.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hlamala

3.12.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyeni

Xik: Tshameleni u hlamala tanihi **muyeni**.

Nhlamuselo: Tshameleni u hlamala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyeni	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
u langutisa matlhelo hinkwawo	→ u langutisa matlhelo hinkwawo
u vutisela swilo swo tala	→ u vutisela ngopfu swilo
u hlamala swilo hinkwaswo	→ u hlamala swilo hinkwaswo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muyeni a langutisaka matlhelo hinkwawo, Tshameleni na yena loko a fika emutini u langutisa matlhelo hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi muyeni a vutiselaka swilo ngopfu, Tshameleni na yena u vutisela swilo ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muyeni a hlamalaka swilo hinkwaswo leswi a swi vonaka ro sungula, Tshameleni na yena loko a fika emutini a vona swilo ro sungula wa hlamala.

3.12.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlamala

3.12.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka muyeni

Xik: Tshameleni u tanihi **muyeni**.

Nhlamuselo 1: Tshameleni u hlamala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Tshameleni wa vutisela

Nhlamuselo 3: Tshameleni u tshama a bombile.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyeni	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
u hlamala swilo hinkwaswo leswi	→ u hlamala swilo hinkwaswo
a swi vonaka ro sungula	leswi a swi vonaka ro sungula
u vutisela ngopfu	→ u vutisela ngopfu
u langutisa matlhelo hinkwawo	→ u langutisa matlhelo hinkwawo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muyeni a hlamalaka swilo hinkwaswo leswi a swi vonaka ro sungula, Tshameleni na yena loko a fika emutini a vona swilo ro sungula wa hlamala. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi muyeni loko a fika emutini a vona swin'wana a vutiselaka, Tshameleni na yena loko a fika emutini a vona swilo leswi a nga swi tiviki wa vutisela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku loko muyeni a fika u langutisa matlhelo hinkwawo, Tshameleni na yena u tano.

3.2.12.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -hlamala

3.12.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Yingwani u hlamala tanihi **n'wana**.
Nhlamuselo: Yingwani u hlamala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Yingwani
u hlamala swilo hinkwaswo	→ u tshamela ro hlamala loko a
loko a swi vona ro sungula	vona swilo ro sungula
a nga tshamiseki	→ a nga tshamiseki
u lava ngopfu ku hlamuseriwa swilo	→ u lava ngopfu ku hlamuseriwa

© University of Venda

hinkwaswo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hlamalaka hinkwaswo leswi a swi vonaka, Yingwani yena u tshamela ku hlamala xin'wana na xin'wana lexi a xi vonaka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga tshamisekiki loko a vona swilo, Yingwani na yena a nga tshamiseki loko a nga se hlamuseriwa hinkwaswo leswi a nga swi tiviki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a lavaka ngopfu ku hlamuseriwa swilo, Yingwani na yena a ku na lexi a xi tivaka, u lava ku hlamuseriwa hinkwaswo.

3.12.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlamala

3.12.1.7. Swihlambanyis leswi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Yingwani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Yingwani u hlamala ngopfu.

Nhlamuselo 2: Yingwani a nga tivi nchumu.

Nhlamuselo 3: Yingwani wa kota ku rivalela.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Yingwani
u hlamala xilo xin'wana na xin'wana	→ u tshamela ku hlamala xin'wana na xin'wana
u lava ngopfu ku hlamuseriwa	→ a ku na lexi a xi tivaka u lava ngopfu ku hlamuseriwa swilo
u nga chavi ku vutisaloko xilo a nga xi tivi	→ a nga chavi ku vutisa xilo loko a nga xi tivi

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi swi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hlamalaka xin'wana na xin'wana, Yingwani na yena u hlamala xin'wana na xin'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a lavaka ngopfu ku hlamuseriwa hinkwaswo leswi a nga swi tiviki, Yingwani na yena tanihi leswi a nga tiveki swilo swo tala u lava leswaku a hlamuseriwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga chaviki ku vutisa loko xilo xo karhi a nga xi tivi, Yingwani na yena a nga chavi ku vutisa loko xilo a nga xi tivi.

3.12.1.8. Xihlambanyisi lexi tirhaka xi tirhaka ni riendli -hlamala

3.12.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba

Xik: Hanyeleni u hlamala tanihi **xitaxifamba**.

Nhlamuselo: Hanyeleni u hlamala ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xitaxifamba	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
xi hlamarisa hi xin'wana	→ u lamarisiwa hi xin'wana
na xin'wana	na xin'wana
xi vutisela swilo hinkwaswo	→ u vutisela swilo hinkwaswo
xi halahala ngopfu	→ xi halahala ngopfu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xitaxifamba xi hlamarisiwaka hi xin'wana na xin'wana, Hanyeleni u hlamarisiwa hi xin'wana na xin'wana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi xitaxifamba xi vutiselaka swilo hinkwaswo, Hanyeleni na yena u vutisela swilo hinkwaswo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xitaxifamba xi halahalaka

© University of Venda

ngopfu loko xi fika endhawini, Hanyeleni loko a fika endhawini u halahala ngopfu na yena.

3.12.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hlamala

3.12.1.11. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xitaxifamba

Xik: Hanyeleni u tanihi **xitaxifamba**.
Nhlamuselo 1: Hanyeleni u hlamala ngopfu.
Nhlamuselo 2: Hanyeleni a kuna a lexi a xi tivaka.
Nhlamuselo 3: Hanyeleni u hava kaya ra ntiyiso.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xitaxifamba	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
xi lava ku hlamuseriwa no kombiwa hinkwaswo	→ u lava ku hlamuseriwa no kombiwa hinkwaswo
xi hlamarisiwa hi xin'wana na xin'wana	→ u hlamarisiwa hi xin'wana na xin'wana
a xi hundzi nchumu lowu xi nga wu tiviki xi nga vutisi	→ a nga hundzi nchumu lowu a nga wu tiviki a nga wu vutisi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xitaxifamba xi lavaka ku hlamuseriwa no kombiwa swilo hinkwaswo, Hanyeleni na yena u lava ku hlamuseriwa no kombiwa swilo hinkwaswo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xitaxifamba xi hlamarisiwaka hi xin'wana na xin'wana loko xi fika endhawini, Hanyeleni na yena loko a fika endhawini u hlamala xin'wana na xin'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xitaxifamba xi vutisaka loko xi nga tivi nchumu wo karhi, na Hanyeleni u tshamela ku vutisela hinkwaswo.

3.4. Nkatsakanyo

© University of Venda

Eka ndzima leyi ku kaneriwile ku swihlambanyisi leswi trhaka swi ri ni maendli ya miehleketo eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tlhariha, -tshemba, -nyenyela, -hlundzuka, -twisisa, -hlundzuka, -kavanyeta, -rhukana, -karhata, -rivala, -tiva, -ehleketa na -hlamala.** Ku kumiwile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli lawa ya miehleketo ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tlhariha** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Sasavona u tlharihile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tshemba** ku kumiwile leswaku Khanyisa u tshemba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyenyela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Somisa u nyenyela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hlundzuka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hatlani u hlundzuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**twisisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Yandheya u twisisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**kavanyeta** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Yingwani u kavanyeta ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhuketela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Ntsakisi u rhuketela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**karhata** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku tinhlayo ti karhata ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rivala** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Somisa u rivala ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tiva** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u tiva ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ehleketa** kumiwile nhlamuselo ya leswaku Fanisa u ehleketa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hlamala** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hlamala ngopfu.

Ku tlhele ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli ya miehleketo. Eka swona ku kumiwile leswaku loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Eka tinhlamuselo ta kona ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi leyi/leti nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tlhariha** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1:

© University of Venda

Sasavona u tlharihile swinene; nhlamuselo 2: Sasavona u na tindleve tikulukumba; nhlamuselo 3. Sasavona u na mahlo lamakulu; nhlamuselo 4. Sasavona u tsutsuma ngopfu; nhlamuselo 5. Sasavona u tsongaharile. Ku kumiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tshemba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u tshemba ngopfu; nhlamuselo 2: Khanyisa u tshemba swikwembu swa ka vona; nhlamuselo 3: Khanyisa wa tiyisela; nhlamuselo 4: Khanyisa anga kanakani; nhlamuselo 5: Khanyisa u nyika ngopfu. Ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke ku ri hava riendli -**nyenyela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Somisa u nyenyela ngopfu, nhlamuselo 2: Somisa a nga hlweli ku rila, nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli.

Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**hlundzuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hatlani u hlundzuka ngopfu; nhlamuselo 2: Hatlani u ni nkani; nhlamuselo 3: Hatlani u na matimba; nhlamuselo 4: Hatlani u kariha ngopfu. Ku lemukiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**twisisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu; nhlamuselo 2: Yandheya i munhu wo rhula; nhlamuselo 3: Yandheya a nga a nga tlharihanga; nhlamuselo 4: Yandheya u ni marhimila. Tinhlamuselo ta 1 na 2 ku lemukiwile leswaku hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**kavanyeta** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuslo 1: Yingwani u kavanyeta ngopfu; nhlamuselo 2: Yingwani u nghena timhaka a nga vikeriwanga; nhlamuselo 3: Yingwani a nga nyenyi nchumu. Ku kumiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi

© University of Venda

tona ti yelanaka ni riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rhukana** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ntsakisi u rhukana ngopfu; nhlamuselo 2: Ntsakisi a nga chavi ku vulavula marito yo rhuketela; nhlamuselo 3: Ntsakisi u lava ngopfu ku xavisa; nhlamuselo 4: Ntsakisi u huwelela ngopfu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**karhata** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tinhlayo ti karhata ngopfu; nhlamuselo 2: Tinhlayo ti lava munhu a tirha hi ku chivirika; nhlamuselo 3: Tinhlayo ta karhalisa. Ku kumiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rivala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Somisa u rivala ngopfu; nhlamuselo 2: Somisa a nga tsundzuki swilo swa khale; nhlamuselo 3: Somisa u na timbilu; nhlamuselo 4: Somisa wa tirha kambe leswi a swi tirhaka hi mali ya yena a swi nyawuli. Eka tinhlamuselo leti, ku lemukiwile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tiva** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu; nhlamuselo 2: Gwambeni loko a dyondzisiwa swilo wa swi hlaya a swi tiva; nhlamuselo 3: Gwambeni u rhuma ngopfu. Ku kumekile leswaku tnihlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ehleketa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Fanisa u ehleketa ngopfu, nhlamuselo 2: Fanisa u tirhisa miehleketo ya yena eka swilo leswi vuyerisaka; nhlamuselo 3: Fanisa u tirha ngopfu; nhlamuselo 4: Fanisa wa kota ku tikhoma; nhlamuselo 5: Fanisa u tlharihile. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hlamala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka:

© University of Venda

nhlamuselo 1: Tshameleni u hlamala ngopfu, nhlamuselo 2: Tshameleni wa vutisela, nhlamuselo 3: Tshameleni u tshama a bombile. nhlamuselo ya 4: Tshameleni wa tikota. Ku lemukiwile leswku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli.

© University of Venda

NDZIMA YA 4

SWIHLAMBANYISI LESWI TIRHAKA ESWIVULWENI NI MAENDLI YA NTSAKO

4.1. Manghenelo

Eka ndzima leyi ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya ntsako. Leswi swi vula leswaku ndzima leyi yi aviwa hi swiyenge swimbirhi, xo sungula ku nga lexi kongomisaka eka swihlambanyisi leswi tirhaka ni maendli, kasi xa vumbirhi xi kongomisa eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya ntsako. Eka xiyenge xo sungula ku ta tirhisiwa maendli ya ntsako lama landzelaka ku vumba swihlambanyisi: **-tsaka, -khensa**, -**rhandza, -nyuka**, -t**sakela** na -**n'wayitela**. Swihlambanyisi leswi xopaxopiwaka eka ndzima leyi swi vumbiwa ku suka eka mavitixikholokhexini (maviti ya xikholokhexini) lama landzelaka: **rhole, n'wana, mbhongolo**, **Mandela, Xikwembu, mutswari, wansati**, **ntswatsi, nandza, mukomberi, xifumi, nsati wa hosi, ntombhi, hosi, mukhongeri, muhaxi wa mahungu, nghala, mfenhe, muzaberi,** na **xilombe**. Eka xiyenge xa vumbirhi ku xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli lama boxiweke laha henhla kambe leswi swi vumbiweke ku suka eka mavitixikholokhexini lama andlariweke laha henhla. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli na leswi swi tirhaka swi ri hava maendli ku lava ku kumiwa tinhlamuselo ta swona.

4.1.1. Riendli -tsaka

Rito tsaka ri vula ku tshuxeka kumbe ku tsaka emoyeni. Hornby (1948: 681) u hlamusela leswaku rito tsaka ri kombisa ntsako lowu hetisekeke.

© University of Venda

4.1.2 Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsaka

4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka rhole

Xik: Jamela u tsakile tanihi **rhole**.

Nhlamuselo: Jamela u tsakile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rhole	**Xikongomisiwa:** Jamela
ri va kule na mana wa rona	→ u va ekule na vatswari va yena
ra bongabonga	→ wa hlekelela no yimbelela
ra tlalamba	→ wa cina
ra lurhela	→ u endla swilo hi malwandla

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke hi Vatsonga loko xihlambanyisi **Jamela u tsakile tanihi rhole** xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni mpimanyiso wa 1 swi kombisa leswaku loko rhole ri tsakile ri va ekule na mana wa rona, Jamela a nga ha landzeleli vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 2 swona swi kombisa leswaku leswi rhole ri bongabongaka loko ri tsakile, Jamela na yena wa hlekelela no yimbelela. Xihlovo na Xikongomisiwa wa 3 swona swi kombisa leswaku leswi rhole ri tlalambaka loko ri tsakile, Jamela na yena wa cina. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 4 swona swi hlamusela leswaku leswi rhole ri lurhelaka loko ri tsakile, Jamela na yena u endla swilo hi malwandla, a ntshuxekile.

© University of Venda

4.1.4. Swihlambanyisi leswi nga hava riendli -tsaka

4.1.5 Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka rhole

Xik: Jamela u tanihi **rhole.**

Nlamuselo 1: Jamela u tsakile swinene.

Nhlamuselo 2: Jamela wa yimbelela no hlekelela.

Nhlamuselo 3: Jamela u lava ngopfu masi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Rhole	**Xikongomisiwa:** Jamela
ra bonabonga	→ u tsaka no hlekelela na vanhu hinkwavo
ra tlalamba	→ loko a tsakile wa yimbelela a phokotela mavoko a tlhela a cina
ri pulutapuluta ncila	→ wa lurhela, rhomba no n'wayitela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi rhole ri bongabongaka loko ri tsakile, Jamela yena wa tsaka a tlhela a hlekelela na vanhu hinkwavo. Xihlovo na Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi rhole ri tlalambaka loko ri tsakile, Jamela yena wa tsaka, a phokotela mavoko a tlhela a cina. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi rhole ri pulutaka ncila loko ri tsakile, Jamela yena wa rhomba no n'wayitela.

4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -tsaka

© University of Venda

4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Sevengwani u tsaka tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Sevengwani u tsakile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
u tshama a tsakile	→ u tshama a tsakile
wa n'wayitela	→ wa n'wayitela
wa hlekelela	→ wa hlekelela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela lewaku leswi n'wana a tshamaka a tsakile, na yena Sevengwani u tshama a tsakile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a n'wayitelaka loko a tsakile, na yena Sevengwana loko a tsakile wa n'wayitela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hlekelelaka, Sevengwani na yena i munhu wo tshama a ri karhi a hlekelela.

© University of Venda

4.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsaka

4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Sevengwani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u tsakile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwani a nga holovi na munhu.

Nhlamuselo 3: Sevengwani u na timbilu.

Nhlamuselo 4: Sevengwani u hava xikhomela.

Nhlamuselo 5: Sevengwani a nga hlweri ku etlela.

Nhlamuselo 6: Sevengwani u na xilan'walan'wa

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
u kota ku hanyisana kahle na vana van'wana	→ u hanyisana kahle na vanhu Hinkwavo
u tshama a ri karhi a n'wayitela	→ u tshama a ri karhi a hlekelela
a nga vengi munhu	→ a nga vengi munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a kotaka ku hanyisana kahle na vana van'wana, Sevengwani na yena u hanyisana kahle na vanhu hinkwavo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a tshamaka a ri karhi a n'wayitela, Sevengwana yena u tshama a ri

© University of Venda

karhi a hlekelela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a nga vengiki munhu, Sevengwani na yena a nga vengi munhu.

4.1.9. Swihlambanyisi leswi rirhaka riendli -tsaka

4.1.10. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo

Xik: Hanyeleni u tsakile tanihi **mbhongolo.**

Nhlamuselo: Hanyeleni u tsakile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbhongolo.	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni.
ya tlulatlula	→ u endla swilo leswi vuyerisaka a Tshunxekile
ya polomba	→ wa yimbelela loko a tsakile
ya vumbulukavumbuluka	→ wa cina

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbhongolo yi tlulatlulaka loko yi tsakile, Hanyeleni u endla swilo leswi vuyerisaka a ntshuxekile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi kololaka loko yi tsakile, Hanyeleni wa yimbelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi vumbulukaka ehansi loko yi tsakile, Hanyeleni yena wa cina loko a tsakile.

4.1.11. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsaka

© University of Venda

4.1.12. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbhongolo

Xik: Hanyeleni u tanihi **mbhongolo**.

Nhlamuselo 1: Hanyeleni u tsakile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hanyeleni u hava swivilelo.

Nhlamuselo 3: Hanyeleni a nga karhali loko a ri karhi a tirha.

Nhlamuselo 4: Hanyeleni i xisiwana a nga na muhlayisi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbhongolo	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
a yi lwi na swifuwo swin'wana	→ a nga holovisani na vanhu van'wana
ya polomba loko yi tsakile	→ wa yimbelela loko a tsakile
yi vumbulukavumbuluka	→ wa cina

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbhongholo yi nga lwiki na swifuwo swin'wana, Hanyeleni na yena a nga holovisani na vanhu van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi polombaka loko yi tsakile, Hanyeleni yena wa yimbelela loko a tsakile. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mbhongolo yi vumbulukaka ehansi loko yi tsakile, Hanyeleni yena wa cina loko a tsakile.

4.2. Riendli -rhandza

Hartshorne, Swart na Posselt (1984: 236) va hlamusela leswaku rito rhandza i vutitwi lebyi fambisanaka na ku tsakela na ku tinyiketela.

4.2.1. Swihlambanyisi swo tirha na riendli -rhandza

© University of Venda

4.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela

Xik: Khanyisa u rhandza vana tanihi **Mandela**.

Nhlamuselo: Khanyisa u rhandza vana ngopfu

MPIMANYISO

Xihlovo: Mandela	**Xikongomisiwa:** Khanyisa
u rhandza vana	→ u rhandza vana
u va xavela tinyiko	→ u va xavela tinyiko
u rhandza vanhu hinkwavo	→ u rhandza vanhu hinkwavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa mianakanyo ya miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u rhandza tanihi Mandela** xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi Mandela a rhandzaka vana, Khanyisa na yena u rhandza vana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi Mandela a xavelelaka vana tinyiko, Khanyisa na yena u endla tano. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi Mandela a rhandzaka vanhu hinkwavo, Khanyisa na yena u rhandza vanhu hinkwavo.

4.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhandza

4.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Mandela

Xik: Khanyisa u tanihi **Mandela**.

Nhlamuselo 1: Khanyisa u tirhela vanhu.

© University of Venda

Nhlamuselo 2: Khanyisa u na rirhandzu.

Nhlamuselo 3: Khanyisa i n'watipolitiki.

Nhlamuselo 4: Khanyisa u lwela tiko.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mandela	**Xikongomisiwa:** Khanyisa
u rhandza munhu un'wana	→ u rhandza munhu un'wana
na u'wana	na un'wana
u hava xihlawuhlawu	→ u nga khirhi van'wana
u nga vengi munhu	→ a nga vengi munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Khanyisa u tanihi Mandela** xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi Mandela a rhandzaka munhu un'wana na un'wana, Khanyisa na yena u rhandza munhu un'wana na un'wana. Eka xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi Mandela a nga hava xihlawuhlawu, Khanyisa na yena a nga khirhi vanhu van'wana. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Mandela a nga vengiki munhu, Khanyisa na yena a nga vengi munhu.

4.2.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -rhandza

4.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka Xikwembu

Xik: Hatlani u rhandza vanhu tanihi **Xikwembu**.

© University of Venda

Nhlamuselo: Hatlani u rhandza ngopfu vanhu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xikwembu	**Xikongomisiwa:** Hatlani
xi rhandza vanhu	→ u rhandza vana
xa hanana	→ wa hanana
xa hlwela ku hlundzuka	→ wa hlwela ku hlundzuka
xi na ntwelavusiwana	→ u na ntwelavusiwana

Nxopaxopo lowu nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla ma kombisa miehleketo leyi vumbiwaka emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Hatlani u rhandza vanhu tanihi Xikwembu** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla xi nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi Xikwembu xi rhandzaka vanhu, Hatlani na yena u rhandza vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 tanihileswi Xikwembu xi hananaka, Hatlani na yena wa hanana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi Xikwembu xi hlwelaka ku hlundzuka, Hatlani na yena wa hlwela ku hlundzuka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku tanihileswi Xikwembu xi nga na ntwelavusiwana, Hatlani na yena u na ntwelavusiwana.

4.2.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -rhandza

4.2.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari

Xik: Xisomisana u rhandza tanihi **mutswari**.

Nhlamuselo: Xisomisana u rhandza ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutswari	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
xi rhandza vana	→ u rhandza ngopfu vana
a nga nyenyemuki munhu	→ a nga nyenyemuki munhu
u hlayisa vana lava nga swela	→ u hlayisa vana lava nga swela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla ma kombisa miehleketo leyi vumbiwaka emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Xisomisana u rhandza vanhu tanihi mutswari** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla xi nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutswari a rhandzaka vana, Xisomisanana yena u rhandza ngopfu vana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mutswari a nga nyenyemukiki munhu, Xisomisana na yena a nga nyenyemuki munhu. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mutswari a kotaka ku hlayisa vana lava nga swela, Xisomisana na yena wa swi kota ku hlayisa vana lava nga swela.

4.2.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhandza

4.2.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutswari

Xik: Xisomisana u tanihi **mutswari**.

Nhlamuselo 1: Xisomisana u rhandza vana ngopfu.

Nhlamuselo 2: Xisomisana u na ntirhisano na van'wana.

Nhlamuselo 3: Xisomisana hi yena a singilelaka ndyangu wa ka vona.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Xisomisana u hlayisa vana lava nga hava vatswari.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutswari	**Xikongomisiwa:** Xisomisana
u hanya kahle na vanhu	→ u rhandza ngopfu vana
u hlayisa vana lava nga swela	→ u hlayisa vana lava nga swela
a nga holovi na vanhu van'wana	→ a nga holovi na vanhu van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutswari a hanya kahle na vanhu, Xisomisana na yena u hanya kahle na vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mutswari a hlayisaka vana lava nga swela, Xisomisana na yena u hlayisa na vana lava nga swela. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi a nga holoviki na vanhu van'wana, Xisomisana na yena a nga holovi na van'wana.

4.2.1.10. Xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -rhandza

4.2.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati

Xik: Nghatsani u rhandza tanihi **wansati.**

Nhlamuselo: Nghatsani u rhandza ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Wansati	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
u rhandza nuna wa yena ngopfu	→ u rhandza ngopfu nsati wa yena
u hanya kahle na vandyangu wa yena	→ u hanya kahle ni vandyangu wa

© University of Venda

	Yena
a nga vulavuli marito yo biha eka nuna wa yena	→ a nga vulavuli marito yo biha eka nsati wa yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi wansati a rhandzaka nuna wa yena ngopfu, Nghatsani yena u rhandza nsati wa yena ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi wansati a hanyaka kahle na vandyangu wa yena, Nghatsani na yena u hanya kahle na vandyangu wa yena. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi wansati a nga vulavuriki marito yo biha eka nuna wa yena, Nghatsani na yena a nga vulavuli marito yo biha eka nsati wa yena.

4.2.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhandza

4.2.1.12.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwa ku suka eka wansati

Xik: Nghatsani u tanihi **wansati**.

Nhlamuselo 1: Nghatsani u rhandza ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nghatsani a nga vengi munhu.

Nhlamuselo 3: Nghatsani u na xilan'walan'wa.

Nhlamuselo 4: Nghatsani u na mavondzo.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Wansati	**Xikongomisiwa:** Nghatsani
u rhandza nuna wa yena ngopfu	→ u rhandza ngopfu nsati wa yena
u hanya kahle na vandyangu wa yena	→ u hanya kahle ni vandyangu wa yena
a nga vulavuli marito yo biha eka nuna wa yena	→ a nga vulavuli marito yo biha eka nsati wa yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi wansati a rhandzaka nuna wa yena ni hinkwavo va vukati bya yena, Nghatsani yena u rhandza munhu un'wana na un'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi wansati a seketelaka nuna wa yena eka hinkwaswo leswi a swi endlaka, Nghatsani na yena u seketela vandyangu ni maxaka ya yena eka swiyimo hinkwaswo leswi va hlanganaka na swona. Xihlovo ni Xikongomiso 3 swi kombisa leswaku leswi wansati a kotaka ku

rhandza swirho hinkwaswo swa ndyangu, Nghatsani na yena u rhandza swirho swa ndyangu wa ka vona

4.3. Riendli -khensa

Hartshorne, Swart na Posselt (1984: 460) va hlamusela leswaku rito khensa i ku kombisa ku khensa eka munhu loyi a ku pfuneke kumbe eka nyiko leyi u nyikiweke.

© University of Venda

4.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -khensa

4.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

Xik: Nyeleti u khensa tanihi **ntswatsi.**

Nhlamuselo: Nyeleti u khensa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Nyeleti
wa kota ku khensa loko a endleriwa swilo	→ wa kota ku khensa loko a endleriwa swilo
wa khidzama loko a endleriwa swilo	→ wa khidzama loko a nyikiwa swilo
khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka	→ u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwaka laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Nyeleti u khensa tanihi ntswatsi** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku ntswatsi a khensaka loko a endleriwa swilo, Nyeleti na yena wa kota ku khensa loko a endleriwa swilo. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku ntswatsi a khidzamaka loko a nyikiwa swilo, Nyeleti na yena loko a nyikiwa swilo wa khidzama. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi ntswatsi a khensaka xilo xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka, Nyeleti na yena u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka.

3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga hava na riendli -khensa

© University of Venda

4.3.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntswatsi

Xik: Nyeleti u tanihi **ntswatsi**.

Nhlamuselo 1: Makhanani loko a endleriwa swilo u amukela hi mandla mambirhi.

Nhlamuselo 2: Makhanani loko a endleriwa swilo swa kahle wa khensa.

Nhlamuselo 3: Makhanani u na mafundha.

Nhlamuselo 4: Makhanani wa kota ku amukela vayeni.

U khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntswatsi	**Xikongomisiwa:** Makhanani
a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo	→ a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo
u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo	→ u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo
u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka	→ u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ntswatsi a nga vekiki swisolo loko a endleriwa swilo, Makhanani na yena a nga veki swilo loko a endleriwa swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi ntswatsi loko a endleriwa swilo a kombaka ku khensa hi ku hlekelela, Makhanani na yena loko a endleriwa swilo u kombisa ku khensa ka yena hi ku

© University of Venda

hlekelela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi Ntswatsi a khensaka xilo xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka, Makhanani na yena u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka.

4.3.1.4. Xihlambanyisi lexi tirhaka ni riendli -khensa

4.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Ndzalama u khensa tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Ndzalama u khensa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Ndzalama
loko a nyikiwa swilo u amukela hi mavoko mambirhi	→ loko a nyikiwa swilo u amukela hi mavoko mambirhi
u komba ku khensa hi ku n'wayitela loko a nyikiwa swilo	→ u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo
a nga vei swisolo loko a nyikiwa swilo	→ a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlabanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a kombaka ku khensa ka yena loko a nyikiwa swilo hi ku amukela hi mavoko mambirhi, Ndzalama na yena loko a nyikiwa swilo u komba ku khensa ka yena hi ku amukela hi mavoko mambirhi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi

© University of Venda

n'wana a kombaka ku khensa hi ku n'wayitela loko a nyikiwa swilo, na yena Ndzalama u komba ku khensa hi ku hlekelela loko a nyikiwa swilo. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa

leswaku leswi Ntswatsi a nga vekiki swisolo loko a nyikiwa swilo, Ndzalama na yena a nga veki swisolo loko a nyikiwa swilo.

4.3.1.6. Xihlambanyisi lexi tirhaka xi hava riendli -khensa

4.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Ndzalama u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Ndzalama u khensa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Ndzalama loko a nyikiwa swilo u amukela hi mbilu yo basa.

Nhlamuselo 3: Ndzalama wa nyenyela.

Nhlamuselo 4: Ndzalama u hava xikhomela.

Nhlamuselo 5: Ndzalama u na timbilu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Ndzalama
u komba ku khensa ka yena hi ku khidzama a amukela a ri karhi a n'wayitela	→ u komba ku khensa ka yena hi ku khidzama a amukela a ri karhi a n'wayitela
wa tsaka loko a nyikiwa swilo	→ wa tsaka loko a nyikiwa swilo
u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka	→ u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a kombaka ku khensa ka yena loko a nyikiwa swilo wa khidzama a amukela a ri karhi a n'wayitela, Ndzalama na yena u komba ku khensa loko a nyikiwa swilo hi ku khidzama a amukelaka a ri karhi a hlekelela. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a khensaka hinkwaswo leswi a nyikiwaka, Ndzalama na yena u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka swona.

4.3.1.8. Swihlambayisi leswi tirhaka ni riendli -khensa

4.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Nyeleti u khensa tanihi **nandza**.

Nhlamuselo: Nyeleti u khensa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Nyeleti
u komba ku khensa ka yena hi ku phata n'winyi wa yena a vula marito yo tsokombela eka yena	→ u komba ku khensa vatswari hi ku va phata a vula marito yo tsokombela eka vona
u hava swisolo loko a nyikiwa swilo	→ u hava swisolo loko a nyikiwa Swilo

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 ku hlamuseriwa leswaku leswi nandza a kombaka ku khensa hikuva a n'wi phata a vula marito yo tsokombela henhla ka yena, Nyeleti na yena u komba ku khensa eka vatswari va yena hikuva a va phata a vula marito yo tsokombela henhla ka vona. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nandza a nga hava swisolo loko a nyikiwa swilo, Nyeleti na yena u hava swisolo loko a nyikiwa swilo. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi nandza a khensaka swilo hinkwaswo leswi a nyikiwaka, Nyeleti na yena u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka.

4.3.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -khensa

4.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nandza

Xik: Nyeleti u tanihi **nandza**.

Nhlamuselo 1: Nyeleti u khensa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nyeleti u khensa un'wana na un'wana loyi a n'wi endlelaka leswinene.

Nhlamuselo 3: Nyeleti wa titsongahata.

Nhlamuselo 4: Nyeleti u rhumiwa kun'wana na kun'wana.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nandza	**Xikongomisiwa:** Nyeleti
U kkhensa xin'wana na xinwana	→ u khensa hinkwaswo leswi
Lexi a nyikiwak hi n'winyi wa	a endliriwaka swona hi
Yena	vatswari va yena
U kkhensa leswi n'winyi wa	→ u khensa leswi vatswari

© University of Venda

yena a n’wi hlayisaka tanihi	va yena va n’wi hlayisaka
n’wana wa yena	hi ndlela leyinene
nandza a nga soli n’winyi	→ a nga soli vatswari
wa yena	va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nandza a khensaka xin’wana na xin’wana lexi a nyikiwaka hi n’winyi wa yena, Nyeleti na yena u khensa xin’wana na xin’wana a endleriwaka hi vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi nandza a khensaka n’winyi wa yena leswi a n’wi hlayisaka tanihi n’wana wa yena, Nyeleti na yena u khensa vatswari va yena kuva va n’wi hlayisa hi ndlela leyinene. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nandza a nga soliki n’winyi wa yena, Nyeleti na yena a nga soli vatswari va yena.

4.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -khensa

4.3.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi

Xik: Khazamula u khensa tanihi **mukomberi.**

Nhlamuselo: Khazamula u khensa ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukomberi	**Xikongomisiwa:** Khazamula
u khensa xin'wana na xin'wana lexi a nyikiwaka handle ko hlawula	→ u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka handle ko hlawula
u komba ku khensa hi ku amukela hi mandla mabirhi	→ loko a nyikiwa swilo u amukela hi mandla mambirhi ku komba ku khensa
loko a nyikiwa swilo wa khidzama ku komba u khensa	→ loko a nyikiwa swilo wa wa tlutluma ku komba ku khensa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo na Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a khensaka xin'wana na xin'wana lexi nyikiwaka xona handle ko hlawula, Khazamula na yena u khensa hinkwaswo leswi a nyikiwaka swona handle ko hlawula. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mukomberi a kombaka ku khensa hikuva loko a komberile swilo a nyikiwa a amukelaka hi mandla mambirhi, Khazamula na yena

loko a kombela swilo a nyikiwa u kombisa ku khensa hi ku amukela hi mandla mambirhi. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a kombisaka ku khensa hi ku khidzama loko a nyikiwa swilo, Khazamula yena u kombisa ku khensa hi ku tlutlama loko a nyikiwa swilo.

4.3.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -khensa

© University of Venda

4.3.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukomberi

Xik: Khazamula u tanihi **mukomberi**

Nhlamuselo 1: Khazamula u khensa ngopfu

Nhlamuselo 2: Khazamula u khensa hinkwaswo

Nhlamuselo 3: Khazamula i xisiwana

Nhlamuselo 4: Khazamu u kombela ngopfu

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukomberi		**Xikongomisiwa:** Khazamula
a nga tihlawuleri leswi a faneleka ku swi khensa kambe u khensa lexi a nyikiwaka xona	→	a nga tihlawuleri leswi a Faneleka ku swi khensa kambe u khensa leswi a nyikiwaka swona
u komba ku khensa hi ku amukela hi mandla mambirhi	→	loko a nyikiwa swilo u amukela hi mandla mabirhi ku komba ku khensa
loko a nyikiwa swilo wa khidzama ku komba ku khensa	→	loko a nyikiwa swilo wa tlutlama ku komba ku khensa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a nga tihlawuleriki leswi a fanelaka ku swi khensa kambe a khensa leswi a nyikiwaka swona, Khazamula na yena u boheka ku khensa leswi a nyikiweke swona. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 2 swi kombisa leswaku leswi mukomberi a kombaka ku khensa hikuva loko a komberile swilo a nyikiwa a amukelaka hi mandla mambirhi,

© University of Venda

Khazamula na yena loko a kombela swilo a nyikiwa u kombisa ku khensa hi ku amukela hi mandla mambirhi. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi hlamusela leswaku leswi mukomberi a kombisaka ku khensa hi ku khidzama loko a nyikiwa swilo, Khazamula na yena u kombisa ku khensa hi ku tlutlama loko a nyikiwa swilo.

4. Riendli -nyanyuka

Hartshorne, Swart na Posselt (1948: 130) va hlamusela rito leswaku nyanyuka i ku dungiwa ka switwi. Hornby (1948: 508) u yisa emahlweni a vula leswaku rito nyanyuka ri kombisa ku tsaka na ku tsakela.

4.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyanyuka

4.4.1.1. 5Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nyathela u nyanyuka tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Nyathela u nyanyuka ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nyathela
u tlulatlula ni le xikarhi ka vanhu	→ u pfumala ntshamiseko
u na magugu	→ u endla swilo hi magugu
u endla leswi nga tolovelekangiki	→ u endla swilo leswi nga tolovelekangiki
hambi a tshinyiwa a nga twi	→ a nga tikhomi exikarhi ka vanhu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Nyathela u nyanyuka tanihi n'wana** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lowu nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 1 swi kombisa leswaku tanihi loko n'wana a tlulatlula hambi a ri exikarhi ka vanhu, Nyathela na yena u pfumala ntshamiseko a nga koti ku tikhoma hambi a ri exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku, leswi n'wana a endleka swilo hi magugu, na yena Nyathela u endla swilo hi magugu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a endleka leswi nga pfumeleriwiki ku swi endla, Nyathela na yena u endla swilo leswi a nga toloveliwangiki hi swona. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 4 swi hlamusela leswaku leswi n'wana hambi a tshinyiwa a nga twiki, na yena Nyathela a nga tikhomi hi ndlela leyinene hambi a ri exikarhi ka vanhu.

4.4.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Nyathela u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Nyathela a nga koti ku ti khoma loko a tsakile.

Nhlamuselo 2: Nyathela u tsaka ku tlula mpimo.

Nhlamuselo 3: U hava vuxiyaxiya loko a endla swilo.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Nyathela
u endla swilo hi magugu	→ u endla swilo hi magugu
a nga yimeli ku byeriwa loko a fanela ku endla swilo	→ a nga yimeli ku byeriwa loko a fanele a endla swilo
u lava ngopfu ku langutiwa loko a endla swilo	→ u lava ngopfu ku langutiwa loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi **Nyathela u tanihi n'wana** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lowu nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku tanihileswi n'wana a endleka swilo hi magugu, na yena Nyathela u endla swilo swa yena hi magugu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku, leswi n'wana a nga yimeriki ku byeriwa loko a endla swilo, na yena Nyathela a nga yimeri ku vikeriwa loko a endla swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a lavaka ku langutiwa loko a endla swilo, Nyathela na yena u lava ku voniwa loko a endla swilo.

Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyanyuka

4.4.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi

Xik: Makhanani u nyanyuka tanihi **xifumi.**

Nhlamuselo: Makhanani u nyanyukile ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xifumi	**Xikongomisiwa:** Makhanani
xi nyika vanhu swilo laha ku	→ u lava ngopfu ku langutiwa
nga na vanhu vo tala	loko a endla swilo
xi tshama xi tsakile	→ u tshama atsakile
xi endla swilo swo ka swi nga	→ u endla swilo swo ka swi
tolovelekangi	nga tolovelengakiki

Nxopaxopo a leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi nyikaka vanhu swilo laha ku nga tala leswaku xi ta voniwa leswaku i xifumi, Makhanani na yena u lava ngopfu ku nyika vanhu swilo laha ku nga na vanhu vo tala leswaku a ta

voniwa leswaku wa nyika. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xifumi xi tshamaka xi tsakile hi ku nyanyukisiwa hi leswi xi nga pfumariki nchumu, Makhanani na yena u tshama a tsakile swinene hi ku nyanyukisiwa hi leswi a nga pfumariki nchumu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi endlaka swilo swo ka swi nga tolovelekangi hikokwalaho ko nyanyuka, Makhanani na yena u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi hikokwalaho ko nyanyuka.

4.4.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xifumi

Xik: Makhanani u tanihi na **xifumi**.

Nhlamuselo 1: Makhanani u nyanyuka ngopfu.

Nhlamuselo 2: Makhanani u famba a khomile mali kun'wana na kun'wana.

Nhlamuselo 3: Makhanani u tonga ngopfu.

© University of Venda

Nhlamuselo 4: Makhanani u dya swakudya swo xawula.

Nhlamuselo 5: Makhanani u nyika ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xifumi	**Xikongomisiwa:** Makhanani
xi vitana vanhu xi va xavela swakudya hikuva xi ri na mali	→ u byela vanhu leswaku va nga xavi swakudya u ta va xavela hikuva u na mali
a xi koti ku vulavula hi ndlela leyinene na swisiwana	→ a nga swi koti ku vulavula hi ndlela leyinene na vapfumari
xi endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi	→ u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi vitanaka vanhu xi va xavela swakudya va nga kombelanga hikuva xi ri n'watimali, na yena Makhanani u byela vanhu leswaku va nga xavi swakudya u ta va xavela hikuva yena u na timali. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi xifumi xi nga swi kotiki ku vulavula hi ndlela leyinene na swisiwana, Makhanani na yena a nga swi koti ku vulavula na vapfumari hi ndlela leyinene. Xihlovo na xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xifumi xi endlaka swilo swo ka swi nga tolovelakangi, Makhanani na yena u endla swilo swo ka swi nga tolovelekangi.

4.4.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyanyuka

© University of Venda

4.4.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi

Xik: Topisa u nyanyuka tanihi **nsati wa hosi.**

Nhlamuselo: Topisa u nyanyuka ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nsati wa hosi	**Xikongomisiwa:** Topisa
u tongela vavasati van'wana	→ u tongela vavasati van'wana
u tekela van'wana ehansi	→ u tekela van'wana ehansi
u bombisa ku tiphina ka yena evuhosini emahlweni ka swikamba	→ u bombisa ku hlayiseka ka yena evukatini emahlweni ka swivuya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nsati wa hosi a tongelaka vavasati van'wana, Topisa na yena u tongela vavasati van'wana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi nsati wa hosi a tekelaka vavasati van'wana ehansi, Topisa na yena u tekela vanhu van'wana ehansi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nsati wa hosi a bombisaka ku tiphina ka yena evuhosini emahlweni ka swikamba, Topisa na yena ubombisa ku hlayiseka evukatini emahlweni ka swivuya.

© University of Venda

4.4.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.4.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nsati wa hosi

Xik: Topisa u tanihi **nsati wa hosi**.

Nhlamuswelo 1: Topisa u nyanyuka ngopfu.

Nhlamuselo 2: Topisa u endla vuyimayima exikarhi ka vanhu.

Nhlamuselo 3: Topisa u lava ngopfu ku va murhangeri.

MPIMANYISO

Xihlovo: Nsati wa hosi	**Xikongomisiwa:** Topisa
wa nyunganyungeka hambi a ri exikarhi ka vanhu	→ wa nyunganyungeka hambi a ri exikarhi ka vanhu
loko a endla swilo u lava leswaku vanhu va n'wi vona	→ loko a endla swilo u lava leswaku vanhu va n'wi vona
u bombisa ku tiphina ka yena ka le vuhosini emahlweni ka swikamba	→ u bombisa ku hlayiseka ka yena le vukatini emahlweni ka swivuya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nsati wa hosi a nyunganyungekaka hambi a ri exikarhi ka vanhu, Topisa na yena wa nyunganyungeka hambi a ri exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nsati wa hosi loko a endla swilo a lavaka leswaku vanhu va n'wi vona, na yena Topisa loko a endla swilo u lava ku lagutiwa hi vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nsati wa hosi a bombisaka ku tiphina ka yena evuhosini emahlweni ka swikamba, Topisa na yena ubombisa ku hlayiseka evukatini emahlweni ka swivuya.

© University of Venda

4.5. Riendli -n'wayitela

Hornby (1948: 1404) u hlamusela leswaku rito n'wayitela swi vula ku humesa n'wayitelo exikandzeni.

4.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela

4.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi

Xik: Khazamula u n'wayitela tanihi **ntombhi**.

Nhlamuselo: Khazamula u n'wayitela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntombhi	**Xikongomisiwa:** Khazamula
yi tshamela ku n'wayitela	→ u tshamela ku n'wayitela
loko yi vona majaha ya n'wayitela	→ loko a vona vanhwana wa n'wayitela
loko yi bombile ya n'wayitela	→ loko a bombile wa n'wayitela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ntombhi yi tshamelaka ku n'wayitela nkarhi hinkwawo, na yena Khazamula u tshamela ku n'wayitela nkarhi hinkwawo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntombhi loko yi vona majaha yi n'wayitelaka, Khazamula na yena wa n'wayitela loko a vona vanhwana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi ntombhi loko yi bombile yi n'wayitelaka, Khazamula na yena loko a bombile wa n'wayitela.

4.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -n'wayitela

4.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka ntombhi

© University of Venda

Xik: Khazamula u tanihi **ntombhi**.

Nhlamuselo 1: Khazamula u n'wayitela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Khazamula u tshama a tsakile masiku hinkwawo.

Nhlamuselo 3: Khazamula u bomba ngopfu.

Nhlamuselo 4: Khazamula u tshama a basile.

Nhlamuselo 5: Khazamula u na manyunyu.

Nhlamuselo 6: Khazamula u luka misisi.

MPIMANYISO

Xihlovo: Ntombhi	**Xikongomisiwa:** Khazamula
a yikwateli munhu	→ a nga kwateli munhu
yi kota ku hanyisana kahle na vanhu van'wana	→ u kota ku hanyisana kahle na vanhu van'wana
loko yi vona majaha ya n'wayitela	→ loko a vona van'wana wa n'wayitela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi ntombhi yi nga kwateleki munhu, Khazamula na yena a nga kwateli munhu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntombhi yi hanyisanaka kahle na vanhu van'wana, na yena Khazamula u hanyisana kahle na vanhu van'wana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 ku hlamuseriwa leswaku leswi ntombhi loko yi vona majaha yi n'wayitelaka, Khazamula na yena wa n'wayitela loko a vona vanhwana.

© University of Venda

4.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -n'wayitela

4.5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Hatlani u n'wayitela tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Hatlani u n'wayitela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Hatlani
loko a xaveriwa swilo	→ loko ku ri na leswi n'wi
wa n'wayitela	tsakisaka wa n'wayitela
u tshama na munhu	→ u tsakelana na vanhu
un'wana na na un'wana	hinkwavo
a nga hlundzukeli munhu	→ a nga hlundzukeli munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi i n'wana loko a xevedziwa a n'wayitelaka, Hatlani na yena loko ku ri na leswi n'wi tsakisaka wa n'wayitela. Xihlovo ni xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tsakaka na vanhu hinkwavo, Hatlani na yena u tsaka na vanhu hinkwavo. Xihlovo na xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga hlundzukeleki munhu, Hatlani na yena a nga hlundzukeli munhu.

5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -nyanyuka

4.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Hatlani u tanihi **n'wana**.

© University of Venda

Nhlamuselo 1: Hatlani wa n'wayitela ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hatlani a nga hlunameri munhu.

Nhlamuselo 3: Hatlani a nga hlweli ku rila.

Nhlamuselo 4: Hatlani a nga swi koti ku titirhela.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Hatlani
u hanya kahle na vana van'wana	→ u hanya kahle na vanhu van'wana
u tshama a tsakile masiku hinkwawo	→ u tshama a tsakile masiku hinkwawo
a nga kwateli munhu	→ a nga kwateli munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hanyaka kahle na vana van'wana, Hatlani na yena u hanya kahle na vanhu van'wana. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a tshamaka a tsakile masiku hinkwawo, Hatlani na yena u tshama a tsakile masiku hinkwawo. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga kwateleki munhu, Hatlani na yena a nga kwateli munhu.

© University of Venda

4.6. Riendli -dzunisa

Hornby (1948: 1718) u boxa leswaku ku dzunisa i xitoloveto xo kombisa xichavo, hlonipho eka Xikwembu kumbe swikwembu hi ku khongela, ku yimbelela na swin'wana.

4.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -dzunisa

4.6.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi

Xik: Rimbilani u dzunisa **tanihi hosi**.

Nhlamuselo: Rimbilani u dzunisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hosi	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
yi dyunisa malandza ya yona loko ma tirhile swilo leswinene	→ loko vana va yena va tirhile swilo leswinene wa va dyunisa
yi tidyunisa hi tiko ra yona	→ u tidyunisa hi vana va yena
a yi vulavuli swo biha hi tiko ra yona	→ a nga vulavuli marito yo biha eka vana va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi hosi yi dzunisaka malandza ya yona loko ma tirhile swilo swa kahle, Rimbilana loko vana va yena va tirhile wa va dzunisa.

4.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -dzunisa

© University of Venda

4.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hosi

Xik: Rimbilani u tanihi **hosi**.

Nhlamuselo 1: Rimbilana u dzunisa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Rimbilani u vulavula marito yo saseka eka vanhu hinkwavo.

Nhlamuselo 3: Rimbilani u xiximiwa ngopfu.

Nhlamuselo 4: Rimbilani wa tikurisa.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hosi	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
yi vula marito yo saseka eka malandza ya yona	→ u vulavula marito yo saseka eka vana va yena
loko un'wana wa malandza a endla swilo swa kahle u vitana xiviju a n'wi dyunisa tiko hinkwaro ri ri kona	→ loko un'wana wa vana va yena a endla swilo leswinene, u vitana vana hinkwavo leswaku a n'wi dzunisa
yi dzunisiwa hi malandza hikuva yi va khoma kahle eikweni	→ u dyunisiwa hi vanhu hinkwavo hikuva a ri na mahanyelo lamanene

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi hosi yi tshamaka yi ri karhi yi vulavula marito yo dzunisa eka malandza ya yona, Rimbilani na yena u tshama a ri karhi a vulavula marito yo dzunisa eka vana va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku loko un'wana wa malandza ya hosi a endlile leswinene yi vitana xiviju yi n'wi dzunisa vanhu hinkwavo va ri kona leswaku

© University of Venda

va ta navela ku endla swilo leswinene leswaku siku rin'wana ku dzuneka ku ta vuriwa henhla ka vona, Rimbilani na yena loko un'wana wa n'wana wa yena a endlile leswinene u vitana vana va yena hinkwavo leswaku a vulavula marito yo dzunisa eka loyi a endleke swilo swa kahle va ri karhi va swi twa leswaku va ta navela ku endla swilo leswinene leswaku siku rin'wana marito yo dzunisa ya ta vuriwa henhla ka vona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa lesawaku leswi hosi yi dzunisiwaka hi malandza ya yona hikuva yi va khoma hi ndlela leyinene etikweni, Rimbilani na yena u dzunisiwa hi vanhu hinkwavo hikuva a ri na mahanyelo lamanene.

4.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -dzunisa

4.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri

Xik: Mafemani u dzunisa tanihi **mukhongeri**.

Nhlamuselo: Mafemani u dzunisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhongeri	**Xikongomisiwa:** Mafemani
u vulavula leswinene hi Xikwembu xa yena	→ u vulavula leswinene hi swikwembu swa ka vona
u yimelela tinsimu a chaya tiharipa a dzunisa Xikwembu	→ u yimbelela tinsimu a chaya macomani a tlhela a cina
wa khongela a dzunisa Xikwembu xa le tilweni	→ wa phahla a dzunisa minkwembu ya ka vona

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhongeri a vulavulaka leswinene hi Xikwembu xa yena, Mafemani na yena u vulavula leswinene hi minkwembu ya ka vona leyi a yi phahlaka. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mukhongeri a yimbelelaka tinsimu, a chaya tiharipa a tlhela a cina adzunisa Xikwembu, Mafemani na yena wa yimbelela a chaya mancomani a tlhela a cina a dzunisa minkwembu ya ka vona. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhongeri a khongelaka a dzunisa Xikwembu, Mafemani na yena wa phahla a dzunisa minkwembu ya ka vona.

4.6.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -dzunisa

4.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mukhongeri

Xik: Mafemani u tanihi **mukhongeri**.

Nhlamuselo 1: Mafemani u dzunisa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Mafemani masiku hinkwawo u ya ekerekeni ku ya dzunisa Xikwembu.

Nhlamuselo 3: Mafemani u na rirhandzu.

Nhlamuselo 4: Mafemani a nga tsoni.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mukhongeri	**Xikongomisiwa:** Mafemani
a nga karhali ku dzunisa Xikwembu masiku hinkwawo	→ u tshamela ku themendhela mikwembu ya ka vona
u dyunisa Xikwembu hi ku yimbelela na ku phokotela mavoko	→ u dyunisa mikwembu ya ka vona hi ku yimbelela a phokotela, a chaya tinjhele

© University of Venda

	ni macomani
u dzunisa Xikwembu hi ku hlaya rito	→ u dzunisa mikwembu hi chela fole egandzelweni

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mukhongeri a nga karhaleki ku dzunisa Xikwembu xa matilo, Mafemani na yena u tshemela ku themendhela minkwembu ya ka vona masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mukhongeri a dzunisaka Xikwembu hi ku yimbelela na ku phokotela mavoko, Mafemani yena u dzunisa minkwembu ya ka vona hi ku yimbelela, a phokotela mavoko, a chaya tinjhele na mancomani. Xihlovo ni xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mukhongeri a dzunisaka Xikwembu hi ku hlaya rito ra xona masiku hinkwawo, Mafemani yena u dzunisa mikwembu ya ka vona hi ku chela fole egandzelweni masiku hinkwawo.

4.7. Riendli –ndhundhuzela

Hornby (1948: 1148) u hlamusela leswaku rito ndhundhuzela i ku vula marito yo kombisa leswaku swi kambisisiwile na ku amukeleka.

4.7.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -ndhundhuzela

4.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu

Xik: Tlholameri u ndhundhuzela tanihi muhaxi wa **mahungu**.

Nhlamuselo: Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: Muhaxi wa mahungu	**Xikongomisiwa:** Tlholameri
loko a haxa mahungu wa ma ndhundhuzela leswaku ya koka vanhu va navela ku ya emahlweni va yingisela	→ loko a hlamusela mahungu wa ma ndhundhuzela leswaku ya koka vanhu rinoko
loko ku haxa yena mahungu vanhu a va borheki	→ loko ku hlamusela yena mahungu vanhu a va borheki
loko a haxa mahungu wa ndhundhuzela leswaku a nyanyula vanhu hinkwavo	→ loko a hlamusela mahungu wa nandzihisa swinene leswaku ma nyanyula vanhu masiku hinkwavo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi Muhaxi wa mahungu loko haxa a kotaka ku ndhundhuzela a koka vanhu rinoko, Tlholameri na yena u kota ku ndhundhuzela loko a hlamusela leswi endlaka leswaku vanhu va navela ku ya emahlweni va yingisela. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi muhaxi wa mahungu a haxaka a ri karhi a ndhundhuzela vanhu a va borheki, Tlholameri na yena loko a hlamusela mahungu a ri karhi a ndhundhuzela vanhu a va borheki. Xihlovo na xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi muhaxi wa mahungu loko a haxa a ndhundhuzelaka leswaku ma nyanyula vanhu hinkwavo, Tlholameri na yena loko a hlamusela mahungu wa ma nandzihisa leswaku ma nyanyula vanhu hinkwavo.

© University of Venda

4.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -ndhundhuzela

4.7.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhaxi wa mahungu

Tlholameri u tanihi muhaxi wa **mahungu**.

Nhlamuselo 1: Tlholameri u kota ku ndhundhuzela swilo ngopfu.

Nhlamusela 2: Tlholameri wa kota ku nandzihisa mahungu

Nhlamuselo 3: Tlholameri u hava xihundla.

Nhlamuselo 4: Tlholameri u hemba ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muhaxi wa mahungu	**Xikongomisiwa:** Tlholameri
loko a haxa mahungu u koka rinoko ra vayingiseri hikwalaho ka mandhundhuzelelo ya yena	→ loko a hlamusela timhaka u koka miehleketo ya vanhu loko a ri karhi a hlamusela mahungu
wa nandzihisa hungu hambi ra kona ri nga nyawuli	→ wa nandzihisa hungu hambiloko ri nga nyawuli
loko a ndzhundzhuzela mahungu u nghenisa misawu	→ loko a hlamusela mhaka yo tsakisa u nghenisa na misawu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi muhaxi wa mahungu a kotaka ku endla leswaku mahungu ya koka rinoko ra vanhu loko va ri karhi va yingisela, Tlholameri na yena u kota ku koka miehleketo ya vanhu loko a ri karhi a hlamusela mahungu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi muhaxi wa mahungu a nandzisaka mahungu hambi ma nga nyawuli, Tlholameri na yena wa swi kota ku nandzihisa hungu hambi ri nga nyawuli. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muhaxi wa mahungu loko a ndhundhuzela mahungu a nghenisaka ni misawu, Tlholameri na yena u tano loko a hlamusela mhaka yo tsakisa u nghenisa na misawu.

4.8. Riendli -tsakela

Hornby (1948: 540) u hlamusela leswaku rito tsakela ri vula leswaku i ku tsakela munhu kumbe swilo ku tlula swin'wana.

4.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n’wana

Xik: Makhanani u tsakela masi tanihi **n’wana**.

Nhlamuselo: Makhanani u tsakela ngopfu ku dya masi.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u tsakela ku mama	→ u tsakela ku dya masi
u tsakela ku tshama ekusuhi ni mana wa yena	→ u tsakela ku tshama ekusuhi na vatswari va yena
u tsakela ngopfu ku tlanga na vana van'wana	→ u tsakela ngopfu ku tlanga bolo na van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a mamaka mafi eka mana wa yena, Makhanani yena u tsakela ku dya masi. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tshama ekusuhi na mana wa yena, Makhanani yena u tsakela ku tshama ekusuhi na vatswari va yena. Xihlovo na Xikongomisiwa 3 ku kombisiwa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tlanga na vana van'wana, Makhanani na yena u tsakela ku tlanga bolo na van'wana.

4.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Makhanani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Makhanani u tsakela masi.

Nhlamuselo 2: Makhanani a nga holovi na munhu.

Nhlamuselo 3: Makhanani u na xilan'walan'wa.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u tsakela ku mama mafi	→ u tsakela ku dya masi
u tsakela ku tshama ni mana wa yena	→ u tsakela ku tshama ni vatswari va yena
u tsakela ku tlanga na vana van'wana	→ u tsakela ku va ntirhisano na vanhu van'wana

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku mama mafi, Makhanani na yena u tsakela ku dya masi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tshama na mana wa yena, Makhanani na yena u tsakela ku tshama na vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a tsakelaka ku tlanga na vana van'wana, Makhanani yena u tsakela ku va na ntirhisano na vanhu van'wana.

4.8.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka nghala

Xik: Fanisa u tsakela nyama tanihi **nghala**.

Nhlamuselo: Fanisa u tsakela ngopfu nyama.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Fanisa
yitsakela nyama	→ u tsakela nyama
yi tsakela ku hlota swiharhi	→ u tsakela ku famba a tirha
yi kuma swakudya	a kuma swakudya swa yena ni vandyangu
yi tsakela ku famba vusiku	→ u tsakela ku famba vusiku

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamuselo leswaku leswi nghala yi tsakelaka ngopfu ku nyama, Fanisa na yena u tsakela ngopfu nyama. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nghala yi hlotaka swiharhi yi dlaya yi kuma swo dya swona, Fanisa u famba a tirha leswaku a kuma swakudya swa yena ni vandyangu wa yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi nghala yi tsakelaka ku famba vusiku, Fanisa na yena u tsakela ku famba vusiku.

4.8.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiweke ku suka eka nghala

Xik: Fanisa u tanihi **nghala**.

Nhlamuselo 1: Fanisa u tsakela ngopfu.

Nhlamusela 2: Fanisa loko a endla swo karhi u swi endla hi mbilu ya yena hinkwayo.

Nhlamuselo 3: Fanisa u ni matimba.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: Nghala	**Xikongomisiwa:** Fanisa
loko yi tsakela ku dya nyama yi → hlongorisa xihahi yi kala yi xi khoma	loko alava ku endla xanchumu lowu a wu tsakelaka a nga tshiki ku wu endla a nga si vona mbuyelo wa kona
yi tsakela ku titumbeta → eswihlahleni	u tsakela ku tumbeta mahanyelo ya yena leswaku vanhu va nga ma tivi
yi tsakela ku mpfhumpfhela → wiharhi swin'wana	u tsakela ku lwisa vanhu van'wana swi nga languteriwanga

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi nghala loko yi tsakelaka nyama yi hlongorisaka xiharhi yi kala yi xi khoma yi dya nyama, Fanisa na yena loko a endla nchumu a nga tshiki loko a nga si vona mbuyelo wa kona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi nghala yi tsakelaka ku titumbeta eswihlahleni, Fanisa yena u tsakela ku tumbeta mahanyelo ya yena leswaku ya nga tiviwi hi vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi nghala yi

tsakelaka ngopfu ku mpfhumpfela swiharhi swin'wana swi nga languteriwanga, Fanisa na yena u tsakela ngopfu ku lwisa vanhu van'wana.

© University of Venda

4.8.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe

Xik: Xirilele u tsakela swifaki tanihi **mfenhe.**

Nhlamuselo: Xirilele u tsakela swifaki ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mfenhe	**Xikongomisiwa:** Xirilele
yi tsakela swifaki	→ u tsakela swifaki
loko yi khomile swakudya leswi yi swi tsakelaka hambi yi hlongorisiwa a yi swi cukumeti	→ loko a tsakela ku endla nchumu wo kahi hambi a hlangana na swirhalanganya a nga tshiki ku wu endla
yi tsakela ku khandziya minsinya	→ u tsakela ngopfu ku khandziya minsinya

Nxopaxopo wa lewi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mfenhe yi tsakelaka swifaki, Xirilele na yena u tsakela swifaki. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mfenhe loko yi khomile swakudya hambi yi hlongorisiwa a yi cukumeti yi tsutsuma yi khomile, Xirilele na yena loko a tsakela ku endla nchumu wo karhi hambi a hlangana na swirhalanganyi a nga tshiki ku wu endla. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mfenhe yi tsakelaka ngopfu ku khandziya misinya, Xirilele na yena u tsakela ngopfu ku khandziya misinya.

4.8.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mfenhe

Xik: Xirilele u tanihi **mfenhe**.

© University of Venda

Nhlamusela 1: Xirilele u tsakela swifaki.

Nhlamuselo 2: Xirilele loko a endla swilo leswi a swi tsakelaka u swi endla hi mbilu ya yena hinkwayo.

Nhlamuselo 3: Xirilele u na makovo.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mfenhe	**Xikongomisiwa:** Xirilele
yi tsakela ku nghena ensin'wini ya mavele yi dya yi heta	→ loko a endla swilo leswi a swi tsakelaka u swi endla hi ku hetiseka
yi tsakela ku ba huwa yi bonga loko yi tsakile	→ u tsakela ngopfu ku yimbelela loko a tsakile
yi tsakela ku khandziya ngopfu	→ u tsakela ngopfu ku khandziya

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mfenhe loko yi, nghena esin'wini ya mavele yi dyaka yi heta, Xirilele na yena a endla swilo leswi a swi tsakelaka hi ku hetiseka. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi loko mfenhe yi tsakile yi tsakelaka ku bonga yi ba huwa, Xirilele na yena loko a tsakile u tsakela ku yimbelela.

4.8.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakela

4.8.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi

Xik: Risimati u tsakela bolo ya milenge tanihi **mudzaberi wa xipano**.

Nhlamuselo: Risimati u tsakela ngopfu bolo.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mudzaberi	**Xikongomisiwa:** Risimati
u tsakela ngopfu bolo ya milenge	→ u tsakela ngopfu bolo ya milenge
u endla vutiolori masiku hinkwawo	→ u endla vutiolori masiku hinkwawo
u swi tsakela ngopfu ku va mudzaberi	→ u tsakela ku va murhangeri entirhweni

Nxopaxopo wa leswi ga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mudzaberi wa xipano a tsakelaka bolo, Risimati na yena u tsakela ngopfu bolo ya milenge. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mudzaberi a endlaka vutiolori masiku hinkwawo, Risimati na yena u endla vutiolori masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mudzaberi a swi tsakelaka ngopfu ku va mudzaberi wa xipano, Risimati u tsakela ngopfu ku va murhangeri entirhweni.

4.8.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakela

4.8.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mudzaberi

Xik: Risimati u tanihi **mudzaberi**.

Nhlamuselo 1: Risimati u tsakela ngopfu ku va mudzaberi wa xipano.

Nhlamuselo 2: Risimati u tsakela ku va murhangeri

Nhlamuselo 3: Risimati u tsakela ku landzelela milawu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mudzaberi	**Xikongomisiwa:** Risimati
u tsakela ku kombisa vatlang milawu ya matlangelo	→ u tsakela ku dyondzisa vana va yena mahanyelo lamanene
u endla vutiolori ni vatlangi masiku hinkwawo	→ loko a endla swilo leswi Vuyerisaka u tirha matimba naswona wa chivirika
u tsakela xipano xa yena	→ u tsakela vana va yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mudzaberi a tsakelaka ku kombisa vatlangi matlangelo lamanene, Risimati na yena u tsakela ku dyondzisa vana va yena mahanyelo lamanene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mudzaberi a tsakelaka ku endla vutiolori ni vatlangi masiku hinkwawo, Risimati yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka u tirha hi matimba

naswona wa chivirika. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mudzaberi a tsakelaka xipano xa yena, Risimati na yena u tsakela van ava yena.

4.9. Riendli -tsakisa

Hornby (1948: 784) u hlamusela leswaku rito tsakisa i ku kokiwa ka miehleketo hi swilo swa nkoka kumbe leswi nyanyulaka.

© University of Venda

4.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsakisa

4.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe

Xik: Ndaheni u tsakisa tanihi **xilombe**.

Nhlamuselo: Ndaheni u tsakisa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xilombe	**Xikongomisiwa:** Ndaheni
xi yimbelela ngopfu no cina	→ u yimbelela ngopfu no cina
xi tsakisa vanhu vo tala	→ u tsakisa vanhu vo tala
xi hungata vanhu va nga swirheki	→ u endla leswaku vanhu va nga borheki

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xilombe xi tsakisaka vanhu hi ku yimbelela no cina, Ndaheni na yena u tsakisa vanhu hi ku

yimbelela a tlhela a cina. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xilombe xi tsakeriwaka hi vanhu vo tala, Ndaheni na yena u tsakeriwa hi vanhu lavo tala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xilombe xi hungataka vanhu, Ndaheni na yena u hungata vanhu leswaku va nga borheki.

© University of Venda

4.9.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsakisa

4.9.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xilombe

Xik: Ndaheni u tanihi **xilombe**.

Nhlamusela 1: Ndaheni u yimbelela ngopfu a tlhela a cina.

Nhlamuselo 2: Ndaheni u na misawu loko a yimbelela ni loko a cina.

Nhlamuselo 3: Ndaheni u rhandza ku yimbelela emitlangwini.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xilombe	**Xikongomisiwa:** Ndaheni
xi tsakisa vanhu hi ku yimbelela no cina ka xona	→ ku cina na ku yimbelela ka yena swi tsakisa vanhu
loko xi ri karhi xi yimbelela no cina xi katsa na misawu	→ u nghenisa misawu loko a ri karhi a yimbelela no cina

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xilombe xi tsakisaka vanhu hi ku yimbelela na ku cina ka xona, Ndaheni na yena mayimbelelo na macinelo ya yena swi tsakisa vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xilombe loko xi ri karhi xi cina no yimbelela xi nghenisaka misawu, Ndaheni na yena loko a ri karhi a cina no yimbelela u nghenisa na misawu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xilombe xi nyanyulaka vanhu masiku hinkwawo, Ndaheni na yena u nyanyula vanhu masiku hinkwawo.

© University of Venda

4.10. Nkatsakanyo

Eka ndzima leyi ku kanerile hi swihlambanyisi leswi trheke swi ri ni maendli ya ntsako eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tsaka, -rhandza, -n'wayitela, -khensa, -dzunisa, -ndhundhuzela, -tsakela, na -tsakisa.** Ku kumiwile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli ya ntsako ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsaka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Jamela u tsaka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhandza** ku kumiwile leswaku Mandela u rhandza ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**khensa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyeleti u khensa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyanyuka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyathela u nyanyuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**n'wayitela** kumiwile nhlamuselo ya leswaku Khazamula u n'wayitela ngopfu.

Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**dzunisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u dzunisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ndhundhuzela** ku
kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u tsakela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Ndaheni u tsakisa ngopfu. Eka ndzima leyi ku tlherile ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka eswivulweni swi ri hava maendli ya **ntsako.** Ku kumiwile leswaku, hi ku angarhela, loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Ku tlhele ku lemukiwa leswaku eka tinhlamuselo ta kona ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi leyi nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tsaka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Jamela u tsakile swinene; nhlamuselo 2: Jamela wa yimbelela no hlekelela; nhlamuselo 3: Jamela u lava ngopfu masi. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti ti yelanaka na

© University of Venda

riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli **-rhandza** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u tirhela vanhu; nhlamuselo 2: Khanyisa u rhandza vanhu; nhlamuselo 3: Khanyisi i n'watipolitiki; nhlamuselo 4: Khanyisa u lwela tiko. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**khensa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani loko a endleriwa swilo u swi amukela hi mandla mambirhi. nhlamuselo 2: Makhanani loko a endleriwa swilo swa kahle wa kota ku khensa, nhlamuselo 3: Makhanani u na mafundha; nhlamuselo 4: Makhanani wa kota ku amukela vayeni. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**nyanyuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Nyathela a nga koti ku tikhoma loko a tsakile; nhlamuselo 2:

Nyathela u tsaka ku tlula mpimu; nhlamuselo 3: Nyathela u hava vuxiyaxiya loko a endla swilo. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 2 hileyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 1 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaeke swi ri hava riendli -**n'wayitela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khazamula u n'wayitela ngopfu; nhlamuselo 2: Khazamula u tshama a tsakile; nhlamuselo 3: Khazamula u bomba ngopfu; nhlamuselo 4: Khazamula u tshama a basile; nhlamuselo 5: Khazamula u na manyunyu; nhlamuselo 6: Khazamula u luka misisi. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ntsena ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4, 5 na 6 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**dzunisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilana u dzunisa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u vulavula marito yo saseka eka vanhu hinkwavo; nhlamuselo 3: Rimbilani u xiximiwa ngopfu; nhlamuselo 4: Rimbilani wa tikurisa. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ntsena ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na

© University of Venda

4 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ndhundhuzela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tlholameri u kota ku ndhundhuzela swilo ngopfu; nhlamuselo 2: Tlholameriu kota ku nandzihisa mahungu; nhlamuselo 3: Tlholameri u hava xihundla; nhlamuselo 4: Tlholameri u hemba ngopfu. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakela** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka. nhlamuselo 1: Makhanani u tsakela masi; nhlamuselo 2: Makhanani a nga holovi na munhu; nhlamuselo 3: Makhanani u na xilan'walan'wa. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 tona ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakisa** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ndaheni u tsakisa vanhu hi ku cina na ku yimbelela ka yena; nhlamuselo 2: Ndaheni u na misawu ngopfu, nhlamuselo 3: Ndaheni u rhandza ku yimbelela emitlangwini. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli.

© University of Venda

NDZIMA YA 5

MAENDLI YA NCHAVO

5.1. Manghenelo

Eka ndzima leyi ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka ni kumbe swi ri hava maendli ya nchavo. Ndzima leyi yi aviwile hi swiyenge swimbirhi. Xiyenge xo sungula xi kongomisa eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli ma nchavo lama landzelaka: -**chava**, -**nyuma, -chuhwa, -thukwa, -nyuma, -rhomba na -nyandlamela**. Eka xiyenge lexi, swihlambanyisi leswi xopaxopiwaka swi ta vumbiwa ku suka eka mavitixikholokhexini lama landzelaka: **mpfundla, n'wana, mhunti, xihloni, mhisi, hlomisa, mbyana yo yiva, muvabyi, muhedeni, khamba, mbambva, mutsoniwa wa miehleketo, mutsoniwa, xisiwana,** na **khomba.** Kasi eka xiyenge xa vumbirhi ku xopaxopiwa swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya swa nchavo kambe na swona swihlambanyisi swa kona swi ha vumbiwa ku suka eka mavitixikholokhexini lama boxiweke laha henhla. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri na riendli na leswi swi tirhaka swi ri hava maendli ku lava ku kumiwa tinhlamuselo ta swona.

5.1.1. Riendli -chava

Maendli ya nchavo i maendli lama loko ma endleka ma siyaka swilo kumbe munhu a nga tshunxekangi. Hornby (1948: 25) u hlamusela leswaku rito chava i switwi swa nchavo. Rito chava ri vula ku va munhu a tshukisiwile hi swin'wana kumbe a nga ri ni ntshamiseko hikwalaho ka swivangelo swo karhi.

© University of Venda

5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -chava

5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Rimbilani u chava tanihi i **mpfundla**.

Nhlamuselo: Rimbilani u chava ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
wa tsutsumatsutsuma	→ u pfumala ntshamiseko.
wa tumbela loko wu hlongorisiwa	→ wa tilavela tindlela to tiponisa loko a ri khombyeni.
wa cema loko wu ri ekhombyeni	→ wa rila a huwelela van'wana a kombela ku pfuniwa loko a ri ekhombyeni.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi Rimbilani **u chava tanihi mpfundla** xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tshamelaka ku tsutsuma, Rimbilani na yena u pfumala ntshamiseko. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tumbelaka enkeleni kumbe eswihlahleni loko wu hlongorisiwa hi timbyana, Rimbilani yena wa tilavela tindlela to tisirhelela loko a tshuka a hlangana na makhombo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku tanihileswi mpfundla wu cemaka loko wu ri karhi wu hlongorisiwa hi timbyana, Rimbilani loko a hlangana na khombo wa rila a huwelela a kombela ku pfuniwa eka van'wana.

5.1.4 Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli -chava

© University of Venda

5.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Rimbilani u tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo 1: Rimbilani u chava ngopfu.

Nhlamuselo 2: Rimbilani u chavisiwa hi swin'wana na swin'wana.

Nhlamuselo 3: Rimbilani u tlharihle ngopfu.

Nhlamuselo 4: Rimbilani u tsutsuma ngopfu.

Nhlamuselo 5: Rimbilani u na tindleve tikulukumba.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
wu halahala ngopfu	→ u halahala ngopfu
wu tshama wu chuhile	→ u tshama a chuhile
wa tsutsuma loko wu hlongoriwa	→ wa tilavela tindlela to ti sirhelela sirhelela loko a ri ekhombyeni
wu nghena enkeleni wu tumbela loko wu hlongorisiwa	→ wa tilavela swintshuxo loko a hlangana na ku tikeriwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu halahalaka ngopfu, na Rimbilani u halahala ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu chuhwile, na yena Rimbilani u tshama a chuhwile. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tsutsumaka loko wu hlongorisiwa wu nghena enkeleni, Rimbilani na yena wa tilavela tindlela to tisirhelela loko a hlangana na

© University of Venda

khombo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tumbelaka loko wu hlongorisiwa, Rimbilani wa tilavela swintshuxo loko a hlangana na ku tikeriwa.

5.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka ni riendli -chava

5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Moyasi u chava tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Moyasi u chava ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Moyasi
u hatla a tsemeka ripfalo	→ u hatla a tsemeka ripfalo
a nga fambi a ri yexe	→ a nga fambi a ri yexe
wa goga loko a etlela	→ wa goga loko a etlela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi n'wana a hatlaka a tsemaka ripfalo, Moyasi na yena u hatla a tsemeka ripfalo. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a nga fambiki a ri yexe hikokwalaho ka ku chava, Moyasi na yena a nga fambi a ri yexe hikuva wa chava swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a gogaka loko a etlela hikwalaho ka nchavo, Moyasi na yena wa goga loko a etlela hikwalaho ka nchavo.

© University of Venda

5.1. 8. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -chava

5.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Moyasi u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Moyasi u chava ngopfu.

Nhalmuselo 2: Moyasi wa hahama.

Nhlamuselo 3: Moyasi a nga na mona.

Nhlamuselo 4: Moyasi wa nyenyela.

Nhlamuselo 5: Moyasi u na xilan'walan'wa.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Moyasi
a nga koti ku tiyisela swilo swo chavisa	→ a nga koti ku tiyisela swilo swo chavisa
u lava ku heleketiwa loko a ya kun'wana	→ u lava ku heleketiwa loko a ya kun'wana
u chavisiwa hi swilo swo ka swi nga tivikani	→ u chavisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli

Nxopaxopo Mpimanyiso **wa leswi nga eka mpimanyiso**

wa xihlambanyiso lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a nga koteki ku tiyisela swilo swo chavisa, Moyasi na yena a nga swi koti ku tiyisela swilo u na vutoya. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi n'wana a lavaka ku heleketiwa kun'wana na kun'wana laha a yaka kona, Moyasi na yena u lava

© University of Venda

ku heleketiwa kun'wana na kun'wana laha a yaka kona. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a chavaka ni swilo swo ka swi nga tivikani, Moyasi na yena u chava na swilo swo ka swi nga nyawuli.

Riendli -chuwa

Hornby (1948: 1542) u hlamusela leswaku rito chuwa i riendli leri kombisaka ku titwa ka munhu loko a chuwisiwile swinene hi swilo swo karhi a nga swi ehleketangi.

5.2.1. **Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -chuwa**

5.2.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Rimbilani u chuwile tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo: Rimbilana u chuwile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Rimbilani
wu tshama wu chuhwile	→ u tshama a chuwile
wu tumbela enkeleni	→ wa tilavela tindlela to tisirhelela
wu halahala ematlhelo	→ a nga tshamiseki

Nxopaxopo wa leswi nga mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nga laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke emiehleketweni ya Vatsonga loko xihlambanyisi Rimbilani u chuwile tanihi mpfundla xi yingiseriwa. Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu chuwile, Rimbilani na yena u tshama a chuwile. Xihlovo ni Xikongomisiwa wa 2 swona swi hlamusela leswaku tanihi leswi

© University of Venda

mpfundla wu tumbelaka enkeleni kumbe eswihlahleni, Rimbilani na yena wa tilavela tindlela to tisirhelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu halahalaka ematlhelo, na yena Rimbilani u tshama a ri karhi a halahala ematlhelo.

5.2.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -chuwa

5.2.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti

Xik: Yingwani u chuwa tanihi **mhunti**.

Nhlamuselo: Yingwani u chuwa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mhuti	**Xikongomisiwa:** Yingwani
ya chuwa yi tsutsuma loko yi kumiwa emasin'wini	→ loko a kumiwa a ri karhi a endla swo biha wa chuwa a tsutsuma
yi chuwisiwa hi rihunyi leri ambarisiwaka swiambalo	→ u chuwisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli
loko yi hlotiwa ya chuwha yi tsutsuma yi nga langutisi na le ndzhaku	→ loko a hlangana na ku tikeriwa wa chuwa a heleriwa hi ku tshemba

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mhunti loko yi chuhwaka loko yi kumiwa emasin'wini ya vanhu, na yena Yingwani wa chuwa a tsutsuma loko a kumiwa a ri karhi a endla swilo swo biha. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mhunti yi chuwisiwaka hi rihunyi leri ambexiwaka

© University of Venda

swiambalo ri dzimiwa emasin'wini ri chavisa swiharhi, Yingwani yena u chuwisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mhunti loko yi hlotiwa yi chuwaka yi tsutsuma yi nga languti ni le ndzhaku, Yingwani yena loko a hlangana na ku tikeriwa wa chuwa a heleriwa hi ku tshemba.

5.2.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -chuwa

5.2.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhunti

Xik: Yingwani u tanihi **mhunti**.

Nhlamuselo 1: Yingwani u chuwa ngopfu

Nhlamuselo 2: Yingwani u chuwa na swilo swo ka swi nga nyawuli.

Nhlamuselo 3: Yingwani loko a vona swa kahle a nga suki ku kondza ku va na xirhalanganyi.

Nhlamuselo 4: Yingwani u tsutsuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mhunti	**Xikongomisiwa:** Yingwani
yi chuwa na swo chavisa timhunti emasin'wini	→ u hetiwa matimba na hi swilo swo ka nyawuli
hambi yi chuwisiwile ya swi kota ku tsutsuma yi ya tumbela	→ hambi a chuwhisiwile hi swilo swo tika leswi a hlanganaka na na swona wa kota ku tilavela switshunxo
hambi yi chuwisiwile loko yi ri karhi yi	→ hambi a chuwisiwile loko a ri karhi

© University of Venda

handza swakudya emasin'wini yi ya emahlweni yi lava tindlela to tlhelela	a endla swilo leswi n'wi vuyerisaka a nga tshiki ku swi endla.

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha ehenla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mhunti yi chuwaka na swichavisa timhunti emasin'wini, Yingwani yena u hetiwa matimba na hi swilo swo ka swi nga nyawuli. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mhunti hambi yi chuwisiwile yi swi kotaka ku tsutsuma yi ya tumbela, Yingwani na yena hambiloko a chuwisiwile hi swilo swo tika leswi a hlanganaka na swona wa swi kota ku tilavela swintshuxo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku hambi mhunti yi chuwhisile loko yi ri karhi yi handza swakudya emasin'wini yi ya emahlweni yi lava tindlela to tlhelela esin'wini yi lava swakudya, Yingwani na yena hambi a chuwisiwile hi swirhalanganyi loko a ri karhi a endla swilo leswi vuyerisaka a nga tshiki ku swi endla u lava tindlela to kota ku yisa emahlweni.

5.3. Riendli -nyuma

Hornby (1948: 1375) u hlamusela leswaku rito nyuma ri vula ku va munhu a va na tingana kumbe a nyuma ku vulavula eka enhlengeletano kumbe ku vulavula na vanhu van'wana.

5.3.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyuma

5.3.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xihloni

Xik: Sevengwani u nyuma tanihi **xihloni**.

Nhlamuselo: Sevengwani u nyuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani

© University of Venda

xi koveta xikandza endzeni ka xikhumba xa mitwa	→ u na tingana
a xi languti ehenhla	→ u languta ehansi loko ku ri na vanhu
xi famba xi ri xoxe	→ u famba a ri yexe

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiwaka laha henhla wu kombisa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi Sevengwani u nyuma tanihi xihloni xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xihloni xi kovetaka xikandza endzeni ka xikhumba xa mintwa, Sevengwani u na tingana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xihloni xi nga langutiki henhla, Sevengwani u languta ehansi loko ku ri na vanhu vo tala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi xihloni xi fambaka xi ri xoxe, Sevengwani na yena u famba yexe.

5.3.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyuma

5.3.1.3. Swihlambanyisi leswi vumbiwaka ku suka eka xihloni

Xik: Sevengwani u tanihi **xihloni**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwani a nga lavi ku tiviwa mahanyelo ya yena

Nhlamuselo 3: Sevengwani a nga tshami laha ku nga na vanhu vo tala.

Nhlamuselo: 4: Sevengwani wa ba swinene.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
xi famba xoxe	→ u famba yexe
xa tifihla loko xi twa swigingi	→ a nga lavi leswaku mahanyelo ya yena ma tiviwa

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku loko xihloni xi tshama xi koverile, Sevengwani yena u na tingana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi xihloni xi fambaka xoxe, Sevengwani u rhandza ku famba a ri yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xihloni loko xi twa swigingi xi tifihlaka, Sevengwani na yena loko a ri exikarhi ka vanhu wa tifihla mahanyelo ya yena.

5.3.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhakana riendli -nyuma

5.3.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi

Xik: Xirilele u nyuma tanihi **mhisi**.

Nhlamuselo: Xirilele u nyuma ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
xi tshama xi koverile endzeni ka xikhumba xa mitwa	→ u na tingana
xi famba xoxe	→ u famba yexe
loko xi twa swigingi xa tifihla	→ wa tifihla mahanyelo ya yena loko a ri exikarhi ka vanhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi yi nyumaka ngopfu, na yena Xirilele u nyuma ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi mhisi yi fambaka vusiku na Xirilele u endla swilo exihundleni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mhisi yi fambaka yi langutile ehansi, Xirilele na yena u famba a langutile ehansi.

5.3.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyuma

5.3.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mhisi

Xik: Sevengwani u tanihi **mhisi**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu

Nhlamuselo 2: Sevengwani u na tingana.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xihloni	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
yi famba yi langutile ehansi	→ wa nyuma swinene
yi famba na vusiku	→ a nga lavi ku endla swilo a ri karhi a voniwa
ya titumbeta eswihlahleni	→ wa tifihla mahanyelo ya yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mhisi yi fambaka yi langutile ehansi, na yena Sevengwani u famba a langutile hikuva u nyuma ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi hlamusela leswaku leswi mhisi yi fambaka vusiku, Sevengwani yena a nga swi lavi ku endla swilo a ri karhi a voniwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mhisi yi titumbetaka, Sevengwani na yena wa tifihla mahanyelo ya yena.

5.3.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyuma

5.3.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Sevengwani u nyuma tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo: Sevengwani u nyuma ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
ri nyuma ngopfu	→ u nyuma ngopfu
ra turhela leswaku ri nga voniwi	→ u tifihla mahanyelo ya yena
a ri vulavuli na vanhu	→ a nga vulavuli loko a ri exikarhi ka vanhu

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 ku hlamuseriwa leswaku leswi hlomisa ri nyumaka ngopfu, Sevengwani na yena wa nyuma swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri turhelaka leswaku ri nga voniwa, Sevengwani yena wa tifihla eka mahanyelo ya yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri nga vulavuriki na vanhu, Sevengwana yena a nga vulavuli loko a ri exikarhi ka vanhu.

5.3.1.10. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyuma

5.3.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka hlomisa

Xik: Sevengwani u tanihi **hlomisa**.

Nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu.

Nhlamuselo 2: Sevengwani u tshama a turhelile.

Nhlamuselo 3: Sevengwanu u hlonipha ngopfu.

Nhlamuselo 4: Sevengwani u hlonipha ngopfu.

Nhlamuselo 5: Sevengwani wa titsongahata.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Hlomisa	**Xikongomisiwa:** Sevengwani
ri tifunengeta nhloko na xikandza	→ u nyuma ngopfu
a ri vulavuli exikarhi ka vanhu	→ wa nyuma ku vulavula exikarhi ka vanhu
a ri lavi ku komba mahanyelo ya rona	→ a nga lavi ku komba vanhu mahanyelo ya yena

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 ku hlamuseriwa leswaku leswi hlomisa ri tifunengetaka nhloko na xikandza, Sevengwani na yena wa nyuma swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi hlomisa ri nga vulavuriki loko ri ri exikarhi ka vanhu, Sevengwani na yena wa nyuma ku vulavula loko a ri exikarhi ka vanhu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi hlomisa ri nga laviki ku komba mahanyelo ya rona, Sevengwani na yena a nga lavi ku kombeta vanhu mahanyelo ya yena.

5.3.1.12. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni riendli -nyuma

5.3.1.13. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbyana yo yiva

Xik: Fanisa u nyuma tanihi **mbyana yo yiva.**

Nhlamuselo: Fanisa u nyuma ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbyana yo yiva	**Xikongomisiwa:** Fanisa
ya nyandlamela loko yi huma	→ u endla swilo a nga
eku yivenii	Tshunxekangi
yi languta yi nga kongomi	→ u endla swilo exihundleni
xi khotsa ncila	→ u tsanile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbyana yi nyandlamelaka loko yi huma eku yiveni, Fanisa yena u endla swilo a nga tshuxekanga. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mbyana yo yiva yi langutaka yi nga kongomi loko yi lava ku yiva, Fanisa yena u endla swilo exihundleni. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi mbyana yo yiva yi khotsaka ncila loko yi huma eku yiveni, Fanisa yena wa tsana hambi a ri na vana van'wana.

5.3.1.14. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi hava riendli -nyuma

5.3.1.15. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka eka mbyana yo yiva

Xik: Fanisa u tanihi **mbyana yo yiva**.

Nhlamuselo 1: Fanisa u nyuma ngopfu.

Nhlamuselo 2: Fanisa u na tingana swinene.

Nhlamuselo 3: Fanisa u na mahanyelo yo biha.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: Mbyana yo yiva	**Xikongomisiwa:** Fanisa
ya nyandlamela loko yi ya	→ a nga lavi ku voniwa loko a endla
eku yiveni	Swilo
ya lurhela hambi yi pfutsekisiwa	→ hambi a xanisiwa a nga hlamuli
ya nyuma loko yi huma eku yiveni	→ wa nyuma loko a endlile swilo swo
	biha

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbyana yo yiva yi nyandlamelaka kunene loko yi ya eku yiveni, Fanisa yena a nga lavi ku voniwa loko endla swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mbyana loko yi huma eku yiveni hambi yi pfutsekisiwa yi ngo lurhela, Fanisa hikwalaho ka ku nyuma ka yena hambi a xanisiwa a nga hlamuli nchumu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mbyana yi nyumaka loko yi huma eku yiveni, Fanisa na yena wa nyuma loko a endlile swilo leswi nga amukelekiki.

5.4. Riendli -thukwa

Hornby (1948: 1542) u hlamusela leswaku ri vula ku chavisiwa swinene.

5.4.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -thukwa

5.4.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Makhanani u thukwa tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo: Makhanani u thukwa ngopfu.

MPIMANYISO

© University of Venda

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u na vutoya	→ u na vutoya
a nga lavi ku bulumuxiwa	→ a nga lavi ku jumiwa
u thukisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli	→ u thukisiwa hi swilo swo ka swi nga Nyawuli

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke laha henhla wu kombisa nhlangano wa miehleketo leyi vumbiweke eka miehleketo ya Vatsonga loko xihlambanyisi Makhanani u thukwa tanihi mpfundla xi yingiseriwa. Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu nga hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu nga na vutoya, Makhanani na yena u na vutoya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu nga laviki ku jumiwa, na yena Makhanani a nga lavi ku jumiwa hikuva u thukwa ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a thukisiwaka hi swilo swo ka swi nga nyawuli, Makhanani na yena u thukisiwa hi swilo swo ka swi nga nyawuli.

5.4.1.2. Swihlambanyisi leswi nga riki na riendli -thukwa

5.4.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Makhanani u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Makhanani u thukwa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Makhanani wa thukwa a chava loko a byeriwa swo biha.

Nhlamuselo 3: Makhanani u na timbilu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Makhanani
u pfumala ntshamiseko	→ u pfumala ntshamiseko
u na vutoya	→ u na vutoya
a nga lavi ku jumiwa	→ a nga lavi ku jumiwa
wa hahama	→ wa hahama

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso lowu nyikiweke eka xihlambanyisi lexi nga laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a pfumalaka ntshamiseko, Makhanani na yena u pfumala ntshamiseko. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku leswi n'wana a nga na vutoya, Makhanani na yena u na vutoya swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku n'wana a nga lavi ku jumiwa hikuva wa titivala, Makhanani na yena a nga lavi ku jumiwa a nga mi vonanga leswaku mi humelela mi ta hi kwihi hikuva wa titivala. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka loko a etlele, na Makhanani wa hahama loko a etlele.

5.4.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -thukwa

5.4.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Hakamela u thukwa tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo: Hakamela u thukwa ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Hakamela
wu thukwa ngopfu	→ u thukwa ngopfu

© University of Venda

wu na vutoya	→ u na vutoya
wu thukisiwa hi nchumu	→ u thukisiwa hi swilo
wun'wana na wun'wana lowu hundzaka hambi wu nga hloti wona	swin'wana na swin'wana leswi a swi twaka swo biha hambi swi nga n'wi kongomangi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu thukaka ngopfu, Hakamela na yena u thukwa ngopfu. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi mpfundla wu nga na vutoya, Hakamela na yena u na vutoya. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu thukisiwaka hi nchumu wun'wana na wun'wana lowu hundzaka hambi wu nga hloti wona, Hakamela na yena u thukisiwa hi swilo swin'wana na swin'wana leswi a swi twaka swo biha hambi swi nga kongomangi yena.

5.4.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka ni riendli -thukwa

5.4.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mpfundla

Xik: Hakamela u tanihi **mpfundla**.

Nhlamuselo 1: Hakamela u thukwa ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hakamela loko a byeriwa swilo u hatlisa ku chava.

Nhlamuselo 3: Hakamela u tsutsuma ngopfu.

Nhlamuselo 4: Hakamela u tsongaharile.

Nhlamuselo 5: Hakamela u ni tindleve tikulukumba.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mpfundla	**Xikongomisiwa:** Hakamela
wu pfumala ntshamiseko	→ u pfumala ntshamiseko
wu tshama wu thukile nkarhi hinkwawo	→ u hava ku rhula embilwini ya yena
wu tshama wu ehleketile ku dlawa	→ u tshama a ehleketile swilo swo biha leswi n'wi humelelaka

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu pfumalaka ntshamiseko hi ku tshama wu thukwile, Hakamela na yena u pfumala ntshamiseko hikokwalaho ka ku thukwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu thukile nkarhi hinkwawo, Hakamela yena u hava ku rhula embilwini ya yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi mpfundla wu tshamaka wu ehleketile ku dlawa kumbe ku hlongorisiwa, Hakamela na yena u tshama a ehleketile swilo swo biha leswi nga n'wi humelelaka.

5.5. Riendli -hahama

Hornby (1948: 996) u hlamusela leswaku rito hahama hi loko u hlangana na swilo leswi ku chavisaka swinene na ku va swi nga kumbe swi tika ngopfu u nga ha koti ku kuma xintshuxo.

5.5.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hahama

5.5.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi

Xik: Tshameleni u hahama tanihi **muvabyi.**

© University of Venda

Nhlamuselo: Tshameleni u hahama ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvabyi	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
wa pfuka a pfula rivanti a lava ku famba na vusiku	→ wa pfuka a pfula rivanti a lava ku huma a famba na vusiku a famba na vusiku
u vulavula a ri yexe	→ u vulavula a ri yexe
u vulavula swo ka swi nga twisiseki	→ u vulavula swo ka swi nga twisiseki

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a hahamaka ni vusiku a pfula rivanti a lava ku huma a famba, Tshameleni na yena wa hahama a pfuka a pfula rivanti a huma a lava ku huma a famba na vusiku. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi muvabyi a vulavulaka a ri yexe, Tshameleni na yena u vulavula a ri yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a vulavulaka swo ka swi nga twisiseki, Tshameleni na yena u vulavula swo ka swi nga twisiseki.

5.5.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -hahama

5.5.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muvabyi

Xik: Tshameleni u tanihi **muvabyi**.

Nhlamuselo 1: Tshameleni wa hahama.

Nhlamuselo 2: Tshameleni u lorha a ri karhi a cema.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Tshameleni a nga na mahanyelo lamanene.

Nhlamuselo 4: Tshameleni u tshama a etlele.

Nhlamuselo 5: Tshameleni u ondzile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muvabyi	**Xikongomisiwa:** Tshameleni
u pfuka na vusiku a vulavula yexe	→ u pfuka na vusiku a vulavula yexe
u vulavula hi rifu masiku hinkwavo	→ u vulavula hi rifu masiku hinkwavo
wa cema a huwelela vanhu loko a etlele	→ wa cema a huwelela vanhu loko a etlele

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi ladzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a hahamaka a pfuka na vusiku a vulavula a ri yexe, Tshameleni na yena wa hahama a pfuka na vusiku a vulavula a ri yexe. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muvabyi a vulavulaka hi rifu masiku hinkwawo, Tshameleni na yena u vulavula hi rifu masiku hinkwawo. Xihlovo ni Xikongomiswa 3 swi kombisa leswaku leswi muvabyi a cemaka, a huwelela vanhu loko a etlele, Tshameleni na yena wa cema a huwelela vanhu loko a etlele.

5.5.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -hahama

5.5.1.5. Xihlambanyi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Topisa u hahama tanihi **n'wana.**

Nhlamuselo: Topisa u hahama ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Topisa
wa hahama loko a etlele	→ wa hahama loko a etlele
a pfuka tsutsuma	a pfuka a tsutsuma
u hahama a ri karhi	→ u hahama hi leswi a nga
a chava leswi a nga swi	swi vona ni nhlikani
vona ni nhlikani	
u vulavula a etlele	→ u vulavula a etlele

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi ladzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka loko a etlele a pfuka a tsutsuma, Topisa na yena wa hahama loko a etlele a pfuka a tsutsuma. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka a ri karhi a chava leswi a nga swi vona ni nhlikanhi, Topisa na yena u hahama a ri karhi leswi a nga swi vona ni nhlikanhi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a hahamaka a ri karhi a vulavula a etlele ni vusiku, Topisa na yena u hahama a ri karhi a vulavula loko a etlele.

5.5.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -hahama

5.5.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka n'wana

Xik: Topisa u tanihi **n'wana**.

Nhlamuselo 1: Topisa wa hahama.

Nhlamuselo 2: Topsa u lorha a karhi a hlongorisiwa.

© University of Venda

Nhlamuselo 3: Topisa u lava swilo hambi a nga ri na mali.

MPIMANYISO

Xihlovo: N'wana	**Xikongomisiwa:** Topisa
wa hahama loko a etlele	→ wa hahama loko a etlele
u hahama a ri karhi a hlekelela	→ u hahama a ri karhi a hlekelela
u hahama a huma a ya ehandle	→ u hahama a huma a ya
a nga swi twi	ehandle a swi twi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi ladzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka loko a etlele, Topisa na yena wa hahama loko a etlele. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi n'wana a hahamaka a ri karhi a hlekelela, Tuopisa na yena u hahama a ri karhi a hlekelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi n'wana a hahamaka a huma a ya handle a etlele a nga swi twi, Topisa na yena wa hahama a huma a ya handle a nga swi twi.

5.6. Riendli -kanakana

Hornby (1948: 704) u hlamusela leswaku rito kanakana ri vula ku va u hlwela ku vulavula kumbe ku endla swilo hikuva u nga tshamisekangi kumbe u chava.

© University of Venda

5.6.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kanakana

5.6.1.1. Xihlambanyisa lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni

Xik: Hakamela u kanakana tanihi **muhedeni.**

Nhlamuselo: Hakamela u kanakana ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muhedeni	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u kanakana ngopfu	→ u kanakana ngopfu
a nga na vutitshembhi	→ a nga na vutitshembi
wa titsanwa loko a	→ wa titsan'wa loko a
endla swilo	endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a kanakanaka, Hakamela na yena wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a nga riki na vutitshembi, Hakamela na yena a nga na vutitshembi. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi muhedeni a titsan'waka loko a endla swilo, Hakamela na yena wa titsan'wa loko a endla swilo.

5.6.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -kanakana

5.6.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muhedeni

Xik: Hakamela u tanihi **muhedeni.**

Nhlamuselo 1: Hakamela u kanakana ngopfu.

© University of Venda

Nhlamuselo 2: Hakamela a nga tshembi loko a byeriwa swilo.

Nhlamuselo 3: Hakamela u na mbilu yo biha.

Nhlamuselo 4: Hakamela u hava rirhandzu.

Nhlamuselo 5: Hakamela wa loya.

Nhlamuselo 6: Hakamela u na rivengo.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muhedeni	**Xikongomisiwa:** Hakamela
u hava ripfumelo	→ u hava ripfumelo loko a endla swilo
a nga na vutitshembi	→ a nga na vutitshembi
u tshemba loko a vonile hi yexe	→ u lwa na miehleketo loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a nga hava ripfumelo loko a endla swilo, Hakamela na yena u hava ripfumelo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a nga riki na vutitshembi, Hakamela na yena a nga na vutitshembi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muhedeni a tshembaka swilo loko a swi vonile hi yexe, Hakamela na yena loko a vonile swilo hi yexe a nga kanakani wa swi tshemba.

5.6.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kanakana

© University of Venda

5.6.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba

Xik: Yingwani kanakana tanihi **khamba.**

Nhlamuselo: Yingwani u kanakana ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Khamba	**Xikongomisiwa:** Yingwani
ra kanakana loko ri ya eku yiveni	→ wa kanakana loko a endla swilo
ri pfumala vutitshembi	→ a nga tshembekangi
ri lwa na miehleketo loko ri ya eku yiveni	→ u lwa ni miehleketo loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khamba ri kanakanaka ngopfu loko ri lava ku nghena ri yiva, Yingwani loko a lava ku endla swilo wa kanakana. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi khamba ri pfumalaka vutitshembhi, na Yingwani a nga tshembhekangi. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi hlamusela leswaku leswi khamba ri lwaka na miehleketo loko ri ya ku yiveni, Yingwani na yena u lwa na miehleketo ya yena loko a endla swilo.

5.6.1.6. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -kanakana

5.6.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khamba

Xik: Yingwani u tanihi **khamba.**

Nhlamuselo 1: Yingwani u kanakana ngopfu.

© University of Venda

Nhlamuselo 2: Yingwani loko a endla swilo u pfumala vutitshembi

Hlamuselo 3: Yingwani wa yiva.

MPIMANYISO

Xihlovo: Khamba	**Xikongomisiwa:** Yingwani
ra kanakana loko ri lava ku yiva	→ wa kanakana loko a lava ku endla swilo
ri lwa na timbilu loko ri ya eku yiveni	→ u lwa timbilu loko a lava ku endla swilo
u ri titshembi loko ri lava ku yiva	→ a nga titshembi loko a endla swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khamba ri kanakanaka ngopfu loko ri lava ku yiva, Yingwani loko a lava ku endla swilo wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi khamba ri lwaka na timbilu loko ri lava ku yiva, Yingwani na yena loko a lava ku endla swilo u sungula hi ku lwa na timbilu a nga si endla swilo swa kona. Xihlovo ni xikongomisiwa xa 3 swi kombisa leswaku leswi khamba ri nga titshembiki loko ri lava ku yiva, Yingwani na yena a nga titshembi loko a lava swilo.

5.6.1.8. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -kanakana

5.6.1.9. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka mbabva

Xik: Nyathela u kanakana tanihi **mbabva**.

Nhlamuselo: Nyathela u kanakana ngopfu.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbabva	**Xikongomisiwa:** Nyathela
ya kanakana ku tlherisela swikweleti	→ wa kanakana loko a endla swilo
ya chavisa ku yi lomba swilo	→ wa chavisa ku n'wi lomba swilo
yi lwa na timbilu loko yi ya eku lombeni	→ u lwa ni miehleketo loko a lava ku ya lomba swilo

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi kanakanaka loko yi lava ku tlherisa swikweleti, Nyathela na yena loko a endla swilo wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi mbabva yi chavisaka ku yi lomba swilo, Nyathela na yena wa chavisa ku n'wi lomba swilo. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi lwaka na timbilu loko yi ya eku lombeni, Nyathela na yena u lwa na miehleketo loko a lava ku ya eku lombeni ka swilo.

5.6.1.10. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -kanakana

5.6.1.11. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mbabva

Xik: Nyathela u tanihi **mbabva**.

Nhlamuselo 1: Nyathela u kanakana ngopfu.

Nhlamuselo 2: Nyathela wa kanakana loko a fanele a tlherisi swikweleti

Nhlamuselo 3: Nyathela a nga tshembhekangi.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Mbabva	**Xikongomisiwa:** Nyathela
ya kanakana ku tlherisa swikweleti	→ wa kanakana loko a endla swilo leswi vuyerisaka
yi taleriwa hi swikweleti hikuva yi nga hakeli	→ u taleriwa hi milandzu hikuva a nga hakeli
a ya ha lombiwi munhu hikuva yi hlwela ku hakela	→ a nga ha lombiwi hi munhu hikuva u hlwela ku hakela

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi kanakanaka ku tlherisa swikweleti loko yi lombile swilo, Nyathela na yena loko a endla swilo wa kanakana. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swona swi kombisa leswaku hikuva mbabva yi kanakana ku hakela swikweleti swi kala swi tala yi nga ha swi koti ku swi hakela, Nyathela na yena hikuva a kanakana ku hakela milandzu ya vanhu yi kala yi tala a nga ha koti ku yi hakela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mbabva yi nga ha lombiwiki tanihi leswi tlherisiki swikweleti, Nyathela na yena a nga ha lombiwi hikuva wa kanakana na ku hlwela ku tlherisa swikweleti.

5.7. Riendli -tsana

Hornby (1948: 1302) u hlamusela leswaku rito tsana ri kombisa ku va munhu a nga tsakangi.

© University of Venda

5.7.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsana

5.7.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa wa miehleketo

Xik: Gwambeni u tsana tanihi **mutsoniwa wa miehleketo**.

Nhlamuselo: Gwambeni u tsanile.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutsoniwa	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
u tsanile	→ u tsanile
u hava vutihlamuleri	→ u hava vutihlamuleri
loko a endla swilo a swi hetiseki	→ loko a endla swilo a swi hetiseki

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga tsana, Gwambeni na yena u tsanile ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga hava vutihlamuleri, Gwambeni na yena u hava vutihlamuleri endyangwini wa yena ku ba nsati xinari. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a endlaka swilo swi nga hetiseki, Gwambeni na yena loko a endla swilo a swi hetiseki.

© University of Venda

5.7.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsana

5.7.1.3. Swihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka mutsoniwa.

Xik: Gwambeni u tanihi **mutsoniwa.**

Nhlamuselo 1: Gwambeni u tsanile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Gwambeni a nga hetisekangi emiehleketweni ya yena.

Nhlamuselo 3: Gwambeni a nga swi koti ku titekela xiboho hi yexe handle ko tekeriwa hi nsati.

Nhlamuselo 4: Gwambeni a nga koti ku tiyimela eka swilo, kambe u landzelela miehleketo ya van'wana.

Nhlamuselo 5: Gwambeni wa loloha.

MPIMANYISO

Xihlovo: Mutsoniwa	**Xikongomisiwa:** Gwambeni
u tsanile	→ u tsanile
a nga koti ku humesa miehleketo ya yena a endla swilo	→ a nga koti ku tirhisa miehleketo ya yena loko a endla swilo a endla swilo
u pfuniwa hi vatswari ku endla swilo swo karhi	→ u pfuniwa hi nsati loko a lava ku endla swilo swo karhi

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

© University of Venda

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga tsana, Gwambeni na yena u tsanile ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi mutsoniwa a nga koteki ku humesa miehleketo ya yena ku endla swilo, Gwambeni na yena a nga koti ku humesa miehleketo ya yena loko a fanele ku endla swilo swi humelela. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi kombisa leswaku leswi mutsoniwa a pfuniwaka hi vatswari loko a lava swilo, Gwambeni yena wa loloha u pfuniwa hi nsati.

5.7.1.4. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -tsana

5.7.1.5. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana

Xik: Soyaphi u tsana tanihi **xisiwana.**

Nhlamuselo: Soyaphi u tsanile ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xisiwana	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
xi tsanile	→ u tsanile
xi tshamela ku kombela	→ u tshamela ku kombela
xa titsongahata	→ u tshamela ku titsongahata
xi famba xi tirhela vanhu xi kuma swakudya	→ u famba a lava ntirho leswaku ta kuma swakudya

© University of Venda

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi tshamaka xi tsanile, Soyaphi na yena u tshama a tsanile. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku kombisiwa leswaku leswi xisiwana xi tshamelaka ku kombela masiku hinkwawo, Soyaphi na yena u kombela ngopfu. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swona swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi titsongahaka ngopfu, Soyaphi na yena wa titsongahata swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku leswi xisiwana xi tirhelaka vanhu leswaku xi kuma swakudya, Soyaphi yena u famba a lava mintirho leswaku a ta kuma swakudya swa yena na vandyangu wa yena.

5.7.1.6. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -tsana

5.7.1.7. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka xisiwana

Xik: Soyaphi u tanihi **xisiwana**.

Nhlamuselo 1: Soya u tsanile ngopfu.

Nhlamuselo 2: Soyaphi a nga hetisanga emiehleketweni.

Nhlamuselo 3: Soyaphi u hava vatswari.

Nhlamuselo 4: Soyaphi u ambala switlakati.

Nhlamuselo 5: Soyaphi u titsongahata ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Xisiwana	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
xi tshama xi tsanile	→ u tshama a tsanile
xi hava vutihlamuleri	→ u hava vutihlamuleri

© University of Venda

xa xanisiwa hi vanhu hikuva xi tsanile	→ wa xanisiwa hi vanhu hikuva a tsanile

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi nga tsana ngopfu, Soyaphi na yena u tsanile swinene. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi xisiwana xi nga hava vutihlamuleri, Soyaphi na yena u hava vutihlamuleri. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi xisiwana xi xanisiwaka hi vanhu hikokwalaho ka ku tsana ka xona, Soyaphi na yena u xanisiwa hi vanhu hikwalaho ka ku tsana ka yena.

5.8. Riendli -rhomba

Hornby (1948: 202) u hlamusela leswaku rito rhomba ku ri maendlelo yo va u nga nyanyukangi.

5.8.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -rhomba

5.8.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba

Xik: Hanyeleni u rhomba tanihi **khomba**.

Nhlamuselo: Hanyeleni u rhomba ngopfuu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Khomba	**Xikongomisiwa:** Hanyeleni
ya rhomba	→ wa rhomba
ya titsongahata	→ wa titsongahata
a yi vulavuli laha ku nga na vatswatsi	→ a nga vulavuli loko ka

© University of Venda

ha vulavula vatswari

ya losa loko ku fika vatswatsi → u xixima vanhu hinkwavo lavakulu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khomba yi rhombaka, Hanyeleni u rhombile swinene. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi khomba yi titsongahataka, Hanyeleni na yena wa titsongahata. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi khomba yi nga vulavuriki laha ku nga na vantswatsi, Hanyeleni na yena a nga vulavuli loko ka ha vulavula vatswari va yena. Xihlovo ni Xikongomisiwa 4 swi kombisa leswaku leswi khomba yi losaka loko ku fika vantswatsi, Hanyeleni yena u xixima vanhu hinkwavo lavakulu.

5.8.1.2. Swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava riendli -rhomba

5.8.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka khomba

Xik: Hanyeleni u tanihi **khomba**.

Nhlamuselo 1: Hanyeleni u rhomba ngopfu.

Nhlamuselo 2: Hanyeleni u miyerile ngopfu

Nhlamuselo 3: Hanyeleni wa titsongahata.

Nhlamuselo 4: Hanyeleni wa bomba.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Xisiwana	**Xikongomisiwa:** Soyaphi
a yi tlatlarhuki	→ a nga tlatlarhuki
ya titsongahata	→ wa titsongahata
ya losa loko ku fika vatswatsi	→ u xixima vanhu hinkwavo lavakulu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi hlamusela leswaku leswi khomba yi rhombaka, Hanyeleni u rhomba swinene. Eka Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 ku hlamuseriwa leswaku leswi khomba yi titsongahataka, ~~Hanyeleni~~ na yena wa titsongahata. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi khomba yi losaka loko ku fika vantswatsi, Hanyeleni u xixima vatswari va yena.

5.9. Riendli -nyandlamela

5.9.1. Swihlambanyisi leswi tirhaka na riendli -nyandlamela

5.9.1.1. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi

Xik: Chavani u nyandlamela tanihi **muyivi**.

Nhlamuselo: Chavani u nyandlamela ngopfu.

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyivi	**Xikongomisiwa:** Chavani
wa nyandlamela loko a ya ku yiveni	→ loko a famba wa nyandlanela
a nga lavi swi tiviwa leswaku u ya eku yiveni	→ loko a endla swilo a nga lavi leswaku swi tiviwa

© University of Venda

a nga lavi huwa loko a ya eku yiveni → loko a endla swilo leswi vuyerisaka a nga byeli munhu

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Mpimanyiso wa xihlambanyisi lexi nyikiweke laha henhla wu ta hlamuseriwa hi ndlela leyi landzelaka: Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi muyiva a nyandlamelaka loko a ya eku yiveni, Chavani na yena wa nyandlamela loko a famba. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi kombisa leswaku leswi muyivi a nga laviki leswaku swi tiviwa leswaku u ya eku yiveni, Chavani na yena loko a endla swilo a nga lavi leswaku swi tiviwa. Xhlovo ni Xikongomisiwa 3 swi kombisa leswaku leswi muyivi a nga laviki huwa loko a ya eku yiveni, Chavani na yena loko a endla swilo leswi vuyerisaka a nga byeli vanhu.

5.9.1.2. Swihlambanyisi leswi nga tirhaka swi ri hava riendli -nyandlamela

5.9.1.3. Xihlambanyisi lexi vumbiwaka ku suka eka muyivi

Xik: Chavani u tanihi **muyivi**.

Nhlamuselo 1: Chavani u nyandlamela ngopfu

Nhlamuselo 2: Chavani u famba hi ku nonoka.

Nhlamuselo 3: Chavani a nga tshembhekangi.

© University of Venda

MPIMANYISO

Xihlovo: Muyivi	**Xikongomisiwa:** Chavani
wa nyandlamela	→ wa nyandlamela loko a famba
a nga bi huwa loko a nyandlamela	→ a nga bi huwa loko a ri karhi a famba
loko a ri eku yiveni wa tumbela	→ loko a hlangana na
leswaku venyi va swilo va nga n'wi kumi	khombo u lava tindlela ta ku ri papalata

Nxopaxopo wa leswi nga eka mpimanyiso

Xihlovo ni Xikongomisiwa 1 swi kombisa leswaku leswi muyivi a nyandlamelaka loko a ya eku yiveni, Chavani na yena u nyandlamela kunene loko a famba. Xihlovo ni Xikongomisiwa 2 swi hlamusela leswaku leswi muyivi a nga biki huwa loko a nyandlamela a ya eku yiveni, Chavani na yena loko a famba a nga bi huwa. Xihlovo ni Xikongomisiwa 3 swi hlamusela leswaku leswi muyivi loko a ya eku yiveni wa tumbela a ri karhi a nyandlamela, Chavani yena loko a hlangana na khombo loko a ri karhi endla swilo leswi vuyerisaka wa lava tindlela to ri papalata.

5.10. Nkatsakanyo

Eka ndzima leyi ku kaneriwile kanerile hi swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni maendli ya chavo eswivulweni ma nga lama landzelaka**: -chava, -chuwa, -nyuma, -thukwa, -hahama, -kanakana, -tsana, -rhomba na -nyandlamela.** Eka swihlambanyisi leswi tihaka ni maendli lawa ya nchavo ku kumekile leswaku ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi ni vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**chava** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chava ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**chuwa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chuwa ngopfu. Eka

© University of Venda

xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyuma** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Sevengwani u nyuma ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**thukwa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u thukwa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hahama** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hahama ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**kanakana** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u kanakana ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**tsana** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Gwambeni u tsanile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhomba** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hanyeleni u rhomba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyandlamela** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku u nyandlamela ngopfu. Ku kumekile na leswaku eka swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri hava maendli ya nchavo ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Eka tinhlamuselo leti ku va ku ri na nhlamuselo yin'we kumbe timbirhi leti nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**chava** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilani u chava ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u chavisiwa hi swin'wana na swin'wana; nhlamuselo 3: Rimbilani u tlharihile ngopfu; nhlamuselo 4: Rimbilani u tsutsuma ngopfu; nhlamuselo 5: Rimbilani u na tindleve tikulukumba. Eka tinhlamuselo leti, ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**chuwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilani u chuwa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u na ripfalo ro ka ri nga tiyangi; nhlamuselo 3: Rimbilana a nga na ntshamiseko. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi leyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**nyuma** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu; nhlamuselo 2: Sevengwani a nga lavi ku tiviwa mahanyelo ya yena; nhlamuselo 3: Sevengwani a nga tshami laha ku nga tala vanhu; nhlamuselo 4: Sevengwani wa ba swinene. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka na riendli. Eka

© University of Venda

swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**thukwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani u thukwa ngopfu; nhlamuselo 2: Makhanani u thukwa a chava ngopfu loko a byeriwa swilo swo chavisa; nhlamuselo 3: Makhanani u na timbilu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka ni riendli, kasi nhlamuselo ya 3 yi hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hahama** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tshameleni wa hahama, nhlamuselo 2: Tshameleni u lorha a ri karhi a cema, nhlamuselo 3: Tshameleni a nga na mahanyelo lamanene, nhlamuselo 4: Tshameleni u tshama a etlele na nhlamuselo 5: Tshameleni u ondzile. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tsana** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tsanile ngopfu; nhlamuselo 2: Gwambeni a nga hetisekangi emiehleketweni ya yena; nhlamuselo 3: Gwambeni a nga swi koti ku titekela xiboho hi yexe handle ko tekeriwa hi nsati; nhlamuselo 4: Gwambeni a nga koti ku tiyimela eka swilo, kambe u landzelela miehleketo ya van'wana; nhlamuselo 5: Gwambeni wa loloha. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi tona ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**rhomba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hanyeleni u rhombile ngopfu; nhlamuselo 2: Hanyeleni u miyerile ngopfu; nhlamuselo 3: Hanyeleni wa titsongahata; nhlamuselo 4: Hanyeleni wa bomba. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 4 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**nyandlamela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Chavani u nyandlamela ngopfu; nhlamuselo 2: Chavani u famba hi ku nonoka; nhlamuselo 3: Chavani a nga tshembekangi. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli.

© University of Venda

NDZIMA YA 6

KU DLAYISETA

6.1. Nkatsakanyo na mikumisiso

Eka ndzima leyi ku andlariwa nkatsakanyo ni mikumisiso ya tindzima ta mbirhi ku fika eka ntlhanu tanihi hiloko ku ri tona leti a ti kongomanile ni mixopaxopo. Eka ndzima ya 2 ku kaneriwile hi swidyondzeki swo hambanahambana leswi xopaxopeke matsalwa yo hambanahambana swi ri karhi swi langutisa eka swigego na swihlambanyisi. Hi ku angarhela, ku kumekile leswaku swidyondzeki leswi xopaxopiweke swi vona ku ri na ku hambana exikarhi ka swigego na swihlambanyisi. Loko swi ta eka maendlelo lama nga tirhisiwaka ku xopaxopa swihlambanyisi na swigego swin'wana swi tirhisa maendlelo yo fana kasi swin'wana swi na maendlelo yo hambana na leswin'wana. Thiyori leyi tirhisiweke hi swidyondzeki swo hlaya hileyi vuriwaka thiyori ya vuehleketi (the cognitive theory of metaphor) leyi simekiweke ngopfu eka swilo swinharhu, mpananiso, xitikoxihlovo na xitikoxikongomisiwa. Ku vuriwa leswaku nchumu wa vumbirhi (xikongomisiwa) wu twisiswa ku antswa hi ku xiya swihlawulekisi swa nchumu wo sungula (xikongomisiwa), naswona nchumu lowu nga eka xihlovo wu nga tswala tinhlamuselo to tlula yin'we. Thiyori yin'wana leyi ku kombisiweke leswaku yi nga tirhisiwa eka swihlambanyisi i ya xilekizikhogirafi (lexicographical) laha marito man'we lama nga na swivumbeko swo hambana ma aviwaka swin'we. Thiyori yin'wana i ya rito (lexical), laha xivumbeko xin'wana na xin'wana xa rito xi tekiwaka xi ri rito leri tiyimelaka hi roxe.

Miehleketo leyi humeleke ngopfu erivaleni i ya leswaku swihlambanyisi swi tala ku fambelanisiwa ni swihluvi swa mbulavulo swo hambanahambana swo tanihi, maviti, maendli, maengeteri, mahlawuri na man'wana ni man'wana. Mhaka yin'wana leyi khumbiweke hi swidyondzeki swo hlaya i michumu leyi tirhisiwaka ku vumba

© University of Venda

swihlambanyisi, leyi yin'wana ya yona ku nga swiyimo swa vanhu, erixakeni, swiharhi, swimakiwa, swiendleko, swihlawulekisi swo karhi, mihlovo, swimilana, swilo swa ntumbuluko, swiambalao, miako ni swin'wana ni swin'wana. Xin'wana lexi kumiweke eka nxopaxopo wa matsalwa lama endliweke eka nkarhi lowu nga hundza hileswaku nhlamuselo ya xihlambanyisisi yi tala ku kuceteriwa hi swikholwakholwana kumbe ndhavuko wo karhi mayelana na nchumu wo karhi. Ku tlhele ku kombisiwa leswaku tinhlamuselo ta swihlambanyisi ti nga aviwa ku ya hileti vulavulaka hi swilo leswinene, swilo swo biha na swilo leswi nga exikarhi, hileswku leti nga kombiki leswaku swilo leswi ti vulavulaka hi swona i swinene kumbe i swo biha.

Mhaka yin'wana leyi paluxiweke eka matsalwa lama xopaxopiweke i ya leswaku swihlambanyisi swa hambana eka matwisiselo ya swona, hileswaku ku na leswi tinhlamuselo ta swona ti nonohaka, hileswaku leti ti nga tolovelekangiki na leswi ti olovaka, hileswaku leti ti nga toloveleka. Xin'wana lexi humeleke ngopfu erivaleni eka matsalwa lama hileswaku swiphemu swa swihlambanyisi haswimbirhi, ku nga nhlokomhaka na riendli/rihlawuri, swi le rivaleni kasi eka xigego ko va nhlokomhaka leyi nga rivaleni, naswona leswi yi kongomisaka eka swona a swi le rivaleni. Loko swi ta eka xivumbeko, ku kombisiwa leswaku xivumbeko xo toloveleka xa swihlambanyisi i xa *tanihi* RIHLAWURI, laha xiphemu xa rihlawuri xi tirhaka ku tshikilela mhaka leyi vuriwaka. Kasi xin'wana mayelana na xivumbeko, ku boxiwile leswaku swi nga koteka ku va swihlambanyisi swi aviwa hi tisete kumbe swijumba hi ku ya hi ku yelana ka tinhlamuselo ta swona.

Eka ndzima ya 3 ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni maendli ya miehleketo eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tlhariha, -tshemba, -nyenyela, -hlundzuka, -twisisa, -hlundzuka, -kavanyeta, -rhukana, -karhata, -rivala, -tiva, -ehleketa na -hlamala.** Eka swihlambanyisi leswi tirhaka ni maendli lawa ya miehleketo ku kumiwile leswaku ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka, naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka na riendli. Eka xihlmbanyisi lexi tirheke na riendli -**tlhariha** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Sasavona u tlharihile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**tshemba** ku kumekile leswaku

© University of Venda

Khanyisa u tshemba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyenyela** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Somisa u nyenyela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hlundzuka** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hatlani u hlundzuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**twisisa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Yandheya u twisisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**kavanyeta** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku yingwani u kavanyeta ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhuketela** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Ntsakisi u rhuketela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**karhata** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku tinhlayo ti karhata ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rivala** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Somisa u rivala ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tiva** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u tiva ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ehleketa** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Fanisa u ehleketa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**hlamala** ku kumekile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hlamala ngopfu.

Ku ya emahlweni ku tlherile ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli ya miehleketo. Ku kumiwile leswaku loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tihlamuselo to hlaya. Ku kumiwile na leswaku eka tinhlamuselo leti ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi teyi nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tlhariha** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Sasavona u tlharihile ngopfu, nhlamuselo 2: Sasavona u na tindleve tikulukumba, nhlamuselo 3: Sasavona u na mahlo lamakulu, nhlamuselo 4: Sasavona u tsutsuma ngopfu, nhlamuselo 5: Sasavona u tsongaharile, nhlamuselo 6: Sasavona u bihile. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1, 2 na 3 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 4, 5 na 6 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tshemba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u tshemba ngopfu, nhlamuselo 2: Khanyisa u na rirhandzu, nhlamuselo 3: Khanyisa u nyika ngopfu,

© University of Venda

nhlamuselo 4: Khanyisa wa tiyisela. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke ku ri hava riendli -**nyenyela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hakamela u nyenyela ngopfu; nhlamuselo 2: Hakamela u na timbilu; nhlamuselo 3: Hakamela u hava xikhomela; nhlamuselo 4: Hakamela u pota ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi leyi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli.

Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**hlundzuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hatlani u hlundzuka ngopfu; nhlamuselo 2: Hatlani u rhandza nyama, nhlamuselo 3: Hatlani u na matimba; nhlamuselo 4: Hatlani u kariha ngopfu. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku tinhlamuselo ta 1 na 2 hi leti ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirhaka exivulweni swi ri hava riendli -**twisisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Yandheya u twisisa ngopfu; nhlamuselo 2: Yandheya u na marhimila; nhlamuselo 3: Yandheya u phutile. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**kavanyeta** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuslo 1: Yingwani u kavanyeta ngopfu; nhlamuselo 2: Yingwani u tsongaharile; nhlamuselo 3: Yingwani u rhandza thyaka. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rhukana** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ntsakisi u rhukana ngopfu; nhlamuselo 2: Ntsakisi u na xihundla ngopfu; nhlamuselo 3: Ntsakisi u lava ngopfu ku xavisa; nhlamuselo 4: Ntsakisi u huwelela ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**karhata** ku kumekile tinhlamuselo leti

© University of Venda

landzelaka: nhlamuselo 1: tinhlayo ta nonohwa; nhlamuselo 2: tinhlayo ti tirhisa maendlelo yo hambanahambana; nhlamuselo 3: tinhlayo ta karhalisa. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**rivala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Somisa u rivala ngopfu; nhlamuselo 2: Somisa u na timbilu; nhlamuselo 3: Somisa a nga hlayisi vana va van'wana. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona leyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tiva** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tiva ngopfu; nhlamuselo 2: Gwambeni u famba hi ku nonoka; nhlamuselo 3: Gwambeni u rhuma ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, n hlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na rirendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ehleketa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tshameleni u hlamala ngopfu; nhlamuselo 2: Tshameleni a nga lavi ku tirha; nhlamuselo 3: Tshameleni u tshama a bombile; nhlamuselo 4: Tshameleni u vhaka ngopfu. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hlamala** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Yingwani u hlamala ngopfu; nhlamuselo 2: Yingwani u hava xikhomela; nhlamuselo 3: Yingwani wa kota ku rivalela.

Eka ndzima ya 4 ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirhaka swi ri ni maendli ya ntsako eswivulweni ma nga lama landzelaka: -**tsaka, -rhandza, -n'wayitela, -khensa, -dzunisa, -ndhundhuzela, -tsakela, na -tsakisa.** Ku kumekile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli lawa ya ntsako ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka naswona nhlamuselo ya kona yi na vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsaka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Jamela u tsaka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhandza** ku

© University of Venda

kumiwile leswaku Mandela u rhandza ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**khensa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyeleti u khensa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyanyuka** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Nyathela u nyanyuka ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**n'wayitela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Khazamula u n'wayitela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**dzunisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u dzunisa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**ndhundhuzela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u tsakela ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsakisa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Ndaheni u tsakisa ngopfu.

Eka ndzima leyi ku tlherile ku kaneriwa hi swihlambanyisi leswi tirhaka eswivulweni swi ri hava maendli ya -**ntsako.** Ku kumiwile leswaku loko swihlambanyisi swi tirha exivulweni swi ri hava maendli ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Ku kumiwile leswaku eka tinhlamuselo ta kona ku va ku ri na yin'we kumbe timbirhi leti nga na vuxaka ni riendli, kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**tsaka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Jamela u tsakile ngopfu, nhlamuselo 2: Jamela wa yimbelela no hlekelela, nhlamuselo 3: Jamela u lava ngopfu masi, nhlamuselo 4: Jamela wa cina. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, tinhlamuselo ta 1 na 2 hileti ti yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli **-rhandza** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khanyisa u rhandza ngopfu vana; nhlamuselo 2: Khanyisa i n'watipolitiki; nhlamuselo 3: Khanyisa u lwela tiko. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**khensa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani wa kota ku khensa, nhlamuselo 2: Makhanani u tirha ngopfu; nhlamuselo 3: Makhanani u na mafundha; nhlamuselo 4: Makhanani wa kota ku amukela vayeni. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti,

© University of Venda

nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**nyanyuka** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Nyathela u endla leswi a nga toloveriwangiki ku swi endla; nhlamuselo 2: Nyathela u pfumala ntshamiseko; nhlamuselo 3: U lava ku tekeriwa enhlokweni a ri yexe. Eka tinhlamuselo leti, ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi leyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**n'wayitela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Khazamula u n'wayitela ngopfu; nhlamuselo 2: Khazamula u sasekile; nhlamuselo 3: Khazamula u bomba ngopfu; nhlamuselo 4: Khazamula u tshama a basile; nhlamuselo 5: Khazamula u na manyunyu; nhlamuselo 6: Khazamula u luka misisi. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona ntsena yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4, 5 na 6 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**dzunisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilana u dzunisa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u fumile; nhlamuselo 3: Rimbilani u xiximiwa ngopfu; nhlamuselo 4: Rimbilani wa tikurisa. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona ntsena yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 tona ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**ndhundhuzela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tlholameri u ndhundhuzela ngopfu, nhlamusela 2: Tlholameri u hemba ngopfu, nhlamuselo 3: Tlholameri u hava xihundla, nhlamuselo 4: Tlholameri wa swi kota ku hlamusela hungu ri twisiseka. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka. nhlamuselo 1: Makhanani u tsakela masi, nhlamuselo 2: Makhanani u na timbilu, nhlamuselo 3: Makhanani u xilan'walan'wa. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 tona ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**tsakisa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Ndaheni u tsakisa

© University of Venda

vanhu; nhlamuselo 2: Ndaheni u yimbelela ngopfu; nhlamuselo 3: Ndaheni u rhandza ku yimbelela emitlangwini; nhlamuselo 4: Ndaheni u tsakeriwa hi vanhu.

Eka ndzima ya 5 ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirheke swi ri ni maendli ya nchavo eswivulweni ma nga lama landzelaka**: -chava, -chuwha, -nyuma, -thukwa, -hahama, -kanakana, -tsana, -rhomba na -nyandlamela.** Ku kumiwile leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke ni maendli lawa ya nchavo ku ni nhlamuselo yin'we ntsena leyi kongomaka naswona nhlamuselo ya kona yi ni vuxaka ni riendli. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**chava** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chava ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirhaka na riendli -**chuwa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Rimbilani u chuwa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyuma** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Sevengwani u nyuma ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**thukwa** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Makhanani u thukwa ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**hahama** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Tshameleni u hahama ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**kanakana** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hakamela u kanakana ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**tsana** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Gwambeni u tsanile ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**rhomba** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Hanyeleni u rhomba ngopfu. Eka xihlambanyisi lexi tirheke na riendli -**nyandlamela** ku kumiwile nhlamuselo ya leswaku Chavani u nyandlamela ngopfu.

Ku ya emahlweni ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava maendli ya nchavo. Ku kumiwile na leswaku eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava maendli ya nchavo ku tumbuluka tinhlamuselo to hlaya. Ku kumiwile leswaku eka tinhlamuselo leti ku va ku ri na nhlamuselo yin'we kumbe timbirhi leti nga na vuxaka ni riendli kasi tinhlamuselo to hlaya ti va ti ri hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**chava** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Moyasi u chava ngopfu, nhlamuselo 2: Moyasi u na timbilu; nhlamuselo 3: Moyasi a nga na mona, nhlamuselo 4: Moyasi wa

© University of Venda

nyenyela; nhlamuselo 5: Moyasi u na xilan'walan'wa. Eka tinhlamuselo leti, ku kumiwile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**chuhwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Rimbilani u chuwa ngopfu; nhlamuselo 2: Rimbilani u tsongaharile ngopfu; nhlamuselo 3: Rimbilana a nga na ntshamiseko. Eka tinhlamuselo leti, ku lemukiwile leswaku nhlamuselo ya 1 hileyi yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**nyuma** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Sevengwani u nyuma ngopfu, nhlamuselo 2: Sevengwani a nga lavi ku tiviwa mahanyelo ya yena; nhlamuselo 3: Sevengwani a nga tshami laha ku nga tala vanhu. Ku lemukiwile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke exivulweni swi ri hava riendli -**thukwa** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Makhanani u thukwa ngopfu; nhlamuselo 2: Makhanani wa nyenyela; nhlamuselo 3: Makhanani u na timbilu. Lexi nga nga kumeka mayelana na tinhlamuselo leti hileswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka ni riendli, kasi tinhlamuselo ta 2 na 3 ti hava vuxaka ni riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**hahama** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Tshameleni wa hahama; nhlamuselo 2: Tshameleni wa penga; nhlamuselo 3: Tshameleni a nga na mahanyelo lamanene; nhlamuselo 4: Tshameleni u tshama a etlele. nhlamuselo 5: Tshameleni u ondzile. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**tsana** ku kumeka tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Gwambeni u tsanile ngopfu, nhlamuselo 2: Gwambeni a nga hetisekangi emiehleketweni ya yena; nhlamuselo 3: Gwambeni a nga swi koti ku titekela xiboho hi yexe, handle ko tekeriwa hi nsati; nhlamuselo 4: Gwambeni a nga koti ku tiyimela eka swilo, kambe u landzelela miehleketo ya van'wana; nhlamuselo 5: Gwambeni wa loloha. Ku kumekile leswaku eka tinhlamuselo leti, nhlamuselo ya 1 hi yona yi

© University of Venda

yelanaka na riendli, kasi tinhlamuselo ta 2, 3, 4 na 5 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke swi ri hava riendli -**rhomba** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Hanyeleni u rhomba ngopfu, nhlamuselo 2: Hanyeleni u kota ku tirha; nhlamuselo 3: Hanyeleni wa titsongahata; nhlamuselo 4: Hanyeleni wa bomba. Eka tinhlamuselo leti, ku lemukiwile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi kumekaka yi yelana na riendli kasi tinhlamuselo ta 2, 3 na 4 ti hava vuxaka na riendli. Eka swihlambanyisi leswi tirheke eswivulweni swi ri hava riendli -**nyandlamela** ku kumekile tinhlamuselo leti landzelaka: nhlamuselo 1: Chavani u nyandlamela ngopfu; nhlamuselo 2: Chavani wa yiva; nhlamuselo 3: Chavani a nga tshembekangi. Eka tinhlamuselo leti ku kumekile leswaku nhlamuselo ya 1 hi yona yi yelanaka na riendli loko tinhlamuselo ta 2 na 3 ti ri hava vuxaka na riendli.

6.1.1. Swibumabumelo

Ndzi bumabumela leswaku timhaka leti lavisisiweke eka ndzavisiso lowu ti katsiwa eka tisilabasi ta le swikolweni leswaku ti ta kota ku dyondzisiwa vana hi xikongomelo xo pfuna ni ku ndlandlamuxa vutivi bya vana eka dyondzo ya swihlambanyisi, hikuva ku ya hi swidyondzeki swo hambanahambana leswi xopaxopiweke eka matsalwa lama lavisisiweke eka nkarhi lowu nga hundza matsalwa yo vulavula hi swihlambanyisi ya kala. Tibuku leti nga kona ti tala ku voyamela ngopfu eka nhlamuselo ya swona na ku andlala swikombiso swi nga ri swingani handle tlhantlha swiphemu leswi hi vuxokoxoko ku fana na hilaha swi nga endliwa hakona eka ntirho lowu. Ku dyondziwa ka swihlambanyisi a swi ta tlhela swi pfuna ku vonelo ra leswaku swihlambanyisi swi tekeriwa ehansi loko swi pimanyisiwa na swigego, hikuva hilaha swi paluxiweke hakona eka nxopaxopo wa matsalwa lama endliweke hi swidyondzeki swin'wana, van'wana va teka swihlmbanyisi na swigego tanihi nchumu wun'we, lero a swi ta va kahle swinene loko ndzavisiso wa muxaka lowu wu nga hoxiwa eka tisilabasi hikuva leswi a swi ta pfuna ku komba hilaha swihlambanyisi swi hambanaka na swigego hakona.

© University of Venda

Ndzi bumabumela na leswaku ndzavisiso lowu wu yisiwa eka tilayiburari to hambanhambana leswaku wu ta va xipfuneto eka vadyondzi ni vatirhisi va tibuku hi ku angarhela. Xin'wana lexi ndzi xi bumabumelaka i ku hundzula ntirho lowu wu va buku leswaku wu ta fikelela mani na mani hi ku va wu kumeka eka mavhengele yo xavisa tibuku leswaku wu ta ndlandlamuxa vutivi bya vanhu mayelana na swihlambanyisi. Eka ntirho lowu ku kaneriwile hi swihlambanyisi leswi tirhaka kumbe swi ri hava maendli ya swa miehleketo ntsena. A ku katsiwangi swihlambanyisi leswi tirhaka kumbe swi ri hava maendli ya tinxaka tin'wana, yo tanihi ya xiyimo, yo cinca ka xiyimo, mfambo, ya mbulavulo na man'wana na man'wana hikuva a ya nga katsiwi eka nhlokomhaka ya mina. Se ke, swi nga va mhaka ya kahle loko swidyondzeki swin'wana leswi tsakelaka ku lavisisa hi swihlambanyisi eka nkarhi lowu taka swi nga lav isisa hi swihlambanyisi leswi tirhaka kumbe swi ri hava maendli ya tinxaka letin'wana ku endlela ku vona ku hambana exikarhi ka swihlambanyisi leswi tirhaka na maendli ya swa miehleketo na swona hi xikongomelo xo xiya ku hambana ka swona loko swi ta eka nhlamuselo. Leswi a ku ta tlhela ku ri ndlela yin'wana yo engetela eka matsalwa lama lavisisaka hi ririmi eka Xitsonga.

© University of Venda

TIBUKU LETI TIRHISIWEKE

A.S Hornby (1948) : **Oxford Advanced Learner's Dictionary**.Oxford:Oxford University press

Bailey, K.D (1994) : **Methods of social research 4th edition.** New York: Free Press

Cynthia, A.H (1999) : **Qualitative and Quantitantive Concepts in Proposal Writing: Similarities and Differences and Controversy**. University of North Dakota.

Fishelov, D. (2007) : **Shall I compare thee? Simile understanding and semantic categories,** at GLS 36, pp 71 – 87, Walter de Gruyter

Georgi, G (2005) : **BSD Graduate Conference**

Hanks, P (2005) : **Similes and Sets.** Berlin- Brandenburg Academy of Sciences and Brandeis University: Cambridge University Press

Israel M, Harding, J.R, Tobin V (2004) : **Conventionalized as Similes in English:** University of Birmingham

Kim K.S (2003) : **The Role Similarity and Familiarity in the Metapho**: Semyang University

Lakoff G. (1972) : **Metaphor and Thought (2nd edition)**: Cambridge University Press

Levin, B (1993) : **English Verb Classes And Alternation: A preliminary Investigation. Chicago, USA:** University of Chigo Press

© University of Venda

Chicago Press

(2009) : **Longman Dictionary of Contemporary English**. England.

Moon, R (2008) : **Conventionalized as – similes in English, in International Journal of Corpus Linguistics,** 2008, 3-37: John Benjamins Publishing Company

Oim, K : **Synonymic Relationships of Estonian Similes Related to the Concept Kiiresti**

Royse, D. (1999) : **Research Methods in Social Work (3rd ed)**. Chicago: Nelson-Hall Publishers

Seidman, (1998) : **Interview as qualitative Research-A guide for Researcher in Education and The Social Sciences. New York:** Teachers College Press

Wasow, T & J. Arnold (2005): in **Lingua,** pp. 1481-1486. Elsevier

© University of Venda